МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШМАРОВ ДЕНИС МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 338.439

ДИСЕРТАЦІЯ

ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ЛАНКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ РЕГІОНУ

Спеціальність – 051 Економіка
Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Шмаров Д.М.

Науковий керівник – Голян Василь Анатолійович, доктор економічних наук, професор.

Луцьк – 2021

АНОТАЦІЯ

Шмаров Д.М. Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка. Луцький національний технічний університет Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2021.

У роботі здійснено структуризацію детермінант низького рівня комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора національної економіки, згідно якої такими детермінантами виступають: сировинна спрямованість аграрного сектора, недостатній рівень утилізації відходів, застаріла техніко-технологічна база, відсутність сучасної державної фінансової підтримки, галузеві перегини. Найбільш вагомими стримуючими комплексний розвиток переробної ланки чинниками виступають: високий рівень фізичного спрацювання та морального старіння активної частини основних фондів у більшості сегментів переробної ланки аграрного сектора; невідповідність техніко-експлуатаційних та споживчих характеристик продукції переробно-харчових виробництв регламентам та стандартам ЄС; повільна імплементація технічних регламентів якості та безпечності харчових продуктів у вітчизняну практику діяльності переробно-харчових виробництв.

Дослідження показали, що переробна ланка аграрного сектору національної економіки не відзначається необхідними темпами розширеного відтворення через відсутність сучасної державної фінансової підтримки переробно-харчових виробництв, що знаходить свій прояв у надмірній уніфікованості методів та інструментів державної фінансової підтримки суб’єктів аграрного та агропродовольчого підприємництва; асиметричності інформації про наявні фінансові преференції для окремих категорій сільськогосподарських виробників та переробно-харчових виробництв;

селективному характері дотування сільськогосподарських товаровиробників та переробно-харчових виробництв різних організаційно-правових форм господарювання.

Встановлено, що основними пріоритетами забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора в умовах турбулентності та волатильності глобальних ринків продовольства виступають: підвищення рівня завантаженості існуючих потужностей на переробно-харчових виробництвах; переорієнтація незадіяних виробничих майданчиків переробно-харчових виробництв на виробництво біологічного палива та інших матеріально-речових субстанцій біологічного походження у відповідності з новими енергетичними індикаторами та кон'юнктурними коливаннями на цільових ринках; налагодження первинної та поглибленої переробки сільськогосподарської сировини безпосередньо на базі суб'єктів аграрного бізнесу; застосування сучасних безвідходних та маловідходних технологій (впровадження оборотних систем водопостачання та безводних технологій); диверсифікація виробничої програми переробно-харчових виробництв; відновлення роботи переробних виробництв, що спеціалізуються на переробці технічних культур як сировинної основи непродовольчих сегментів сектору переробно-харчових виробництв; перехід на стандарти та регламенти якості і безпечності харчової продукції, які прийняті в ЄС.

Визначено, що необхідною передумовою комплексного розвитку переробної сфери аграрного сектору виступає структурна, галузево-секторальна та продуктово-відтворювальна перебудова сировинної ланки аграрного сектора, яка передбачає: відновлення традиційної докризової сільськогосподарської спеціалізації окремих природнокліматичних зон та адміністративних районів; подолання структурних перегинів в сировинній ланці аграрного сектора; створення комплексних сільськогосподарських виробництв; переорієнтація окремих категорій сільськогосподарських товаровиробників на імпортозаміщення; відновлення посівних площ

сільськогосподарських культур з тривалим періодом ротації (садівництво, виноградарство, ягідництво).

Дослідження показали, що інституціональними формами забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора є: кооперація суб'єктів аграрного бізнесу та переробно-харчових виробництв; обслуговуюча та збутова кооперація малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників та переробно-харчових виробництв; асоціативна та кластерна інтеграція виробників сільськогосподарської сировини та переробних підприємств; формування агропромислових об'єднань з високодиверсифікованою структурою; створення переробно-харчових виробництв за участю іноземного та транснаціонального капіталу.

На основі критичного аналізу та теоретичних узагальнень існуючих авторських підходів стосовно забезпечення комплексності розвитку переробно-харчових виробництв у роботі сформовано авторський концепт набору принципів побудови регуляторного механізму комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, згідно якого такими принципами виступають: принцип синергізму, принцип цілісності, принцип безвідходності, принцип усунення структурних диспропорцій, принцип подолання сировинної спрямованості національного АПК, принцип збереження продовольчої спрямованості аграрного сектора, принцип диверсифікації та розширеного відтворення потенціалу переробно-харчових виробництв, принцип конвергенції, принцип екологізації агропродовольчих ланцюгів. Дослідження показали, що в сучасних умовах особливої ваги при формуванні системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора відіграє дотримання принципу подолання сировинної спрямованості національного АПК шляхом усунення галузевих перегинів між сировинним та переробним сегментом аграрного сектора національної економіки через введення додаткових переробно-харчових потужностей.

У роботі сформовано суб'єктно-об'єктну базу економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, що охоплює суб'єкти регуляторного впливу (міжнародні та державні інститути, місцеве самоврядування, самоврядні організації, торгово-промислові палати, об'єднання роботодавців, галузеві об'єднання), які забезпечують надання дорадницьких послуг, бюджетно-податкову та фінансово-кредитну підтримку, імплементацію європейських технічних регламентів та стандартів якості і безпечності харчових продуктів, протекціоністські заходи. Встановлено, що об'єктами економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора виступають: виробники сільськогосподарської продукції (сільськогосподарські підприємства, фермерські та особисті селянські господарства, кооперативні утворення); переробно-харчові виробництва; створені об'єднаними територіальними громадами муніципальні підприємства; торгівельно-посередницькі і заготівельно-збутові підприємства та складські і логістичні центри; інжинірингові, реінжинірингові, франчайзингові та аутсорсингові компанії у переробно-харчовому бізнесі; підприємства, що спеціалізуються на утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та тваринних і рослинних відходів переробно-харчових виробництв.

Сформовано перспективну модель комплексного розвитку переробно-харчових виробництв Волинської області (поступове відновлення паритетності між рослинницькою та тваринницькою галузями, усунення структурних перегинів між сільським господарством та переробно-харчовими виробництвами, збільшення обсягів продукції з високою доданою вартістю у секторі переробно-харчових виробництв, утилізація полів фільтрації, рослинних та тваринних харчових відходів та відходів сільськогосподарського виробництва, нарощення обсягів виробництва твердого, рідкого та газоподібного палива з відходів у сировинному та переробному сегментах аграрного сектора Волині) та виявлено його вплив на структурні зрушення в аграрному секторі даного регіону, а також на процеси

комплексоутворення в економіці даного регіону в цілому. Встановлено, що базовою передумовою формування системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора є врахування характерних рис розвитку сировинного та переробного сегмента АПК Волинської області.

Дослідження показали, що характерними рисами розвитку сировинного сегмента АПК даного регіону виступають: концентрація трудомістких видів сільськогосподарського виробництва в сільських домогосподарствах; концентрація експортоорієнтованих виробництв у сільськогосподарських підприємствах; високий рівень монополізації ринку сільськогосподарської сировини; нерозвиненість інфраструктури зберігання сільськогосподарської сировини в секторі сільських домогосподарств. Встановлено, що характерними рисами розвитку переробного сегмента АПК Волині є: поглинання значної кількості переробно-харчових виробництв вертикально інтегрованими корпоративними структурами; надмірне використання численних імпортованих інгредієнтів у виробництві харчових продуктів; високий рівень незадіяних виробничих майданчиків у відтворювальному процесі переробно-харчових виробництв; висока енергомісткість переробки сільськогосподарської сировини та виробництва харчових продуктів.

Ключові слова: економічне регулювання, комплексний розвиток, переробна ланка, аграрний сектор, харчова промисловість, сільськогосподарська сировина, відходи, утилізація.

SUMMARY

Shmarov D.M. Economic regulation of the integrated development of the processing link of the agricultural sector of the region. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 051 Economics. Lutsk National Technical University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2021.

The paper carries out structuring of the determinants of a low level of integrated development of the processing link of the agricultural sector of the national economy. According to this structuring there are such determinants: raw material orientation of the agricultural sector, insufficient level of waste disposal, outdated technical and technological base, lack of modern state financial support, industry excesses. The most significant factors hindering the integrated development of the processing link are a high level of physical development and moral aging of the active part of fixed assets in most segments of the processing link of the agricultural sector; non-compliance of technical, operational and consumer characteristics of products of the processing and food industries with EU regulations and standards; slow implementation of technical regulations of food quality and safety in the domestic practice of the processing and food industries.

Studies have shown that the processing link of the agricultural sector of the national economy is not marked by the necessary rates of expanded reproduction due to the lack of modern state financial support for processing and food production, which is manifested in excessive uniformity of methods and tools of state financial support for subjects of agricultural and agri-food entrepreneurship; asymmetry of information about available financial preferences for certain categories of agricultural producers and processing and food production; selective nature of subsidizing agricultural producers and food processing industries of various organizational and legal forms of management.

It is established that the main priorities for ensuring the integrated development of the processing link of the agricultural sector in the conditions of turbulence and volatility of global food markets are increasing the level of utilization of existing capacities in processing and food production; reorientation of unused production sites of processing and food production to the production of biological fuel and other material and material substances of biological origin in accordance with new energy indicators and market fluctuations in target markets; establishment of primary and in-depth processing of agricultural raw materials directly on the basis of agricultural business entities; application of modern waste-free and low-waste technologies (introduction of reversible water supply systems and anhydrous technologies); diversification of the production program of processing and food production; restoration of processing industries specializing in the processing of industrial crops as the raw material basis of non-food segments of the processing and food production sector; transition to food quality and safety standards and regulations adopted in the EU.

It is determined that the necessary prerequisite for the integrated development of the processing sector of the agricultural sector is the structural, sectoral and product-reproduction restructuring of the raw materials link of the agricultural sector. They provide for the restoration of the traditional pre-crisis agricultural specialization of certain natural climate zones and administrative districts; overcoming structural excesses in the raw materials link of the agricultural sector; the creation of complex agricultural production; reorientation of certain categories of agricultural producers to import substitution; restoration of acreage of agricultural crops with a long rotation period (horticulture, viticulture, berry growing).

Studies have shown that the institutional forms of ensuring the integrated development of the processing link of the agricultural sector are: cooperation of subjects of agricultural business and processing and food production; service and sales cooperation of small and medium-sized agricultural producers and processing and food production; associative and cluster integration of producers of

agricultural raw materials and processing enterprises; the formation of agro-industrial associations with a highly diversified structure; the creation of processing and food production with the participation of foreign and transnational capital.

Based on the critical analysis and theoretical generalizations of the existing author's approaches to ensuring the complexity of the development of processing and food production in the work, the author's concept of a set of principles for building a regulatory mechanism for the integrated development of the processing link of the agricultural sector is formed. According to which such principles are the principle of synergy, the principle of integrity, the principle of waste-free, the principle of eliminating structural imbalances, the principle of overcoming the raw material orientation of the national agro-industrial complex, the principle of preserving the food orientation of the agricultural sector, the principle of diversification and expanded reproduction of the potential of food processing industries, the principle of convergence, the principle of greening agri-food chains. Studies have shown that in modern conditions, compliance with the principle of overcoming the raw material orientation of the national agro-industrial complex by eliminating sectoral kinks between the raw material and processing segments of the agricultural sector of the national economy through the introduction of additional processing and food capacities plays a special role in the formation of the system of economic regulation of the integrated development of the processing link of the agricultural sector.

The work formed the subject-object basis of economic regulation of the integrated development of the processing link of the agricultural sector, covering subjects of regulatory influence (international and state institutions, local self-government, self-governing organizations, chambers of commerce and industry, employers' associations, industry associations), which provide advisory services, fiscal and financial and credit support, implementation of European Technical Regulations and standards of food quality and safety, protectionist measures. It is established that the objects of economic regulation of the integrated development

of the processing link of the agricultural sector are: producers of agricultural products (agricultural enterprises, farms and personal peasant farms, cooperative formations); processing and food production; municipal enterprises created by united territorial communities; trade and intermediary and procurement and sales enterprises and warehouse and logistics centres; engineering, reengineering, franchising and outsourcing companies in the processing and food business; enterprises specializing in the disposal of agricultural waste and animal and plant waste from food processing industries.

A promising model of integrated development of processing and food production in the Volyn region has been formed (gradual restoration of parity between crop and livestock industries, elimination of structural kinks between agriculture and processing and food production, an increase in the volume of products with high added value in the processing and food production sector, utilization of filtration fields, plant and animal food waste and agricultural waste, an increase in solid production volumes, and gaseous fuel from waste in the raw materials and processing segments of the agricultural sector of Volyn) and its impact on structural changes in the agricultural sector of this region, as well as on the processes of complex formation in the economy of this region as a whole, is revealed. It is established that the basic prerequisite for the formation of a system of economic regulation of the integrated development of the processing link of the agricultural sector is to take into account the characteristic features of the development of the raw materials and processing segment of the agro-industrial complex of the Volyn region.

Studies have shown that the characteristic features of the development of the raw materials segment of the agro-industrial complex of this region are: the concentration of labour-intensive types of agricultural production in rural households; the concentration of export-oriented industries in agricultural enterprises; a high level of monopolization of the agricultural raw material market; the underdevelopment of the infrastructure for storing agricultural raw materials in the rural household sector. It is established that the characteristic features of the

development of the processing segment of the Volyn agro-industrial complex are: absorption of a significant number of processing and food production by vertically integrated corporate structures; excessive use of numerous imported ingredients in food production; a high level of unused production sites in the reproduction process of processing and food production; high energy intensity of processing agricultural raw materials and food production.

Keywords: economic regulation, integrated development, processing link, agricultural sector, food industry, agricultural raw materials, waste, recycling.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

1. Голян В.А., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв на основі утилізації відходів: інституціональні передумови та інвестиційне забезпечення. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 13. С. 10–15. *(Здобувач розкрив інституціональні передумови комплексного розвитку переробно-харчових виробництв).*

2. Голян В.А., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв як альтернатива сировинній спрямованості аграрного сектора. *Агросвіт.* 2018. № 13. С. 8–14. *(Здобувач проаналізував ознаки сировинної спрямованості аграрного сектора).*

3. Шмаров Д.М. Регіональні пріоритети інвестиційного забезпечення переробно-харчових виробництв у контексті їх комплексного розвитку. *Агросвіт.* 2018. № 15–16. С. 62–67.

4. Голян В.А., Гордійчук А.І., Шмаров Д.М. Інституціональне середовище комплексного розвитку аграрного сектора: пріоритети та механізми удосконалення. *Економіка та держава.* 2019. №3. С. 23–29. *(Здобувач сформував модель інституціонального середовища розвитку аграрного сектора).*

5. Шмаров Д.М. Механізм фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора. *Агросвіт.* 2020. №8. С. 123–129.

6. Голян В.А., Лучечко Ю.М., Гордійчук А.І., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток сфери переробки сільськогосподарської сировини в контексті диверсифікації інвестиційних потоків в аграрний сектор. *Агросвіт.* 2020. №9. С. 27–37. *(Здобувач розкрив зміст комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини).*

7. Шмаров Д.М. Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору. *Економіка та держава.* 2020. №5. С. 192–196.

Статті у інших виданнях України

8. Шмаров Д.М. Комплексний розвиток агропромислового виробництва: проблеми та пріоритети. *Економіст.* 2018. №5. С. 28–34.

9. Шмаров Д.М. Стратегічний пріоритет розвитку аграрного сектора Волині: комплексне використання сільськогосподарської сировини. *Економіст.* 2018. №7. С. 20–26.

Опубліковані статті апробаційного характеру

10. Шмаров Д.М. Механізм забезпечення комплексного використання сільськогосподарської сировини. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами.* Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Луцьк, 7 грудня 2018 року. Частина 1. Луцьк, РВВ Луцького НТУ, 2018. С. 152–154.

11. Шмаров Д.М. Пріоритети формування регуляторної бази функціонування переробної ланки аграрного сектора. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 11 груд. 2019 року. Харків, 2019.

12. Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв: регіональні аспекти. *Економіка, облік, фінанси та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 28 жовтня 2020 року. Полтава, 2020. С. 17–18.

13. Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробної ланки аграрного сектора економіки: інституціональне забезпечення та стимулювання. *Теоретичні та практичні аспекти соціально-економічних наукових досліджень* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 30 жовтня 2020 року. Київ, 2020. С. 56–58.

14. Шмаров Д.М. Результати регулювання соціально-трудових відносин у харчовій промисловості регіону. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Луцьк, 11 груд. 2020 року. Луцьк, 2020. С. 286–288.

Стаття у виданнях країн-членів ОЕСР

15. Голян В.А., Лучечко Ю.М., Шмаров Д.М. Детермінанти формування системи стимулювання інвестиційної діяльності у секторі переробно-харчових виробництв. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*. 2020. Випуск 7. С. 90–97 *(Здобувач ідентифікував складові сектору переробно-харчових виробництв).*

ЗМІСТ

ВСТУП …… 17

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ЛАНКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ РЕГІОНУ……. 25

1.1 Зміст, принципи та інструменти економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору …… 25

1.2 Інституціональні передумови та організаційні форми комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону…… 48

1.3 Теоретичні підходи до формування системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору на регіональному рівні ……..... 63

Висновки до розділу 1 …… 72

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ЛАНКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ…… 74

2.1 Аналіз основних тенденцій розвитку переробної ланки аграрного сектору …….. 74

2.2 Аналіз структурних диспропорцій в аграрному секторі України …… 85

2.3 Оцінка рівня комплексності розвитку переробної ланки аграрного сектору Волинської області……..... 101

Висновки до розділу 2 ……. 119

РОЗДІЛ 3 ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ АРХІТЕКТОНІКИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ЛАНКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ РЕГІОНУ……... 122

3.1 Пріоритети економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору з врахуванням децентралізаційних 122

та євроінтеграційних викликів …….
3.2 Інституціональне забезпечення інвестування комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору на національному та регіональному рівнях …… 143
3.3 Механізм фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору Волинської області…..... 160
Висновки до розділу 3 ……. 174

ВИСНОВКИ …….. 177

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……... 180

ДОДАТКИ …… 193

ВСТУП

Актуальність теми. В аграрному секторі України не повною мірою використовуються наявні резерви розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу через низький рівень комплексності розвитку переробної ланки. Значною мірою така ситуація зумовлена стагнаційними процесами, які мали місце в національному АПК в 90-х роках минулого століття, а також сировинною орієнтацією аграрного сектора, що сформувалася в останні роки під впливом кон'юнктури глобальних ринків продовольства. Значний детермінуючий вплив на відтворювальні пропорції в переробному сегменті аграрного сектору України справили основні тренди на ринку біологічного палива, важливою сировинною базою для виробництва якого виступають сільськогосподарські культури.

Галузевий перегин, який виник між рослинництвом та тваринництвом, також деструктивно вплинув на комплексний характер розвитку переробно-харчових виробництв, що призвело до виникнення дефіциту на національному ринку продовольства, що компенсується за рахунок непродуктивного імпорту готових харчових продуктів. Прикметною рисою низького рівня комплексності розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини є низький рівень утилізації рослинних і тваринних, а також змішаних відходів, що фактично позбавляє суб'єкти агропродовольчого підприємництва потенційного надходження додаткових прибутків.

У працях вітчизняних вчених І.Баланюка, І.Безп'ятої, П.Борщевського, І.Вахович, В.Голяна, В.Заремби, І.Іртищевої, Д.Крисанова, Н.Ковшун, М.Кропивка, Ю.Лупенка, О.Нікішиної, Б.Пасхавера, В.Рябоконя, В.Тимчак, О.Шмаглія, О.Шубалого, О.Шубравської розглядаються окремі аспекти та інституціональні передумови регуляторного впливу держави на результативність функціонування переробно-харчових виробництв, однак не сформованою залишається цілісна система економічного регулювання

відтворювальних пропорцій у переробній ланці аграрного сектора з врахуванням євроінтеграційних та децентралізаційних викликів. Саме вирішенню актуального для теорії і практики економічного регулювання діяльності суб'єктів агропродовольчого підприємництва завдання і присвячена дисертаційна робота, що зумовило вибір теми, мети та основних завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні положення та практичні рекомендації, викладені у дисертаційній роботі, пов'язані з реалізацією Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» (затвердженої Указом Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р.) у частині забезпечення енергонезалежності країни, зокрема у реалізації проектів по виробництву різноманітних видів біологічного палива з відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв; Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2020 роки (затвердженої рішенням Волинської обласної ради №2/23 від 10.03.2016 р.) в частині комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, зокрема виробництва цінних кормових добавок. Дисертаційна робота пов'язана з планом науково-дослідних робіт, що виконуються в межах робочого часу викладачів кафедри економіки Луцького НТУ, зокрема в рамках теми «Механізми управління соціально-економічними системами», період: 2016-2020 рр. (номер державної реєстрації 0116U001926), у якій автор сформував суб'єктно-об'єктну базу економічного регулювання комплексного розвитку аграрного сектору регіону. Робота також виконана відповідно до напрямів та планів науково-дослідних робіт Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», зокрема результати дисертаційної роботи використано в процесі виконання теми «Фінансово-економічні засади регулювання природокористування» (№ держреєстрації 0116U007935), в межах якої автором запропоновано механізми фінансово-економічного регулювання утилізації відходів сільськогосподарського

виробництва, а також їх використання для виробництва твердого біологічного палива (довідка №01-11/176 від 02.09.2020 р).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення теоретико-прикладних підходів до формування сучасного інструментарію економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону в умовах децентралізації та євроінтеграції.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких завдань:

− розкрити зміст, принципи та ідентифікувати інструменти економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору;

− виявити інституціональні передумови та організаційні форми забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону;

− проаналізувати основні тенденції розвитку переробної ланки аграрного сектора національної економіки;

− виявити структурні диспропорції в переробній ланці національного АПК;

− провести аналіз рівня комплексності розвитку переробної ланки аграрного сектору Волинської області;

− сформувати суб’єктно-об’єктну базу економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору з врахуванням євроінтеграційних та децентралізаційних викликів;

− розробити механізм фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору Волинської області.

Об’єктом дослідження є процес економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору на національному та регіональному рівнях.

Предметом дослідження є теоретико- прикладні аспекти економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

Методи дослідження. Теоретичним і методологічним підґрунтям проведення дослідження є фундаментальні положення теорії та методології економіки та управління національним господарством, а також аграрної економіки. Для досягнення мети та вирішення завдань дисертації використано загальні та спеціальні методи наукових досліджень: аксіоматичний – для уточнення сутності та ідентифікації методів та інструментів економічного регулювання комплексного розвитку переробно-харчових виробництв; абстрактно-логічний – для вибору важелів та інструментів усунення структурних диспропорцій у переробній ланці аграрного сектору; порівняльного аналізу – для виявлення основних тенденцій в динаміці перероблення сільськогосподарської сировини; економіко-статистичний – для оцінки основних тенденцій в динаміці експорту та імпорту окремих категорій готових харчових продуктів; інституціонального аналізу – для структуризації інституціонального забезпечення економічного регулювання комплексного розвитку сектору переробно-харчових виробництв.

Інформаційну базу дослідження становлять матеріали Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, департаментів агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій.

Наукова новизна одержаних результатів. Найважливіші наукові результати дисертаційного дослідження, що характеризуються новизною і виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

– сформовано суб’єктно-об’єктну базу економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, що охоплює суб’єкти регуляторного впливу (міжнародні та державні інститути, місцеве самоврядування, самоврядні організації, торгово-промислові палати,

об’єднання роботодавців, галузеві об’єднання), які забезпечують надання дорадницьких послуг, бюджетно-податкову та фінансово-кредитну підтримку, імплементацію європейських технічних регламентів та стандартів якості і безпечності харчових продуктів, протекціоністські заходи;

удосконалено:

– дефініцію поняття «комплексний розвиток переробної ланки аграрного сектора», згідно якої комплексний розвиток – це такий розвиток, який передбачає максимально можливе залучення матеріально-речової субстанції сільськогосподарської сировини у відтворювальний процес та утилізацію утворених рослинних і тваринних відходів з метою виробництва харчових напівфабрикатів, готових харчових продуктів, різноманітних видів біологічного палива та продуктів виробничо-технічного спрямування;

– набір принципів побудови регуляторного механізму комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, згідно якого такими принципами виступають: принцип синергізму, принцип цілісності, принцип безвідходності, принцип усунення структурних диспропорцій, принцип подолання сировинної спрямованості національного АПК, принцип збереження продовольчої спрямованості аграрного сектора, принцип диверсифікації та розширеного відтворення потенціалу переробно-харчових виробництв, принцип конвергенції, принцип екологізації агропродовольчих ланцюгів;

– специфікацію передумов комплексного розвитку переробної сфери аграрного сектору, яка охоплює структурну, галузево-секторальну та продуктово-відтворювальну перебудову сировинної ланки аграрного сектора, що передбачають: відновлення традиційної докризової сільськогосподарської спеціалізації окремих природнокліматичних зон та адміністративних районів; подолання структурних перегинів в сировинній ланці аграрного сектора; створення комплексних сільськогосподарських виробництв; переорієнтація окремих категорій сільськогосподарських товаровиробників на імпортозаміщення; відновлення посівних площ сільськогосподарських

культур з тривалим періодом ротації (садівництво, виноградарство, ягідництво).

– модель комплексного розвитку переробно-харчових виробництв Волинської області (поступове відновлення паритетності між рослинницькою та тваринницькою галузями; усунення структурних перегинів між сільським господарством та переробно-харчовими виробництвами; збільшення обсягів продукції з високою доданою вартістю переробно-харчовими виробництвами; утилізація полів фільтрації, рослинних та тваринних харчових відходів та відходів сільськогосподарського виробництва; нарощення обсягів виробництва твердого, рідкого та газоподібного палива з відходів у сировинному та переробному сегментах аграрного сектора Волині) та виявлено його вплив на структурні зрушення в аграрному секторі даного регіону;

набули подальшого розвитку:

– структуризація детермінант низького рівня комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, згідно якої такими детермінантами виступають: сировинна спрямованість аграрного сектора; недостатній рівень утилізації відходів; застаріла техніко-технологічна база; відсутність сучасної державної фінансової підтримки; галузеві перегини;

– інституціональні форми забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, якими виступають: кооперація суб’єктів аграрного бізнесу та переробно-харчових виробництв; обслуговуюча та збутова кооперація малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників та переробно-харчових виробництв; асоціативна та кластерна інтеграція виробників сільськогосподарської сировини та переробних підприємств; формування агропромислових об’єднань з високодиверсифікованою структурою; створення переробно-харчових виробництв за участю іноземного та транснаціонального капіталу.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційної роботи використано Управлінням агропромислового розвитку

Волинської обласної державної адміністрації при формуванні Стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 року та Комплексної програми розвитку галузі агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2020 роки в частині розробки механізмів стимулювання переробки сільськогосподарської сировини суб'єктами аграрного бізнесу та утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв (довідка №1409/17/2-19 від 21.05.2019 р.). Теоретичні положення та прикладні рекомендації, які стосуються формування інституціонального забезпечення методів та інструментів економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, використано Інститутом агроекології та природокористування НААН України при виконанні наукової теми «Розроблення стратегічної моделі еколого-економічного управління природними ресурсами в агросфері» (ДР 0116U000341, 2016-2020 рр.) (довідка №56 від 15.02.2021 р.). Отримані у дисертаційній роботі результати, які стосуються формування системи організаційно-економічного забезпечення комплексного розвитку переробно-харчових виробництв на державному та регіональному рівні, використовуються в роботі Підкомітету з питань державної економічної політики Комітету Верховної Ради України в питань економічного розвитку при розробці нормативно-правових документів щодо формування державної економічної політики в частині підтримки проектів ресурсо- та енергозбереження у промисловому секторі національної економіки (довідка №146-02/02). Розробки автора, які стосуються ідентифікації складових комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, формування інституціонального підґрунтя інвестиційного забезпечення комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, застосовуються у навчальному процесі Луцького національного технічного університету при викладанні дисциплін «Регіональна економіка», «Основи підприємництва» та «Економіка та організація агропромислових формувань» (довідка №753-21-35 від 3.09.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації положення, висновки та пропозиції належать особисто автору та є його науковим доробком. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною завершеною науковою працею. У дисертації розв'язано важливе наукове завдання – обґрунтовано теоретико-методичні підходи до формування інструментарію економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору.

Наукові результати дисертаційного дослідження є внеском у розвиток економіки і управління національним господарством. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які одержані здобувачем особисто.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 15 наукових праць, з яких 7 статей у наукових фахових виданнях України, зокрема 7 статей у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних базах даних, 2 статті в інших виданнях, 1 стаття в іноземному виданні, 5 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок комп'ютерного тексту, що містить 35 рисунків. Список використаних джерел налічує 123 найменування.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ЛАНКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ РЕГІОНУ

1.1 Зміст, принципи та інструменти економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору

Прикметною рисою розвитку національного аграрного сектора є високий рівень сировинної спрямованості, що зумовлено відсутністю у більшості суб'єктів агропромислового підприємництва відповідних стимулів стосовно первинної чи поглибленої переробки сільськогосподарської сировини. Такі стимули має включати перспективна система економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора. Частина регуляторних інструментів має бути зорієнтована саме на пріоритетах підвищення рівня комплексності використання сільськогосподарської сировини як в частині виробництва готових харчових продуктів, так і в частині утилізації тваринних та рослинних відходів.

«Якраз через низький рівень комплексного розвитку переробно-харчових виробництв аграрний сектор не отримує потенційно можливих прибуткових надходжень та не створює відповідної кількості нових робочих місць в сільській місцевості. Відсутність набору результативних регуляторних підойм, які спонукали б переробно-харчові виробництва забезпечувати комплексне використання сільськогосподарської сировини, створює сприятливе підґрунтя для нарощення обсягів сировинного аграрного експорту, що фактично означає вивезення доданої вартості закордон» [107].

З огляду на це формування сучасної системи економічного регулювання комплексного розвитку переробного сегмента аграрного сектора з врахуванням екзогенних та ендогенних факторів використання

агроресурсного потенціалу є актуальною проблемою економіки та управління національним господарством.

У переважній більшості наукових праць, присвячених економічному регулюванню розвитку аграрного сектора, увага акцентується на наборі регуляторних важелів та інструментів, спрямованих на активізацію розвитку окремих сегментів агропромислового виробництва та стимулювання поглибленої переробки сільськогосподарської сировини. Значна кількість вчених робить наголос на доцільності диверсифікації податкових та кредитних інструментів, які дадуть можливість створити сприятливі умови для розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу АПК та забезпечити вчасне поповнення обігових коштів. Система економічного регулювання розвитку аграрного сектора, на переконання С.Юрчишиної: «має створювати передумови для поєднання внутрішніх джерел фінансування та наявних ресурсів фінансово-кредитних установ, а також забезпечувати підтримку розвитку інфраструктури фінансово-кредитного забезпечення виробництва, що створить стійке фінансове підгрунтя для функціонування аграрного сектору економіки України» [116].

На думку Р.Матвієнко: «податки є дієвим інструментом фінансово-кредитного регулювання розвитку аграрного виробництва. Податкова політика визначається й провадиться державою в залежності від економічної ситуації у країні, потреб державного бюджету, перспектив розвитку національної економіки. Застосування державою таких фінансових інструментів, як податки може позитивно або негативно впливати на аграрне виробництво, стимулювати або гальмувати його розвиток» [59].

І.Іртищева, Т.Смелянець, Г.Бурдельна та І.Крамаренко наголошують на важливості фінансово-інвестиційної складової системи економічного регулювання розвитку аграрного сектора. На їх думку: «в умовах поглиблення глобалізаційних процесів виникає необхідність у перебудові структури фінансових ресурсів, розширенні кола інвестиційних відносин, виникненні нових інструментів залучення необхідних інвестиційно-

фінансових ресурсів. Особливу увагу слід приділити формуванню стратегії розвитку інвестиційно-фінансового забезпечення агропродовольчої сфери як гаранта продовольчої безпеки країни. Головним завданням стратегії розвитку інвестиційно-фінансового забезпечення агропродовольчої сфери є розбудова ефективного фінансового сектора» [39]. Тобто агропродовольча сфера у силу своєї багатокомпонентності та ускладненості виробничо-технічних зв'язків потребує формування диверсифікованої системи інвестиційно-фінансового забезпечення, щоб забезпечити модернізацію основних засобів і тим самим забезпечити введення додаткових потужностей по переробці сільськогосподарської сировини. Введення додаткових потужностей по переробці сільськогосподарської сировини – необхідна умова підвищення рівня капіталізації агропродовольчого підприємництва в цілому.

С.Пономаренко наголошує на необхідності імплементації у вітчизняну практику економічного регулювання розвитку аграрного сектора передової іноземної практики підтримки суб'єктів аграрного бізнесу. Зокрема, вчений зазначає: «у розвинутих країнах світу найчастіше застосовуються такі форми сільськогосподарської політики: безпосереднє регулювання розміру виробництва і пропозиції основних сільськогосподарських продуктів; захист вітчизняних товаровиробників при збереженні конкуренції з імпортними товарами, у тому числі й шляхом накладання мита» [77]. Саме надання різного роду преференцій закладає необхідні стимули для суб'єктів агропродовольчого підприємництва в частині налагодження виробництва конкурентоспроможних готових харчових продуктів та підвищення рівня утилізації рослинних та тваринних відходів, що в підсумку сприятиме зростанню рентабельності виробничо-господарської діяльності.

Передова іноземна практика передбачає використання широкого спектра інструментів та методів підтримки сільськогосподарських товаровиробників, які дають можливість упереджувати ймовірні втрати внаслідок кон'юнктурних коливань на ринках сільськогосподарської сировини та продовольства, а також надавати додаткових імпульсів

розширеному відтворенню ресурсно-виробничого потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу. «Саме належної диверсифікації методів та інструментів регулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників, особливо в частині поглибленої переробки сільськогосподарської сировини і утилізації харчових відходів, не вистачає зараз в Україні, де система державної фінансової підтримки аграрного сектора є надмірно уніфікованою» [107].

У вітчизняній економічній літературі теоретичні та прикладні проблеми фінансово-кредитного забезпечення розвитку окремих ланок та підгалузей аграрного сектора особливо актуалізувалися в останні роки, коли національний АПК став чи не основною структуроутворюючою ланкою економіки України. «Окремі вчені перспективи зростання вагомості аграрного сектора у макровідтворювальних пропорціях напряму пов'язують з налагодженням механізму фінансово-кредитного забезпечення проектів модернізації та реконструкції матеріально-технічної бази сільського господарства та переробно-харчових виробництв» [109].

Зокрема Д.Клименко стверджує: «вітчизняний аграрний сектор має величезний потенціал для зростання. Це визнають як вітчизняні, так і іноземні експерти, прогнозуючи можливість потроїти валове виробництво сільськогосподарської продукції. А щоб реалізувати цей потенціал необхідна підтримка виробників сільськогосподарської продукції зі сторони банківського фінансування та інвестування» [41]. Якраз відсутність альтернативних варіантів отримання фінансових ресурсів для модернізації і реконструкції основних засобів та вчасного поповнення обігових коштів і не дає можливостей сільськогосподарським підприємствам та іншим формам аграрного підприємництва повною мірою використати наявні резерви для підвищення рівня капіталізації.

На думку К.Северин: «основними важелями фінансово-кредитного стимулювання сільськогосподарського виробництва мають стати: активізація банківського кредитування, особливо довгострокового; забезпечення доступу до кредитних ресурсів малих та середніх виробників;

зниження процентних ставок; зменшення співвідношення суми кредитів до вартості їх забезпечення; покращення умов кредитування виробників продукції тваринництва за рахунок першочергової компенсації процентних ставок для позичальників, які працюють у тваринництві» [81]. Отже фінансово-кредитне забезпечення розвитку аграрного сектора, особливо його переробного сегмента, є багатоаспектним процесом, який охоплює інструменти, що визначаються макроекономічним регулюванням та специфікою кредитування різних категорій сільськогосподарських товаровиробників, а також особливостями функціонування найбільш капіталомістких ланок АПК, якою виступає зокрема галузь тваринництва. Сьогодні відновлення потенціалу тваринництва – це основна передумова відновлення комплексності ведення сільськогосподарського виробництва в цілому.

Необхідність розроблення механізму фінансово-кредитного забезпечення переробної ланки АПК зумовлена також перманентним дефіцитом банківських кредитів для суб'єктів аграрного бізнесу. Значною мірою це пов'язано з низьким рівнем капіталізації вітчизняних банків. Л.Вдовенко та С.Вдовенко констатують наступний факт: «важливим фактором впливу на розвиток аграрного сектору економіки є забезпеченість фінансовими ресурсами (в т.ч. кредитами банків). За різними оцінками в Україні частка банківського кредитування займає менше 20% обігових коштів аграрного сектора, в той час як у розвинутих країнах вона досягає 70%. Основними причинами низької активності залучення кредитних ресурсів у сільськогосподарське виробництво зі сторони позичальника є, перш за все, відсутність ліквідної застави в позичальників» [17]. Відсутність ліквідної застави пов'язана з тим, що переважна більшість суб'єктів аграрного бізнесу не має можливості використати сільськогосподарські землі в якості об'єкта іпотечно-заставних операцій у зв'язку з наявністю інституціональних обмежень на оборот даної категорії земельного капіталу.

«Розроблення сучасного фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора зумовлено необхідністю подолання інституціональних пасток, які існують на ринку позикового капіталу і не дають можливості сільськогосподарським товаровиробникам вчасно залучати фінансові ресурси для розширеного відтворення. Для підприємств переробної ланки аграрного сектора відсутність можливості отримання кредитів комерційних банків не дасть змоги оновлювати виробничо-технічну базу переробки сільськогосподарської сировини та утилізації харчових відходів» [109]. З огляду на це розроблення сучасного механізму фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора є актуальною проблемою економіки і управління національним господарством і потребує обґрунтування інноваційних підходів щодо її вирішення.

Вдалою квінтесенцією обґрунтування необхідності забезпечення комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини слід вважати підхід О.Кривчун та О.Шеремет щодо великого проценту відходів, які утворюються у процесі переробки продукції тваринництва та рослинництва з метою виробництва того чи іншого харчового продукту. На їх думку: «харчова промисловість переробляє багатокомпонентну сировину, в основному, сільськогосподарського походження з метою одержання з неї, як правило, одного якого-небудь компонента: цукру – із цукрового буряка, крохмалю – з картоплі й зерна, рослинного масла – з насіння соняшника, ріпака. При цьому для одержання основної продукції сировина використається лише на 15-30%, інша частина залишається у відходах» [46]. Тому питання утилізації відходів переробно-харчових виробництв сьогодні набуває вирішального значення в частині підвищення ефективності. Враховуючи значні обсяги відходів, які утворюються у різних фазах функціонування агропродуктового ланцюга, вироблення перспективних напрямів їх повторного використання і відповідно виробництво на цій основі конкурентоспроможної продукції продовольчого, кормового та

енергетичного спрямування і є основною складовою комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора.

В.Тимчак в концепт забезпечення комплексного використання ресурсно-виробничого потенціалу переробно-харчових виробництв закладає багатофункціональне призначення сільськогосподарської сировини в агропродуктових ланцюгах і враховує важливість інституціональних чинників в забезпеченні прийнятного рівня ефективності рециклінгу вторинної сировини. На думку вченого: «у площині комплексного використання сировини харчової промисловості перебуває ідея впровадження у виробництво не тільки маловідходних і безвідходних технологій в окремих технологічних процесах суб'єктів господарювання, але й використання відходів як вторинної сировини в інтегрованих підприємствах, їх об'єднаннях та інших галузях національної економіки. Застосування відходів у процесі виробництва продукції дає змогу перетворювати їх у цінну, часом навіть дефіцитну сировину» [92]. Виходячи з приведених міркувань варто зазначити, що можливості підвищення рівня утилізації тваринних та рослинних відходів підвищуватимуться в разі створення статутних та нестатутних об'єднань суб'єктів аграрного та агропродовольчого підприємництва, завдяки чому продукування продукції з відходів детермінуватиметься наявною потребою в суміжних ланках агропродуктового ланцюга. Відходи в теперішніх умовах можуть забезпечити реальну диверсифікацію виробничо-господарської діяльності, що в підсумку на порядок підвищить рівень капіталізації агропродовольчого підприємництва.

На необхідності підвищення рівня утилізації відходів харчової промисловості як вагомого джерела матеріальних ресурсів і передумови створення додаткових фаз відтворювальних пропорцій в агропродуктових ланцюгах наголошує С.Байбєрова. Зокрема вона стверджує: «харчова промисловість одна з найбільш розвинених галузей матеріального виробництва України і водночас – одне з найбільших джерел утворення

відходів. Обсяги утворення деяких відходів досить значні. Так, відходи в плодоовочевій, консервній галузі становлять 0,5-0,9 млн. т. за рік (яблучні, ягідні та овочеві вичавки), 0,1-0,12 млн. т. за рік (фруктові кісточки, шкаралупи горіхів). Нині промисловій переробці піддаються не більше 22% відходів» [9]. Водночас підвищення рівня утилізації харчових відходів значною мірою пов'язано з достатнім обсягом інвестиційних вливань в придбання сучасного високотехнологічного обладнання, яке дозволить перетворювати вживану сільськогосподарську та харчову сировину в готову продукцію продовольчого та промислового спрямування.

Актуальність удосконалення інституціонального середовища інвестиційного процесу у секторі переробно-харчових виробництв випливає з констатації Д.М.Крисановим надзвичайно складного фінансово-економічного стану суб'єктів агропродовольчого підприємництва. Вчений стверджує: «переважно функціонують технологічно відсталі, фінансово збиткові переробно-харчові виробництва, які працюють в дуже складних економічних, просторових та інших умовах, зокрема на умовах отримання давальницької сировини та її оплати після реалізації виготовленої харчової продукції» [47]. З огляду на це перспективи комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з диверсифікацією джерел, методів та способів інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції матеріально-технічної бази виробництв, які здійснюють використання вживаної сільськогосподарської сировини для виробництва товарів промислового, продовольчого, кормового та енергетичного спрямування.

Аграрний сектор в останні роки став основною структуроутворюючою ланкою національного господарства, що пов'язано з впливом комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників на функціонування окремих галузей в різних регіонах України. В структурі українського експорту саме продаж сільськогосподарської та харчової продукції займає найбільшу питому вагу, що значною мірою і визначає основні макроекономічні пропорції в країні. В

першу чергу це зумовлено зростанням глобального попиту на сільськогосподарську сировину у зв’язку із збільшенням населення планети.

Українські товаровиробники, виходячи із сприятливої кон’юнктури на світових ринках продовольства, максимальною мірою розширюють посіви найбільш експортоорієнтованих сільськогосподарських культур і нарощують експортні поставки продукції з низькою доданою вартістю, що також призводить до виснаження ґрунтів та структурних дисбалансів в аграрному секторі національного господарства. Експортна орієнтація виробників сільськогосподарської продукції призвела до зниження рівня комплексності розвитку агропромислового виробництва, що в середньостроковій перспективі негативно вплине на розвиток тих регіонів, для яких сільське господарство та переробка сільськогосподарської сировини виступають базовою ланкою господарського комплексу.

Системні та структурні зрушення в національній економіці в останні десятиліття призвели до згортання потужностей у високотехнологічному сегменті господарського комплексу, що викликало ланцюгову реакцію поглиблення деіндустріалізаційних процесів і посилення сировинної спрямованості відтворювальних пропорцій. Центром тяжіння в розвитку національної економіки стали галузі, які функціонують на основі використання мінеральної сировини (гірничо-металургійний комплекс) та унікального в світовому масштабі агроресурсного потенціалу (аграрний сектор) і зорієнтовані у переважній більшості на експорт товарів з низькою доданою вартістю. Загострення військового протистояння на Сході України підірвало виробничо-технічний та ресурсний потенціал розвитку металургійного виробництва, що мультиплікативним чином відобразилося на обсягах експорту недорогоцінних металів на зовнішні ринки. Відтак найбільшу питому вагу в структурі українського експорту почала займати сільськогосподарська та харчова продукція, що зробило аграрний сектор в останні роки основною структуроутворюючою ланкою національної економіки.

Незважаючи на зростання вагомості аграрного сектора в розширеному відтворенні ресурсно-виробничого потенціалу української економіки, дана ланка національного господарства не використовує повною мірою усі наявні резерви та можливості стосовно максимізації прибуткових надходжень за рахунок нарощення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю. Досягти значно вищого рівня капіталізації аграрного та аграрно-продовольчого бізнесу можна за рахунок комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, який передбачає підвищення в цілому глибини переробки сільськогосподарської сировини та утилізації відходів тваринного і рослинного походження. В нинішніх умовах спостерігається низький рівень комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора у зв'язку з наявністю певного набору детермінант, які випливають з реального стану агропромислового виробництва, що зумовлений стагнаційними процесами 90-х років минулого століття та експортною орієнтацією сільськогосподарського сегмента в останні два десятиліття (рис. 1.1).

У переважній більшості праць вітчизняних вчених обґрунтовується необхідність переломлення негативного тренду в національному АПК, який демонструє посилення сировинної спрямованості аграрного експорту, що супроводжується численними еколого-деструктивними процесами як в сільськогосподарському землекористуванні, так і у відтворювальній структурі агропромислового виробництва. Зокрема, в наукових розробках А.Андрейченко, Н.Артамонової, М.Кропивка, Ю.Лупенка, М.Максимова, В.Тимчак, Е.Шелудько розглядаються пріоритетні напрями послаблення сировинної орієнтації аграрного сектора української економіки за рахунок підвищення рівня комплексності використання унікального за світовими мірками агроресурсного потенціалу та модернізації і реконструкції виробничо-технічної бази у переробно-харчовому сегменті АПК [3; 6; 48; 54; 55; 92; 104].

Рис. 1.1. Детермінація низького рівня комплексності розвитку переробної ланки аграрного сектора

(розроблено автором)

Перспективи АПК України, на думку Н.Артамонової та М.Максимова: «тісно пов’язані з посиленням його комплексного розвитку, основними напрямами якого є: якісне вирішення політичних питань інтеграції України в ЗВТ, структурна перебудова, модернізація аграрного виробництва, формування ринкової логістичної інфраструктури, створення передумов для залучення іноземного капіталу, посилення екологічного спрямування виробництва на органічну продукцію, перехід до європейських норм та стандартів якості і безпеки харчування» [6]. Тому прискорення процесів імплементації стандартів та регламентів якості і безпечності харчових продуктів Європейського Союзу виступає критично необхідною передумовою створення додаткового каналу для просування готових харчових продуктів та напівфабрикатів на ринки Старого Світу. Саме від цього залежать перспективи підвищення рентабельності агрогосподарювання.

Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв, на переконання Е.Шелудько: «можна забезпечити за рахунок активізації інноваційно-інвестиційних процесів, зокрема через запобігання занепаду переробних підприємств, техніко-технологічне оновлення їх матеріальної бази з використанням високих технологій; нарощування виробництва та розширення асортименту продуктів харчування; розширення виробництва аграрної сировини для підприємств і галузей харчової промисловості, що є стратегічно важливими; забезпечення прискореного впровадження сучасних мало- і безвідходних, ресурсоекономних і екологобезпечних технологій вирощування і перероблення продовольчої сировини» [103]. Сьогодні активізація інноваційно-інвестиційних процесів носить поодинокий характер у зв’язку з тотальним дефіцитом капітальних вкладень в секторі малого та середнього агропродовольчого підприємництва. Вирішення даної проблеми вимагає застосування сучасних інституціональних форм інтеграції даних суб’єктів підприємницької діяльності на кластерній, асоціативній та

кооперативній основі, виходячи з підгалузі харчової промисловості та наявної ресурсної бази.

Академік НААН України Ю. Лупенко особливий наголос робить на необхідності забезпечення інноваційного розвитку аграрної сфери в цілому, зокрема на технологічному переозброєнні підприємств переробної промисловості. На його думку: «потребують реалізації такі стратегічні напрями інноваційної діяльності, які передбачають технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу на інноваційній основі; широке застосування технологій більш чистого виробництва й охорони навколишнього природного середовища; формування ринку нових продуктів і високих технологій; організацію інтегрованого виробництва (створення інноваційно орієнтованих корпорацій, промислово-фінансових груп, аграрно-промислових холдингових компаній)» [55].

В останні роки все більше уваги приділяється комплексному використанню відходів переробно-харчових виробництв у зв’язку з утвердженням концепції екологічно чистого виробництва як важливої передумови зміцнення здоров’я людей та збереження навколишнього середовища. На думку А.Андрейченко: «потреба переходу до нових безвідходних технологій була викликана розумінням того, що існуючі технології виробництв у переважній більшості є відкритими системами, в яких нераціонально використовуються природні ресурси і формуються значні обсяги відходів, які є джерелами забруднення навколишнього середовища. Іншими словами сучасне суспільство занадто марнотратно використовує природні ресурси, виробляючи все більше споживчих товарів з коротким терміном служби за допомогою неефективних технологій, що призводить до надзвичайної кількості відходів» [3]. Економія природних ресурсів може бути забезпечена в разі якісного покращення використання вторинної сільськогосподарської сировини, що дасть можливість наростити обсяги виробництва без залучення додаткової ресурсної бази.

В.Тимчак перспективи комплексного розвитку переробно-харчових виробництв пов’язує з ефективнішим використанням вторинної сировини. На переконання вченого: «у площині комплексного використання сировини харчової промисловості перебуває ідея впровадження у виробництво не тільки маловідходних і безвідходних технологій в окремих технологічних процесах суб’єктів господарювання, але й використання відходів як вторинної сировини в інтегрованих підприємствах, їх об’єднаннях та інших галузях національної економіки. Застосування відходів у процесі виробництва продукції дає змогу перетворювати їх у цінну, часом навіть дефіцитну сировину» [92]. Цей фактор необхідно враховувати при програмуванні заходів по державній підтримці проєктів комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що комплексний розвиток переробно-харчових виробництв на основі модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничого устаткування, впровадженням технологій поглибленої переробки сільськогосподарської сировини, розширення номенклатури продукції з високою доданою вартістю, утилізації відходів тваринного та рослинного походження сформує передумови та технічні і інвестиційні можливості для введення додаткових потужностей на підприємствах харчової промисловості, що дасть можливість більше переробляти сільськогосподарської сировини в середині країни і поступово зменшувати обсяги сировинного аграрного експорту.

Незважаючи на те, що у працях багатьох вчених комплексний розвиток переробно-харчових виробництв пов’язується з впровадженням маловідходних та безвідходних технологій і формуванням сучасної індустріальної бази утилізації відходів рослинного та тваринного походження, фактор ресурсозбереження та використання вторинної сировини не отримав належного обґрунтування в контексті нарощення потенціалу

виробництва енергії з відновлювальних джерел та упередження загроз продовольчій безпеці країни.

Тобто комплексний розвиток переробно-харчових виробництв має передбачати збільшення обсягів виробництва газоподібного, рідкого та твердого біопалива, що є більш прийнятною альтернативою посиленню енергетичної спрямованості сільськогосподарського виробництва за рахунок розширення посівних площ культур енергетичної спрямованості, оскільки паливні ресурси отримуються з відходів переробки сільськогосподарської сировини.

Актуальні проблеми комплексного розвитку переробно-харчових виробництв розглядалися у працях вітчизняних вчених як в період командно-адміністративної економіки, яка базувалася на централізованому плануванні та формуванні територіально-виробничих комплексів, а також в умовах ринкових відносин, де розвиток окремих сегментів переробно-харчових виробництв на принципах комплексності вже визначався кон'юнктурою ринків харчової та сільськогосподарської продукції.

У працях С. Барановського, О. Кривчун, Г. Мартенюк, М. Мельник, В. Петлюченко, С. Пітховної, І. Соколовської, В. Тимчак, О. Шеремета, В. Ширенко, О. Шмаглій, А. Ясько [11; 46; 57; 61; 92; 106; 118] розглядаються теоретико-методологічні підходи та практичні рекомендації стосовно комплексного використання відходів, підвищення еколого-економічної ефективності переробки вторинної сировини харчової промисловості, перспективи виробництва біогазу як напряму використання відходів, загальні проблеми покращення використання сировинних ресурсів переробно-харчових виробництв, організаційно-економічні та виробничо-технічні умови біоконверсії органічних відходів, але недостатньо сформованими є теоретичне підґрунтя та практичні рекомендації стосовно формування сприятливих інституціональних передумов стимулювання комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, а також застосування форм та механізмів інвестиційного забезпечення модернізації техніко-технологічної

бази підвищення рівня комплексності використання сільськогосподарської сировини та відходів тваринного і рослинного походження.

Комплексне використання відходів харчової промисловості як суспільно-економічний процес залучення вторинних ресурсів до повторного використання у процесі виробництва, як зазначає В.Тимчак: «спрямований на оптимізацію ресурсного потенціалу. Залежно від характеру технології та об'єднання у виробничому процесі окремих стадій у системі аграрного сектора комплексне використання відходів виконується в трьох основних формах: 1) послідовна переробка сировини до отримання готової продукції; 2) використання відходів виробництва для виробництва інших видів продукції; 3) комплексна переробка сировини (вироблення з одного виду сировини різних видів продуктів)» [92]. На думку О.Шеремет та О.Кривчун: «комплексне використання сировини – це раціональне використання сировини, що передбачає максимальне використання всіх корисних складових сировини» [104]. На нашу думку, підхід В. Тимчак стосовно визначення сутності та форм прояву комплексного використання відходів переробно-харчових виробництв повною мірою охоплює весь спектр можливих напрямів залучення вторинної сировини у відтворювальний процес, виходячи з галузевої специфіки виробничого процесу та відповідних стадій зміни матеріально-речової форми сільськогосподарської сировини.

Також існує різне бачення перспектив використання відходів переробно-харчових виробництв з огляду на необхідність мінімізації негативного впливу на довкілля і підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів. Переважна більшість вчених сходиться на думці щодо необхідності утилізації відходів рослинного та тваринного походження. Так, І.Соколовська, М.Мельник та С.Підховна вважають: «швидке погіршення екологічної ситуації через накопичення відходів у сільському господарстві вимагає рішучого впровадження перспективних методів утилізації відходів. Велику небезпеку створюють органічні відходи, придатні до бродіння. Їхнє захоронення призводить до значних хімічних і біологічних забруднень

території. Недостатньо переробляти відходи для виробництва енергоносіїв, а й слід використовувати технології із низьким техногенним навантаженням на навколишнє природне середовище. Біогазові технології є найефективнішими для утилізації органічних відходів, придатних до бродіння» [84]. Мають місце підходи, які передбачають необхідність забезпечення вищого рівня комплексності використання відходів рослинного та тваринного походження на основі їх утилізації. На думку Г.Мартенюк: «за допомогою біоконверсійних технологій можливе отримання із відходів органічних добрив, біогазу, етилового спирту, пектину, кормів і кормових добавок для тварин, продуктів і білкових добавок до харчування людей, сировини для фармацевтичної промисловості тощо. В таких умовах необхідно звернути увагу на можливість раціонального використання усієї виробленої сільськогосподарської органічної продукції, в тому числі і відходів» [57]. У сучасній світовій і вітчизняній практиці відомі ефективні методи утилізації відходів тваринного та рослинного походження. В умовах українських реалій проблема переміщується в площину формування відповідного інституціонального підґрунтя для інвестиційного забезпечення розбудови індустрії переробки відходів як безпосередньо на переробно-харчових виробництвах, так і на спеціалізованих підприємствах.

Розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу переробно-харчових виробництв має значний вплив на стійкість агроландшафтів, що певною мірою визначає перспективи розвитку господарського комплексу. Більше того, забезпечення комплексного характеру розвитку переробного сегменту сектору переробно-харчових виробництв, з однієї сторони, забезпечує максимальну ефективність використання агроресурсного потенціалу, а з іншої – сприяє відтворенню природно-ресурсної основи розвитку аграрного сектора.

Водночас забезпечення належного рівня комплексності розвитку переробної ланки аграрного сектора залежить від дотримання певного набору принципів (рис. 1.2), які дозволяють забезпечувати поступальне та

Рис. 1.2. Набір принципів побудови регуляторного механізму забезпечення комплексності у переробній ланці аграрного сектора (сформовано автором)

невиснажливе використання агроресурсного потенціалу. Саме виходячи з цих міркувань і має формуватися система економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору. Формування сучасної системи регуляторного впливу на комплексний розвиток переробно-харчових виробництв має базуватися на дотриманні принципу синергізму, який передбачає максимізацію ефективності поєднання матеріально-речової субстанції сільськогосподарської сировини та допоміжних компонентів переробно-харчових виробництв у відтворювальному процесі. За таких умов виникає синергетичний ефект у формі позитивного мультиплікативного впливу сектору переробно-харчових виробництв на суміжні ланки місцевого господарського комплексу та на рівень доходів зайнятих у агропродовольчому бізнесі, а також на відтворювальні процеси у сировинному сегменті аграрного сектора.

Паралельно з принципом синергізму має дотримуватися принцип цілісності, що означає забезпечення максимальної кількості замкнених агропродовольчих ланцюгів, а це дозволить максимально ефективно перетворити рослинницьку та тваринницьку первинну і вживану сировину у харчові напівфабрикати, готові харчові продукти та продукти виробничо-технічного та енергетичного призначення. Формування замкнених агропродовольчих ланцюгів створюватиме передумови для переробки сільськогосподарської сировини з метою виробництва продукції з високою доданою вартістю, що зменшить потребу сільськогосподарських товаровиробників експортувати сільськогосподарську сировину. Це необхідна передумова зростання рівня капіталізації аграрного сектора в цілому і підвищення його ролі у розширеному відтворенні регіонального капіталу. Лише за таких умов сформуються передумови для соціально-економічного піднесення сільських депресивних територій та структурної перебудови сільської економіки.

В умовах загострення конкуренції на глобальних ринках продовольства та ринках товарів виробничо-технічного призначення, вироблених на основі

переробки сільськогосподарської сировини, важливого значення набуває вирішення проблеми мінімізації втрат сировинних ресурсів та інших складових оборотних засобів, що може бути досягнутим на основі дотримання принципу безвідходності, який означає забезпечення утилізації та рециклінгу сільськогосподарської сировини, рослинних та тваринних відходів і мінімізацію їх втрат у всіх фазах агропродуктових ланцюгів. Утилізація вживаної сільськогосподарської сировини та відходів переробно-харчових виробництв дасть можливість збільшити обсяги виробництва готової продукції і зменшити затратність виробництва переважної більшості номенклатурних позицій виробничої програми. Водночас дотримання принципу безвідходності потребує додаткових інвестиційних витрат на придбання обладнання для утилізації відходів сільськогосподарського виробництва, а також відходів переробно-харчових виробництв.

Комплексний розвиток переробної ланки аграрного сектора є неможливим без дотримання принципу усунення структурних диспропорцій, оскільки в останні роки відбувся значний перегин в сторону збільшення рослинницької підгалузі у зв’язку із зростанням попиту на глобальних ринках на експортноорієнтовану рослинницьку сировину, яка виступає ресурсною базою виробництва не лише харчових продуктів, а й різноманітних видів біологічного палива. На фоні цього відбувалось скорочення потенціалу тваринницької галузі, що призвело до згортання органічної бази сільськогосподарського виробництва і відповідно підвищення рівня його хімізації. Зміст дотримання принципу усунення структурних диспропорцій полягає в забезпеченні збалансованого нарощення тваринницької та рослинницької сировини як ресурсної бази переробно-харчових виробництв. Нарощення потенціалу тваринницької галузі вже саме по собі означає виробництво з високою доданою вартістю і дасть поштовх розвитку як рослинництва, так і кормовиробництва.

Більше того, в останні роки внаслідок зміни сільськогосподарської спеціалізації окремих територій відбулося розширення посівних площ

зернових та олійних культур, що було зумовлено необхідністю зберегти сільськогосподарських товаровиробників. Водночас розширення посівних площ зернових та олійних культур призвело до посилення сировинної спрямованості розвитку національного АПК. Тому вагомим принципом забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора виступає дотримання принципу подолання сировинної спрямованості сфери агропромислового виробництва, що полягає в усуненні галузевих перегинів між сировинним та переробним сегментом аграрного сектора національної економіки через введення додаткових переробно-харчових потужностей. Реалізація названого принципу може бути забезпечена через налагодження переробки сільськогосподарської сировини безпосередньо на базі суб'єктів аграрного бізнесу, створення нових та модернізацію існуючих переробно-харчових виробництв, що дасть можливість урізноманітнити номенклатуру та асортимент готових харчових продуктів, а також відновити виробництво товарів виробничо-технічного спрямування із сільськогосподарської сировини.

Схвалення нових енергетичних індикаторів, які передбачають збільшення обсягів виробництва енергії з відновних джерел, призвело до посилення енергетичної спрямованості вітчизняного сільськогосподарського виробництва, оскільки значна частина виробленої сільськогосподарської сировини експортується в країни, де вона виступає ресурсною базою для виробництва твердого та рідкого біологічного палива. Якщо такий тренд збережеться у середньостроковій перспективі, то дуже швидко значна кількість сільськогосподарських товаровиробників переорієнтується на виробництво сировини для біологічного палива. З огляду на це формування системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора має враховувати необхідність дотримання принципу збереження продовольчої, а не енергетичної спрямованості аграрного сектора через нарощення обсягів виробництва харчових продуктів та регульоване

виробництво з первинної та вживаної сільськогосподарської сировини різних видів біологічного палива.

В останні роки надзвичайно актуалізувалася необхідність розширення спектра видів продукції переробно-харчових виробництв з огляду на урізноманітнення споживчих смаків та уподобань на глобальному ринку продовольства. З огляду на це при формуванні системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора необхідно дотримуватися принципу диверсифікації переробно-харчових виробництв через урізноманітнення виробничої програми виробництва харчових продуктів, виходячи з кон'юнктурних коливань на глобальному, національному та регіональному ринках продовольства. При цьому диверсифікація переважної більшості переробно-харчових виробництв потребує значних інвестиційних вливань, що стане можливим за рахунок надання прямої та непрямої державної підтримки у формі компенсації комерційним банкам частини відсотків за надані кредити суб'єктам агропродовольчого підприємництва, надання державних гарантій іноземним фінансовим організаціям, що фінансують проекти налагодження переробки сільськогосподарської сировини, встановлення спеціального режиму відшкодування ПДВ.

Враховуючи те, що населення планети продовжує збільшуватися і це однозначно призведе до зростання попиту на готові харчові продукти та харчові напівфабрикати, для українських виробників продовольства створюються додаткові можливості для завоювання надійних ніш на глобальному ринку харчових продуктів. Тому важливого значення при формуванні регуляторного механізму забезпечення комплексного розвитку переробної ланки АПК набуває дотримання принципу розширеного відтворення потенціалу переробно-харчових виробництв, що дасть можливість збільшити обсяги виробництва та споживання харчових продуктів, товарів виробничо-технічного призначення і зростання обсягів їх використання у суміжних ланках національного господарства. Саме

перманентне зростання глобального попиту на українські харчові продукти виступає основним стимулом для забезпечення введення значних додаткових потужностей у переробну ланку національного АПК.

Водночас глобальний ринок продовольства є достатньо інституціонально упорядкованою системою відносин, побудованою на основі численних регламентів та стандартів якості та безпечності харчових продуктів, які є обов'язковими для виконання суб'єктами міжнародного агропродовольчого співробітництва. Не є винятком і українські виробники продовольчих товарів, які для входження у глобальні агропродовольчі ланцюги доданої вартості мають імплементувати комплекс регламентів та стандартів якості та безпечності харчових продуктів у вітчизняну практику регулювання діяльності переробно-харчових виробництв. Тому важливого значення набуває дотримання принципу конвергенції при визначенні пріоритетів регуляторного впливу на переробно-харчові виробництва, щоб забезпечити їх комплексний розвиток.

У глобальному масштабі посилюються процеси екологізації всіх фаз відтворювального процесу, що вимагає при формуванні системи економічного регулювання комплексного розвитку переробно-харчових виробництв враховувати екологічні тренди та забезпечувати використання методів та технологій органічного сільськогосподарського виробництва через дотримання принципу екологізації агропродовольчих ланцюгів, зокрема через впровадження методів та технологій екологічного інжинірингу, реінжинірингу, франчайзингу, бенчмаркінгу та аутсорсингу у всі фази відтворення переробно-харчових виробництв.

1.2 Інституціональні передумови та організаційні форми комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону

В аграрному секторі національної економіки в останні роки спостерігаються позитивні тенденції в динаміці обсягів сільськогосподарського виробництва та в динаміці експортних поставок сільськогосподарської та харчової продукції. Однак зростання валових показників не завжди корелює з позитивними структурними та відтворювальними зрушеннями в агропродуктових ланцюгах, що супроводжується виснажливим використанням агроресурсного потенціалу та занепадом сільських територій, які виступають основним ареалом ведення сільськогосподарського виробництва. Одним з найбільш вузьких місць розвитку аграрного сектора національної економіки є низький рівень комплексності використання сільськогосподарської сировини, що призвело до численних системних перегинів у формі гіпертрофованого розвитку експортоорієнтованих видів сільськогосподарського виробництва та подальшого скорочення поголів'я великої рогатої худоби. Комплексний розвиток аграрного сектора в теперішніх умовах може бути забезпечений за умови удосконалення інституціонального середовища сільськогосподарського виробництва та функціонування суб'єктів переробно-харчового підприємництва, що дозволить створити сприятливе інституціональне підґрунтя для нарощення інвестиційних вливань в реалізацію проектів агропромислового спрямування, а також використання перевірених передовою світовою практикою форм та методів фінансово-кредитного та консультативного супроводження діяльності суб'єктів аграрного підприємництва.

В останні роки активізувалися дослідження вітчизняних вчених, які присвячені удосконаленню інституціонального середовища розвитку аграрного сектора національної економіки, але не достатньою мірою є обґрунтованими цілісні підходи стосовно формування такої моделі

інституціонального забезпечення розвитку агропродуктових ланцюгів, яка стимулювала б процеси поглибленої переробки сільськогосподарської сировини і таким чином збільшувала б виробництво продукції з високою доданою вартістю.

Системністю відзначається підхід О.Круковської стосовно удосконалення інституціонального середовища розвитку аграрного сектора національної економіки. Вона переконана: «на передній план виходить інституціональна модернізація економіки, у даному конкретному випадку – аграрної, яка здійснюється реформуванням системи інститутів і відносин, яке може здійснюватись як «зверху», так і «знизу». Модернізація зверху передбачає пропонування державою та створення її інститутами механізмів й інструментів реалізації, підтримки проектів інноваційної діяльності. Модернізація «знизу» – поступова еволюція економічних відносин відповідно до мотивації безпосередніх їх учасників» [49].

На переконання О.Анисенко та К.Вакар: «для забезпечення оптимістичного сценарію розвитку аграрного сектору економіки країни необхідно проаналізувати стан галузі в цілому і обґрунтувати оптимальні варіанти формування інституціонального середовища в майбутньому. Необхідно змінити інститути рентних та орендних відносин; розвивати інститут підприємництва, саморегулювання та самоуправління в аграрному секторі економіки. Зрештою, значний ступінь невизначеності є бар'єром для укладання довгострокових договорів учасниками інституціонального середовища та лишає їх інвестиційної зацікавленості» [4].

Окремі вчені інституціональне середовище розвитку аграрного сектора пов'язують з формуванням інституціональних передумов економічної активності сільського населення. Головною причиною тривалої системної деградації українського села та неефективності державних програм зі стимулювання економічної активності сільського населення, на думку Р.-Д.Кучера: «стало протиріччя між існуючим інституціональним середовищем і зміненими формальними організаційно-економічними умовами» [52].

Значна увага вітчизняними вченими приділяється ролі держави у формуванні інституціонального середовища розвитку аграрного сектора, оскільки латентний характер багатьох ринкових інститутів вимагає державного втручання для їх зміцнення та адаптації до мінливих умов функціонування аграрних ринків. В цьому контексті Г.Тітаренко стверджує: «держава в умовах кризи повинна допомогти аграрному сектору економіки сформувати дієві інститути розвитку, які мають залучати та підтримувати інвестиції в нові технології, що стимулюють інноваційну активність і сприятимуть прогресивним технологічним зрушенням, об'єднанню грошових, трудових, інформаційних ресурсів» [93].

Як правило, у працях українських вчених домінують підходи щодо удосконалення інституціонального середовища окремих сторін діяльності суб'єктів агропромислового підприємництва. У зв'язку з необхідністю залучення інвестицій у модернізацію та реконструкцію виробничо-технічної бази сільськогосподарського виробництва актуалізувалися дослідження, які присвячені формуванню сучасного інституціонального середовища інвестиційної діяльності в аграрному секторі національної економіки.

Успішна інвестиційна діяльність, на думку І.Безп'ятої: «можлива за умови створення сприятливого інституціонального середовища, в якому проходять інвестиційні процеси, що формують сукупність всіх факторів макро- та мікросередовищ, які впливають на рішення інвесторів щодо вкладання коштів. Загострення проблем в аграрному секторі економіки значною мірою зумовлене також обмеженістю інвестиційного забезпечення модернізації, реконструкції та технічного переоснащення аграрних підприємств, а також відтворення їх ресурсного потенціалу» [12]. Формування інституціонального середовища інвестиційної діяльності у сфері утилізації рослинних та тваринних відходів виступає необхідною передумовою створення індустрії виробництва різноманітних видів біологічного палива та цінних кормових добавок. Особливо сприятливі умови для утилізації відходів сформувалися на підприємствах спиртової

промисловості, де утворюються значні обсяги цукровмісної та крохмалевмісної сировини.

Н.Білецька проблеми розширеного відтворення потенціалу аграрного сектора пов’язує з формуванням базових інститутів, зокрема інституту власності. На її думку: «формування і перспективи розвитку аграрного ринку мають ґрунтуватися на приватній власності і особистому інтересі. Зміна форм власності й, відповідно, господарювання є основним напрямом аграрної реформи. Затвердивши нові відносини власності, можна перейти до реальної зміни виробничих відносин у сільському господарстві. Підвищення ролі держави в розвитку економіки може бути ефективним тільки за умови вдосконалення системи державного регулювання, коли економічна аграрна політика матиме адресний і прагматичний характер» [13].

На доцільності удосконалення інституту власності зосереджує увагу також О.Назаркевич: «формування ефективного механізму господарювання в аграрному секторі здебільшого залежить від розвитку ринкових інститутів. Слід зазначити, що розвиток сільського підприємництва нерозривно пов’язаний з інститутом власності, завдяки якому в економіці функціонують підприємства різних організаційно-правових форм господарювання» [67]. Саме розвиток сільського підприємництва може дати поштовх розбудові індустрії утилізації відходів сільськогосподарського виробництва і забезпечити виробництва значних обсягів біологічного палива.

Л.Задорожна , обґрунтовуючи доцільність формування інноваційних кластерів, наголошує: «існує тісний взаємозв’язок інституту підприємництва й інституту власності» [36].

Підсумовуючи приведені вище підходи стосовно доцільності формування сучасного інституціонального середовища розвитку аграрного сектора, зокрема переробної ланки, можна стверджувати, що переважна більшість вчених акцент робить на удосконаленні окремих базових інститутів та інститутів, які сприятимуть створенню сприятливих умов для окремих сторін діяльності суб’єктів агропромислового підприємництва.

Однак поза увагою залишається проблема формування інституціонального середовища поглиблення рівня комплексності розвитку окремих сегментів аграрного сектору, що породжує ланцюг еколого-деструктивних, природо-руйнівних та соціально-згубних процесів на сільських територіях.

Існуюче інституціональне середовище розвитку національної економіки сьогодні не забезпечує належних умов для усунення деформаційних проявів у структурі нагромадження та споживання і тому потребує комплексної модернізації. Умонтуванню нових інститутів, як правило, притаманних ринковій економіці мають передувати сприятливі інституціональні передумови, що унеможливлять деструктивний вплив імплементованих норм, правил та стереотипів поведінки на усталену систему відносин.

Ті економічні проблеми, які чітко викристалізувались в умовах загострення кризових явищ, в першу чергу, зумовлені спонтанним та хаотичним імпортом інститутів. Імпорт інститутів має бути зорієнтований на підбір найбільш раціональних форм взаємодії держави і бізнесу. Основним інституціональним промахом попередніх років в економічних перетвореннях стало намагання віддалити державу від безпосередньої участі в діяльності більшості сегментів системи суспільного відтворення, тому й не виявилося контролюючого інституту, що упереджував би різноманітні маніпуляції формальними та неформальними інститутами.

Особливо напружена ситуація склалась у сферах діяльності, де прибуток має рентну основу, що проявляється у привласненні левової частки рентних доходів великими корпоративними утвореннями. До таких галузей також відноситься і аграрний сектор, структуроутворюючою ланкою котрого виступає сільське господарство, яке функціонує на основі використання сприятливих природно-ресурсних умов розвитку рослинницької та тваринницької галузей.

В останні роки відбулися вагомі структурні зрушення у сільськогосподарському виробництві внаслідок підвищення рівня

концентрації виробництва, що дало можливість збільшити обсяги експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції та підвищити частку сільського господарства в загальній доданій вартості національної економіки.

Випуск експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції став магістральним напрямом розвитку не лише сільського господарства, а й аграрного сектора національної економіки в цілому. Це пов'язано із сприятливою кон'юнктурою для українських товаровиробників на світовому ринку сільськогосподарської сировини у зв'язку із загостренням проблеми забезпечення населення планети продовольством та прийняттям нових енергетичних індикаторів, які передбачають суттєве збільшення обсягів енергії, вироблених з відтворювальних джерел.

Нарощення потужностей у сільськогосподарському виробництві формує сприятливі ресурсні передумови для розширеного відтворення і модернізації переробно-харчових виробництв, які для регіонів із сприятливими природнокліматичними умовами виробництва сільськогосподарської продукції виступають базовими ланками господарського комплексу та центрами тяжіння в інноваційній діяльності. Вагомим резервом підвищення ефективності переробно-харчових виробництв є забезпечення комплексного використання сільськогосподарської сировини та вторинних ресурсів, що з однієї сторони забезпечує диверсифікацію виробничої програми, а з іншої – підвищує рівень капіталізації бізнесу в цілому.

Перспективи комплексного розвитку переробно-харчових виробництв в теперішніх умовах значною мірою залежать від наявності відповідних інституціональних передумов, які закладають необхідні стимули для суб'єктів бізнесу, а також від можливостей нарощувати інвестиційне забезпечення проектів модернізації, реконструкції та технічного переозброєння основного капіталу. В останні періоди набули особливої актуальності пріоритети комплексного розвитку переробно-харчових

виробництв на основі утилізації відходів рослинного та тваринного походження.

«В умовах глибокої стагнації аграрного сектора національного господарства в 90-х роках минулого століття переважна більшість досліджень вітчизняних вчених була зосереджена на подоланні кризових явищ як безпосередньо у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, так і її переробки» [53]. «В теперішніх умовах, коли аграрний сектор вийшов на висхідний тренд розвитку і відновив свої позиції в рослинницькому сегменті, все більше вчених та практиків акцентують увагу на стимулюванні процесів комплексного використання ресурсно-виробничого потенціалу агропромислового виробництва» [55; 73], щоб поступово подолати сировинну спрямованість українського аграрного експорту і нарощувати виробництво конкурентоспроможної продукції з високою часткою доданої вартості.

Україна має сприятливі природнокліматичні та природно-ресурсні передумови для розвитку сільськогосподарського виробництва, що й зумовило формування в аграрному секторі великих горизонтально та вертикально інтегрованих підприємницьких структур холдингового типу. Високий рівень концентрації інвестиційного потенціалу дає можливість підприємствам, які входять у перераховані підприємницькі формування, максимальною мірою автоматизувати та механізувати процес сільськогосподарського виробництва задля максимізації прибуткових надходжень.

Одним з основних рушіїв нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та готових харчових продуктів в останні роки стала сприятлива для українських виробників кон’юнктура світових ринків продовольства та сировини для виробництва біопалива. Тому більшість великих виробників зорієнтовані на розвиток рослинницького сегмента у зв’язку із наявним попитом на сільськогосподарську сировину та меншими ризиками порівняно з розвитком окремих видів тваринництва.

Експорт сільськогосподарської сировини фактично означає вивіз за межі країни доданої вартості, яка могла б бути створена, якби сировина поступала на переробно-харчові виробництва. Намагання йти шляхом найменшого опору тобто експорту сільськогосподарської сировини виступає певним демотиватором розвитку вітчизняного переробного сегмента АПК.

Незважаючи на швидке зростання експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції у 2016 та 2017 році – в середньому більше 10% щорічно, Україна ще не вийшла на рівень 2012 року, коли було зафіксовано максимальне значення даного показника – 17,88 млрд. дол. Варто відмітити, що темпи зростання аналогічні тим, що відбувались у 2010-2011 роках після світової фінансової кризи.

Разом із тим, аграрний експорт України стає ще більш сировинно орієнтованим, оскільки, як правило, з країни вивозяться зернові та інші культури на подальше споживання в інших країнах. «Якщо у 2001 році питома вага продукції (продовольчих товарів) з високою доданою вартістю в загальному обсязі аграрного експорту становила 49,6%, у 2008 – 30,5%, то у 2017 – лише 22,2 %. Зменшення питомої ваги продукції з високою доданою вартістю в структурі аграрного експорту пов’язано з тим, що внаслідок дії політичних факторів були втрачені традиційні ринки країн пострадянського простору для українських виробників харчових продуктів» [23].

В результаті, країна недоотримує експортну виручку і додаткові доходи для національної економіки. Крім того, збільшення споживання сільськогосподарської сировини може розширити можливості переробних підприємств та харчової промисловості в цілому і забезпечити більш високу питому вагу продукції з високою доданою вартістю в загальній структурі українського аграрного експорту.

В Україні продовжує зростати експорт зернових культур і в 2017 році на світових товарних біржах було продано зерна на 6,5 млрд. дол., що на 420 млн. дол. більше порівняно з попереднім роком.

Швидке зростання експортного потенціалу в даній товарній групі розпочалося на першій хвилі іноземних інвестицій в Україну – у 2008 році, коли на глобальних ринках було продано зернових на 3,7 млрд. дол.

Друга хвиля розширення експортного потенціалу припала на пік економічного зростання – 2012 рік, за результатами якого Україна отримала 7 млрд. дол. експортної виручки. Прискорене збільшення обсягів поставок в даній товарній групі позначилось на динаміці зростання питомої ваги зернових у загальному експорті товарів з України – у 2017 році вона встановила черговий рекорд склавши 17,9%, що на 1,2% більше порівняно з попереднім періодом.

В зв'язку із законодавчим оформленням Верховною Радою України механізму повернення податку на додану вартість великим агрохолдингам, що експортують олійні культури, їх продажі на світових ринках почали дуже швидко зростати. Так, у 2017 році приріст даної товарної групи склав 33%, що є найвищим значення після світової фінансової кризи 2008-2009 років, до того у 2008 році експорт олійних культур підвищився на 113%.

В цілому, за результатами 2017 року, продажі даної товарної групи встановили історичний рекорд – 2060 млн. дол. В цілому очікується, що світове споживання рослинних олій порівняно з поточним сезоном виросте завдяки збільшенню попиту з боку Китаю, Індії та Індонезії. Збільшення експорту до Китаю призведе до зростання обсягу світової переробки олійних.

Разом із тим, зростає і питома вага частки олійних культур в загальному експорті з України, віддзеркалюючи таким чином екстенсивний та сировинний шлях розвитку національного АПК. У 2017 вона склала 5,7% проти 2,1% у 2008 році.

Одним з основних напрямків використання такого роду вторинних ресурсів є застосування екструзійної технології, в основі якої лежить термообробка відходів, в результаті чого відбувається знезараження і зневоднення сировини за короткий час. Дана технологія використовується не тільки при переробці відходів, а й при виробництві кондитерських виробів,

продуктів харчування та харчування для дітей, макаронних виробів, а також для виготовлення корму домашнім тваринам. Екструзійна технологія має ряд переваг, основними з яких є: зниження енерго- і трудових витрат, підвищення ступеня використання сировини і зменшення забруднення навколишнього середовища.

Що стосується взаємодії суб'єктів, які продукують харчові відходи, та суб'єктів їх утилізації, то у всіх країнах Європи на сміттєзбиральних майданчиках крім контейнерів для збору металу, пластику, паперу та скла встановлені контейнери для збору відходів тваринного та рослинного походження, продуктів харчування тощо. Ці вторинні та третинні ресурси також можуть надходити на сільськогосподарські підприємства та на переробно-харчові підприємства у випадку впровадження комплексного підходу щодо використання харчових відходів. Крім того, це забезпечуватиме підвищення рівня завантаження виробничих потужностей та збільшення випуску продукції на основі використання вторинної сировини рослинного та тваринного походження.

Таким чином, використання вторинних ресурсів харчової промисловості та сільського господарства в якості основної сировини дає не тільки значний екологічний ефект, але також і економічний. Незважаючи на те, що переробка і використання вторинних ресурсів здійснюється досить повільними темпами, харчова промисловість країни під впливом енергетичної та сировинної проблеми поступово переходить до споживання практично всіх видів високоліквідних і рентабельних вторинних ресурсів, що позитивно впливає на розвиток економіки.

Важливого значення крім вибору методів та технології утилізації відходів тваринного та рослинного походження набуває створення передумов для суттєвого збільшення інвестицій в переробку вторинної сировини, яка утворюється в сільськогосподарському виробництві та харчовій промисловості. Каталізатором нарощення обсягів інвестицій в утилізацію відходів і тим самим підвищення комплексності розвитку переробно-

харчового сегменту вітчизняного АПК стане прискорена гармонізація вітчизняних та європейських технічних регламентів стосовно виробництва харчових продуктів, а також реальна імплементація директив Європейського Союзу стосовно формування сучасних систем поводження з відходами, що надасть додаткових імпульсів залученню іноземних інвестицій у зв'язку із забезпеченням усіх технічних умов для виходу на конкурентні ринки високорозвинених країн.

Досягнення проривних результатів стане можливим за умови формування сприятливих інституціональних передумов (імплементація природоохоронних директив Європейського Союзу, корекція системи державної фінансової підтримки аграрного сектора у відповідності з Цілями сталого розвитку, які стосуються формування стійких джерел виробництва енергії та сучасних систем виробництва якісних харчових продуктів, реалізація державних програм стосовно підтримки проектів утилізації відходів тваринного та рослинного походження, а також змішаних харчових відходів) та удосконалення форм і механізмів інвестування модернізації виробничо-технічної бази переробки сільськогосподарської сировини, яка забезпечує маловідходне та безвідходне виробництво і відповідно скорочує обсяги накопичення відходів на підприємствах харчової і переробної промисловості.

Зменшення обсягів утворення відходів в сільському господарстві, виробництві харчових продуктів і напоїв пов'язане з тим, що вертикально інтегровані агропромислові об'єднання холдингового типу, які завдяки сприятливій зовнішній кон'юнктурі підвищили рівень капіталізації власного бізнесу, сформували сучасну індустріальну базу сільськогосподарського виробництва та первинної переробки сільськогосподарської сировини, які генерують меншу кількість відходів, ніж застаріла матеріально-технічна база агропромислового виробництва, що й призвело до зменшення річних обсягів утворення відходів.

Переробно-харчові виробництва можуть суттєво підвищити ефективність виробничо-господарської діяльності і при цьому зменшити негативний вплив на довкілля і життєдіяльність населення за умови зростання рівня результативності утилізації відходів тваринного і рослинного походження, а також змішаних харчових відходів. Формування сучасної індустріальної бази утилізації відходів потребує значних інвестицій. Пріоритетами нарощення інвестицій в утилізацію відходів виступають механізми спільного інвестування в рамках реалізації міжнародних екологічних проектів, залучення фінансових ресурсів міжнародних фінансово-кредитних інституцій, а також укладання угод державно-приватного партнерства в частині реалізації проектів ресурсозбереження та підвищення енергоефективності на основі переробки вторинної сировини.

Також потребують запровадження нові інституціональні форми організації агропромислового бізнесу з орієнтацією на максимізацію виробництва сільськогосподарської та продовольчої продукції з високою доданою вартістю. В нинішніх умовах неусталеності традиційних ринкових інститутів агропромислового підприємництва такі інституціональні форми організації бізнесової діяльності в АПК мають передбачати вагомий вплив держави на відтворювальні процеси в агропродуктових ланцюгах.

Однією з перспективних форм взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері, на переконання Н.Стоянець: «є співпраця з розвитку аграрних кластерів, за якої для підприємців на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності та прибутковості продукції, а на державному рівні за рахунок облаштування сільських територій із сучасною агросервісною, агропромисловою, житловою та культурними зонами досягається стабільний соціально-економічний розвиток регіону» [87].

Поряд з новими інституціональними формами організації агропромислового підприємництва, в тому числі через укладання угод публічно-приватного партнерства, необхідно перманентно удосконалювати інституціональне середовище інвестиційного процесу в національному АПК, що забезпечить диверсифікацію джерел, методів та форм інвестиційного забезпечення введення додаткових потужностей в сировинному і особливо у переробному сегментах агропромислової сфери. На даний момент, на думку І.Безп'ятої: «інституціональне середовище інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки формують, з одного боку: сільськогосподарські товаровиробники з відповідними внутрішньогосподарськими структурними підрозділами, менеджерами, спеціалістами, безпосередніми виконавцями виробничо-господарських процесів; жителі сільської місцевості; органи місцевої влади та самоврядування; а з другого – сукупність функціонально повноважних інститутів (правових, наукових, освітянських, інформаційних, фінансово-кредитних, контролюючих, дорадчих тощо)» [12]. Ефективною формою поєднання зусиль перерахованих суб'єктів агропродовольчого підприємництва виступають кластерні утворення.

Така специфікація елементів інституціонального середовища розвитку аграрного сектора має бути доповнена інститутами сільськогосподарського дорадництва, які усунуть прояви асиметричності інформації між суб'єктами великого, середнього та малого аграрного підприємництва, що уможливить своєчасний доступ двох останніх суб'єктів до інформації, яка стосується отримання різноманітних форм державної підтримки, можливостей освоєння кредитних ресурсів вітчизняних комерційних банків та міжнародних фінансово-кредитних установ, входження в міжнародні ланцюги доданої вартості. Однією з основних інституціональних пасток розвитку аграрного сектора є нерозвиненість фінансово-кредитної інфраструктури аграрного ринку, що не дає можливості суб'єктам аграрного підприємництва своєчасно поповнювати обігові кошти, забезпечувати належне відтворення активної частини основного капіталу, фінансувати імплементацію передового

іноземного досвіду організації системи внутрішньо-корпоративного менеджменту.

Тобто на часі диверсифікація інституціональних елементів кредитного, страхового та податкового механізмів функціонування аграрного ринку. З метою удосконалення фінансових механізмів, на переконання Н.Білецької: «слід здійснити такі заходи: усунення нинішнього диспаритету цін; розробка цільових регіональних програм розвитку; введення системи моніторингу використання бюджетних коштів; удосконалення наявної кредитної інфраструктури, кредитного і розрахункового механізмів; з метою залучення кредитних ресурсів у сільське господарство слід розширити сферу використання фінансового лізингу; розвинути кредитну кооперацію; здійснювати формування системи іпотечного кредиту» [13]. З огляду на сказане необхідно диверсифікувати джерела інвестиційного забезпечення переробки відходів сільськогосподарського виробництва.

Вагомою складовою заходів по удосконаленню інституціонального середовища розвитку аграрного сектора є розробка механізмів фінансового забезпечення підвищення рівня комплексності сільськогосподарського та переробно-харчового виробництва. Мають отримати належне інституціональне супроводження механізми фінансового (фінансово-кредитного та фіскального) супроводження проектів налагодження виробництв первинної переробки сільськогосподарської сировини на базі малих та середніх суб’єктів аграрного підприємництва, своєчасної утилізації відходів сільськогосподарського та переробно-харчового виробництва з метою виробництва добавок для харчування сільськогосподарських тварин та різних видів біологічного палива.

Структурні перегини у вітчизняному аграрному секторі, які зумовлені надмірною сировинною спрямованістю експорту сільськогосподарської продукції, можуть бути подолані за рахунок комплексного розвитку переробно-харчових виробництв. Такий розвиток має передбачати введення додаткових потужностей по переробці рослинницької та тваринницької

сировини, розширення номенклатури виробництва готових харчових виробів, утилізацію відходів рослинного та тваринного походження. Це дасть змогу переробляти всередині країни більші обсяги сільськогосподарської сировини і збільшувати питому вагу експорту продукції з високою доданою вартістю, а також нарощувати обсяги цінних органічних добрив та збільшувати обсяги паливних ресурсів, вироблених з відновних джерел. Тому у короткостроковій перспективі має бути переглянута державна політика в частині підтримки переробно-харчових виробництв в сторону створення більш сприятливих інституціональних передумов залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в модернізацію, оновлення, реконструкцію та технічне переозброєння виробничо-технічної бази переробного сегмента АПК України.

Одним з вузьких місць розвитку вітчизняного аграрного сектора є низький рівень комплексності використання агроресурсного потенціалу у зв'язку з посиленням сировинної спрямованості переважної більшості сільськогосподарських виробництв. Домінування пріоритетів нарощення виробництва експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції призводить до виведення за межі країни доданої вартості, створення котрої всередині країни підвищило б капіталізацію аграрного бізнесу в цілому та сприяло б створенню значної кількості додаткових робочих місць. За таких умов набуває надзвичайної актуальності проблема удосконалення інституціонального середовища забезпечення комплексного розвитку аграрного сектора, при якому поступово послаблюватиметься сировинна орієнтація експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції, створюватимуться сучасні мобільні переробно-харчові виробництва та підвищуватиметься ефективність утилізації тваринних та рослинних відходів.

Пріоритетними напрямами удосконалення інституціонального середовища розвитку аграрного сектора у короткостроковій перспективі мають виступити: запровадження сучасних інституціональних форм інтеграції сировинного та переробно-харчового сегментів національного АПК; диверсифікація інструментів стимулювання процесів екологізації

сільськогосподарського виробництва та утилізації тваринних і рослинних відходів; бюджетна підтримка перепрофілювання незадіяних виробничих майданчиків переробно-харчових виробництв з метою розбудови вітчизняної індустрії виробництва біоетанолу; реальна імплементація інститутів сільськогосподарського дорадництва для подолання інформаційної асиметрії для різних категорій сільськогосподарських товаровиробників, в першу чергу в частині відродження тваринницької галузі та первинної переробки сільськогосподарської сировини.

1.3 Теоретичні підходи до формування системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору на регіональному рівні

Комплексний розвиток переробної ланки аграрного сектора – це такий розвиток, який передбачає максимально можливе залучення матеріально-речової субстанції сільськогосподарської сировини у відтворювальний процес та утилізацію утворених рослинних і тваринних відходів з метою виробництва харчових напівфабрикатів, готових харчових продуктів, різноманітних видів біологічного палива та продуктів виробничо-технічного спрямування. Структуроутворюючою складовою комплексного розвитку переробної ланки виступає ресурсна база, яка охоплює тваринницьку та рослинницьку сировину, відходи переробно-харчових виробництв і сільськогосподарського виробництва, використовувані напівфабрикати та допоміжні матеріали (рис. 1.3). Утворювані відходи переробно-харчових виробництв піддаються утилізації, що дасть можливість забезпечити виробництво біологічного газу та твердого біологічного палива для власних потреб, виробництво різних видів біологічного палива для реалізації на ринку, виробництво цінних кормових добавок, зокрема виробництво цінних кормових добавок на підприємствах спиртової галузі, виробництво

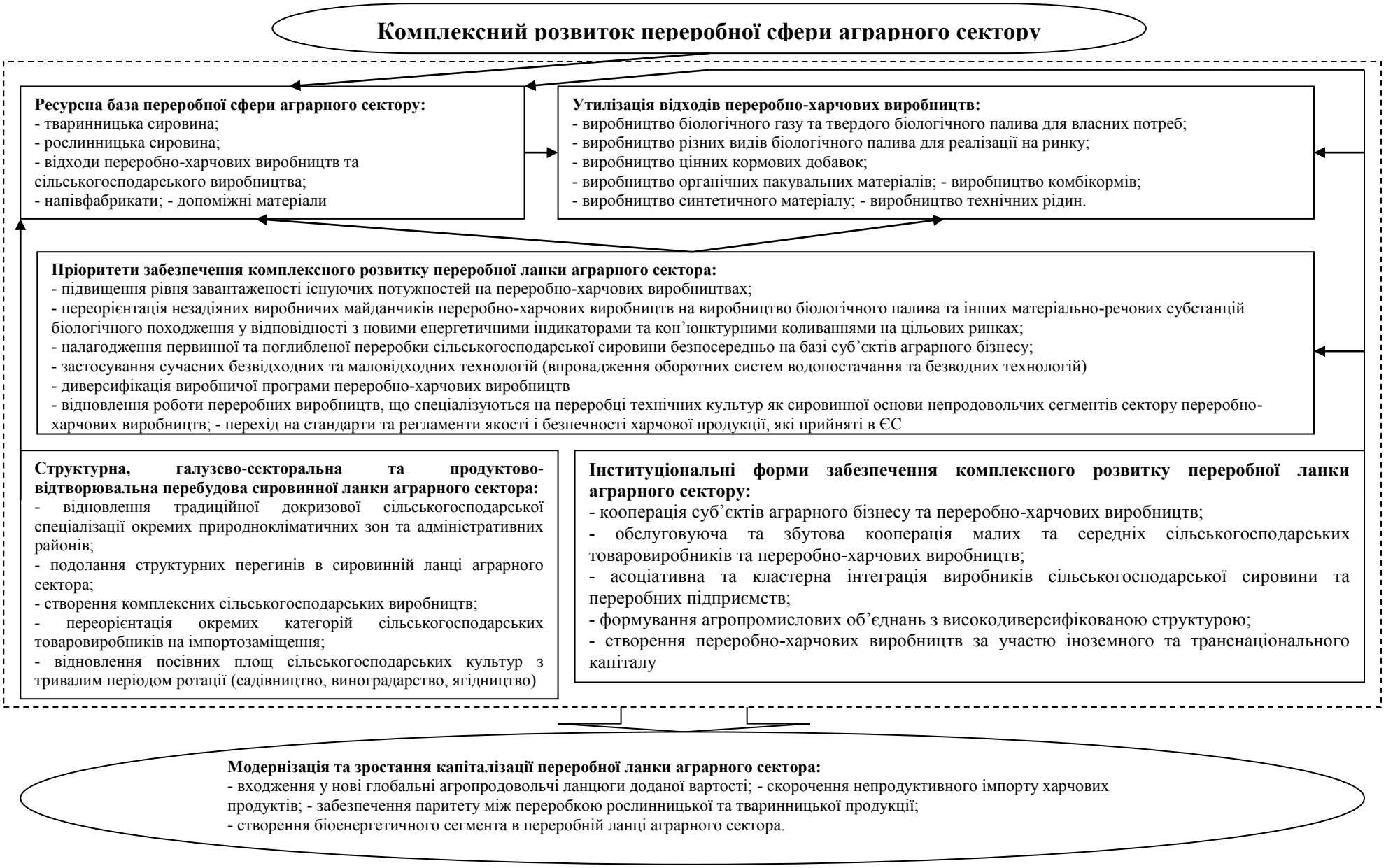

Рис. 1.3. Пріоритети і складові комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора (складено автором)

органічних пакувальних матеріалів, виробництво комбікормів, виробництво синтетичного матеріалу, виробництво технічних рідин.

Водночас забезпечення максимально ефективного використання ресурсної бази комплексного розвитку переробної ланки АПК та усесторонньої утилізації утворюваних відходів залежить від здійснення комплексу модернізаційних процесів, що випливають із реалізації пріоритетів забезпечення пріоритетів комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора. Основним пріоритетом виступає підвищення рівня завантаженості існуючих потужностей на переробно-харчових виробництвах у зв'язку з диверсифікацією виробничої програми та модернізацією основного капіталу. Прикметною рисою функціонування значної кількості переробно-харчових виробництв у різних регіонах України є переорієнтація незадіяних виробничих майданчиків переробно-харчових виробництв на виробництво біологічного палива та інших матеріально-речових субстанцій біологічного походження у відповідності з новими енергетичними індикаторами та кон'юнктурними коливаннями на цільових ринках.

Одним з головних пріоритетів підвищення рівня комплексності розвитку переробної ланки АПК є налагодження первинної та поглибленої переробки сільськогосподарської сировини безпосередньо на базі суб'єктів аграрного бізнесу, що дає можливість виробляти готову продукцію з порівняно нижчими питомими витратами, що відповідно підвищує її конкурентоспроможність як на глобальному, так і на національному рівні. Додатковим фактором, який забезпечить вищий рівень комплексності розвитку переробної ланки, є застосування сучасних маловідходних та безвідходних технологій, в першу чергу оборотних систем водопостачання та безводних технологій, що дасть можливість звести до мінімуму втрати сільськогосподарської сировини і харчових напівфабрикатів у різних фазах відтворювальних пропорцій в агропродовольчих ланцюгах.

Прийнятний рівень комплексності розвитку переробної ланки аграрного сектора може бути забезпечений за умови відновлення роботи

переробних виробництв, що спеціалізуються на переробці технічних культур як сировинної основи непродовольчих сегментів сектору переробно-харчових виробництв. Також відновлення такого роду виробництв дозволить забезпечити формування надійної бази розвитку текстильної промисловості, а також інших сегментів промислового виробництва, зокрема на основі переробки лляної сировини. Це також дозволить сформувати нові полюси росту в поліських адміністративних районах, які є важливим ареалом вирощування луб'яних культур, а першу чергу льону довгунця та льону олійного.

Але необхідно враховувати факт того, що при нинішньому низькому техніко-технологічному рівні функціонування переважної більшості переробно-харчових виробництв забезпечити прийнятний рівень комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора надто проблематично. Необхідною умовою масового переведення суб'єктів агропродовольчого підприємництва на рейки комплексності є структурна, галузево-секторальна та продуктово-відтворювальна перебудова сировинної ланки аграрного сектора. Така перебудова має передбачати відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації окремих природнокліматичних зон та адміністративних районів, щоб відновити втрачені Україною позиції на глобальних ринках продовольства, зокрема в сегменті продовольчого жита, та сформувати ресурсну базу окремих підгалузей сектору переробно-харчових виробництв.

Також вагомою складовою структурної, галузево-секторальної та продуктово-відтворювальної перебудова сировинної ланки АПК є подолання сировинних перегинів, коли гіпертрофовано зросли масштаби виробництва сільськогосподарської сировини експортної спрямованості (виробництво зерна кукурудзи та пшениці, насіння соняшника), а зменшилися обсяги виробництва овочів та тих культур, які виступають основою нарощення потенціалу кормо виробництва та забезпечують необхідно для розширеного відтворення родючого шару ґрунту сівозміну.

В загальному з метою уникнення гіпертрофованого розвитку експортноорієнтованих видів рослинництва та упередження обвального падіння галузі тваринництва держава має стимулювати створення комплексних сільськогосподарських виробництв, які спеціалізуватимуться на різних видах діяльності і забезпечуватимуть відновлення, відтворення та охорону природно-ресурсної основи сільськогосподарського виробництва. Такого роду сільськогосподарські виробництва функціонували в умовах планової економіки і забезпечували розширене відтворення агроресурсного потенціалу, необхідний рівень зайнятості у сільський місцевості і створювали ресурсну базу для більшості підгалузей сектору переробно-харчових виробництв.

В теперішніх умовах прикметною рисою функціонування вітчизняного ринку продовольчих товарів є значна частина на ньому імпортованих продуктів, що сталося внаслідок того, що у свій час були фактично демонтовані виробництва, які задовольняли попит місцевого населення в окремих видах продовольства. Фактично створилися передумови для того, щоб нарощувався потік в Україну товарів з високою доданою вартістю, що фактично позбавляло вітчизняний агропродовольчий бізнес значних сум потенційних прибуткових надходжень. Тому варто умонтовувати в систему економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора інструменти та важелі, які стимулюватимуть переорієнтацію окремих категорій сільськогосподарських товаровиробників на імпортозаміщення, в першу чергу в овочівництві, оскільки ця ланка сільськогосподарського виробництва значно втратила в останні десятиліття, що сформувало люфт для експансії іноземних виробників на вітчизняний ринок. Також варто максимальною мірою використати можливості держави в частині надання прямої та непрямої фінансової допомоги суб’єктам аграрного бізнесу, які спеціалізуються на виробництві сільськогосподарських культур з тривалим періодом ротації (садівництво, виноградарство, ягідництво), що сформує ресурсну базу розвитку таких важливих складових

сектору переробно-харчових виробництв як виноробство та консервна промисловість.

Особливостями розвитку аграрного сектору економіки Волинської області є те, що сільськогосподарська спеціалізація окремих адміністративних районів тривалий період визначалася природнокліматичними та природно-ресурсними умовами ведення сільськогосподарського виробництва у Поліській та Лісостеповій зоні, що й визначало структуру локальних агропромислових комплексів. Також значні площі сільськогосподарських угідь було залучено у продуктивний господарський оборот завдяки здійсненню масштабних осушувальних меліорацій. Перераховані фактори великою мірою і визначали спеціалізацію господарського комплексу Волинської області в умовах планової економіки та запрограмували розвиток аграрного сектору даного регіону вже за часів незалежності.

Прикметною рисою сільськогосподарського виробництва в 90-их роках минулого століття була відмова в деяких адміністративних районах від традиційної сільськогосподарської спеціалізації у зв’язку із поглибленням стагнаційних процесів та у зв’язку з необхідністю виробництва продукції, яка була менш ресурсномісткою та відповідала запитам ринкової кон’юнктури на той час. «В результаті відмови від традиційної сільськогосподарської спеціалізації в аграрному секторі Волині виник певний пучок диспропорцій, подолання яких вимагає реалізації комплексу пріоритетів розвитку окремих сегментів аграрного сектора при умові суттєвого нарощення обсягів інвестиційного забезпечення реалізації проектів модернізації і реконструкції матеріально-технічної бази та інфраструктури сільськогосподарського виробництва» [26].

Специфічними особливостями відзначається інституціональне забезпечення економічного регулювання комплексного розвитку на регіональному рівні, зокрема у Волинській області. Обґрунтуванню пріоритетних напрямів розвитку аграрного сектора Волині за умов наявності

комплексу фінансових, інституціональних та екологічних обмежень присвячені праці українських вчених, де аналізується наявний природно-ресурсний потенціал розвитку сільськогосподарського виробництва та пропонуються механізми його використання через відновлення традиційних для даного регіону галузей сільськогосподарського виробництва, впровадження сучасних технологій розвитку рослинництва та тваринництва, а також через екологічний реінжиніринг систем землеробства та переробки сільськогосподарської сировини.

У Волинській області в умовах командно-адміністративної економіки було сформовано розгалужену мережу переробно-харчових підприємств та підприємств по переробці сільськогосподарської сировини з метою виробництва продукції виробничо-технічного призначення. В містах обласного значення, у кожному районному центрі та містах районного значення, а також в селищах міського типу було побудовано підприємства харчової промисловості, які переробляли м’ясну та молочну сировину, а також виготовляли консервну продукцію.

Були створені підприємства, які переробляли цукровий буряк та виготовляли олійно-жирову продукцію. Високим рівнем конкурентоспроможності відзначалася продукції місцевого спиртогорілчаного комбінату та пивзаводу. Підприємства харчової промисловості були зорієнтовані не лише для задоволення потреб місцевого населення, але й постачали продукцію в різні регіони, виходячи із загальнонаціонального поділу праці.

Підприємства по переробці сільськогосподарської сировини виступали промисловим ядром комплексоутворення в адміністративних районах аграрної спеціалізації і створювали значну кількість робочих місць. Фактично підприємства харчової промисловості в адміністративних районах Поліської та Лісостепової зони були запорукою зайнятості місцевого населення в цілому. Водночас розгалужена мережа підприємств харчової промисловості створювала надійний попит на сільськогосподарську

сировину колективних сільськогосподарських підприємств та господарств населення, що давало можливість отримати позитивний мультиплікативний ефект як в частині введення додаткових потужностей по переробці сільськогосподарської сировини, так і в частині отримання місцевим населенням додаткових доходів. В області функціонувала система заготівельних підприємств, які забезпечували мобільну закупівлю сільськогосподарської сировини в місцевого населення, що давало можливість нарощувати сировинну базу в переробному сегменті регіонального АПК.

Прикметною рисою розвитку сектору переробно-харчових виробництв Волинської області було те, що в цілому спостерігався баланс в переробці продукції рослинництва та тваринництва, що було зумовлено структурними особливостями розвитку сировинного сегмента регіонального АПК. Збалансований розвиток тваринництва та рослинництва давав можливість комплексно використовувати агроресурсний потенціал, не виснажувати грунти та перманентно зміцнювати агроландшафти. Сільськогосподарські підприємства неухильно дотримувалися вимог спеціалізації, виходячи з типу домінуючих грунтів та рівня розвитку поселенської мережі. Це сприяло тому, що поліські райони були зорієнтовані на вирощування луб'яних культур (льон довгунець), а райони лісостепової зони – на вирощування сільськогосподарських культур зернової групи. Більше того, рослинницька галузь значною мірою була зорієнтована на створення кормової бази для годівлі тварин. Це давало можливість забезпечувати комплексний характер розвитку як сільськогосподарського виробництва, так і сектору переробно-харчових виробництв.

У поліських адміністративних районах, які спеціалізувалися на вирощуванні льону довгунця, функціонували льонопереробні заводи, що давало можливість створити замкнений цикл та забезпечити розвиток населених пунктів моногалузевої спеціалізації (села, селища та міста, де були розміщені льонозаводи). Виготовлення якісного льоноволокна робило

високорентабельним вирощування льону довгунця, що створювало умови для прийнятного ірвня зайнятості у поліських селах.

На початку 90-х років, коли в країні стартували інституціональні трансформації та зруйнувався єдиний господарський комплекс, відбулися структурні деструктивні зрушення в регіональному агропродовольчому комплексі. У зв'язку з розірванням традиційних зв'язків з контрагентами інших республік припинили свою діяльність переробно-харчові виробництва в ряді населених пунктів, що автоматично згорнуло попит на сільськогосподарську сировину, а це негативно вплинуло на ефективність роботи колективних сільськогосподарських підприємств. В середині 90-х років та на початку 2000-х років значна кількість переробно-харчових виробництв була поглинута однією з фінансово-промислових груп, але це не дало поштовху для розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу названих суб'єктів підприємницької діяльності, оскільки вони не стали структуроутворюючим ядром названих підприємницьких об'єднань.

На даний момент аграрний сектор Волинської області не відзначається комплексністю використання агроресурсного потенціалу, що зумовлено відсутністю дотримання вимог невиснажливого землекористування, високим рівнем фрагментарності землекористувань, сировинною спрямованістю діяльності великих суб'єктів аграрного підприємництва, відсутністю ефективної системи державної підтримки сільських домогосподарств, зорієнтованих на виробництво трудомістких видів сільськогосподарської продукції. В регіоні з року в рік відбувається скорочення поголів'я великої рогатої худоби, а також відбувається гіпертрофований розвиток галузі птахівництва. Поліські адміністративні райони втратили традиційну спеціалізацію, що негативним чином відображається на стійкості агро ландшафтів. Тобто переробна ланка аграрного сектора Волинської області є розбалансованою, що вимагає формування системи економічного регулювання комплексного розвитку з врахуванням територіальних особливостей аграрного та агропродовольчого комплексоутворення.

Висновки до розділу 1

1. Виявлено, що аграрний сектор в останні роки став основною структуроутворюючою ланкою національного господарства, що пов’язано з впливом комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників на функціонування окремих галузей в різних регіонах України. В структурі українського експорту саме продаж сільськогосподарської та харчової продукції займає найбільшу питому вагу, що значною мірою і визначає основні макроекономічні пропорції в країні. В першу чергу це зумовлено зростанням глобального попиту на сільськогосподарську сировину у зв’язку із збільшенням населення планети.

2. Встановлено, що комплексний розвиток переробно-харчових виробництв на основі модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничого устаткування, впровадженням технологій поглибленої переробки сільськогосподарської сировини, розширення номенклатури продукції з високою доданою вартістю, утилізації відходів тваринного та рослинного походження сформує передумови та технічні і інвестиційні можливості для введення додаткових потужностей на підприємствах харчової промисловості, що дасть можливість більше переробляти сільськогосподарської сировини в середині країни і поступово зменшувати обсяги сировинного аграрного експорту.

3. Обґрунтовано, що каталізатором нарощення обсягів інвестицій в утилізацію відходів і тим самим підвищення комплексності розвитку переробно-харчового сегменту вітчизняного АПК стане прискорена гармонізація вітчизняних та європейських технічних регламентів стосовно виробництва харчових продуктів, а також реальна імплементація директив Європейського Союзу стосовно формування сучасних систем поводження з відходами, що надасть додаткових імпульсів залученню іноземних інвестицій у зв’язку із забезпеченням усіх технічних умов для виходу на конкурентні ринки високорозвинених країн.

4. Встановлено, що вагомою складовою заходів по удосконаленню інституціонального середовища розвитку аграрного сектора є розробка механізмів фінансового забезпечення підвищення рівня комплексності сільськогосподарського та переробно-харчового виробництва. Мають отримати належне інституціональне супроводження механізми фінансового (фінансово-кредитного та фіскального) супроводження проектів налагодження виробництв первинної переробки сільськогосподарської сировини на базі малих та середніх суб'єктів аграрного підприємництва, своєчасної утилізації відходів сільськогосподарського та переробно-харчового виробництва з метою виробництва цінних кормових добавок для харчування сільськогосподарських тварин та різних видів біологічного палива.

5. Доведено, що одним з основних пріоритетів розвитку аграрного сектору Волинської області є усунення структурних перегинів, які виникли внаслідок гіпертрофованого розвитку одних галузей та занепаду інших. Значною мірою поступове подолання такого роду перегинів стане можливим за рахунок підвищення рівня комплексності розвитку базових ланок агропромислового виробництва. Мова йде про подолання негативного тренду в динаміці поголів'я ВРХ, що крім звуження ресурсної бази виробництва яловичини та телятини призводить до згортання бази органічних добрив. Інституціональним підґрунтям поступового відновлення поголів'я великої рогатої худоби стане подальше нарощення прямої державної підтримки господарств населення, які у Волинській області залишаються основними виробниками сільськогосподарської продукції та де сконцентрована левова частка потенціалу тваринництва.

РОЗДІЛ 2
АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ЛАНКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1 Аналіз основних тенденцій розвитку переробної ланки аграрного сектору

У національному АПК України продовжуються процеси підвищення концентрації капіталу через злиття і поглинання суміжних підприємств та здійснення вертикальної, горизонтальної та діагональної інтеграції бізнес-процесів як за власний рахунок через розширення основних виробничих фондів, так і за рахунок вже діючих сільськогосподарських підприємств. Водночас така концентрація зорієнтована на виробництво сільськогосподарської сировини, а не на масштабну модернізацію переробно-харчових виробництв.

Результатом посилення економічної інтеграції в аграрному секторі на мікрорівні є зростання частки сільськогосподарських тварин, які йдуть на переробку і які вирощені самими переробними підприємствами. Тобто фактично створюються комплексні підприємства, що являють собою потужні агропромислові одиниці, котрі створюють свої тваринницькі комплекси, або сільськогосподарські виробники, котрі є лідерами в сегменті, створюють переробні підрозділи, щоб збільшити частку продукції з високою доданою вартістю.

Зокрема, протягом 2010-2018 років частка власно вирощених переробними підприємствами тварин у загальних надходженнях сільськогосподарських тварин на переробні підприємства показувала стабільне лінійне зростання, збільшившись з 62 до 78,8%. Разом із тим, абсолютні обсяги надходжень сировини зросли на 54,4% з 894,3 до 1380,8 тис. тонн (рис. 2.1).

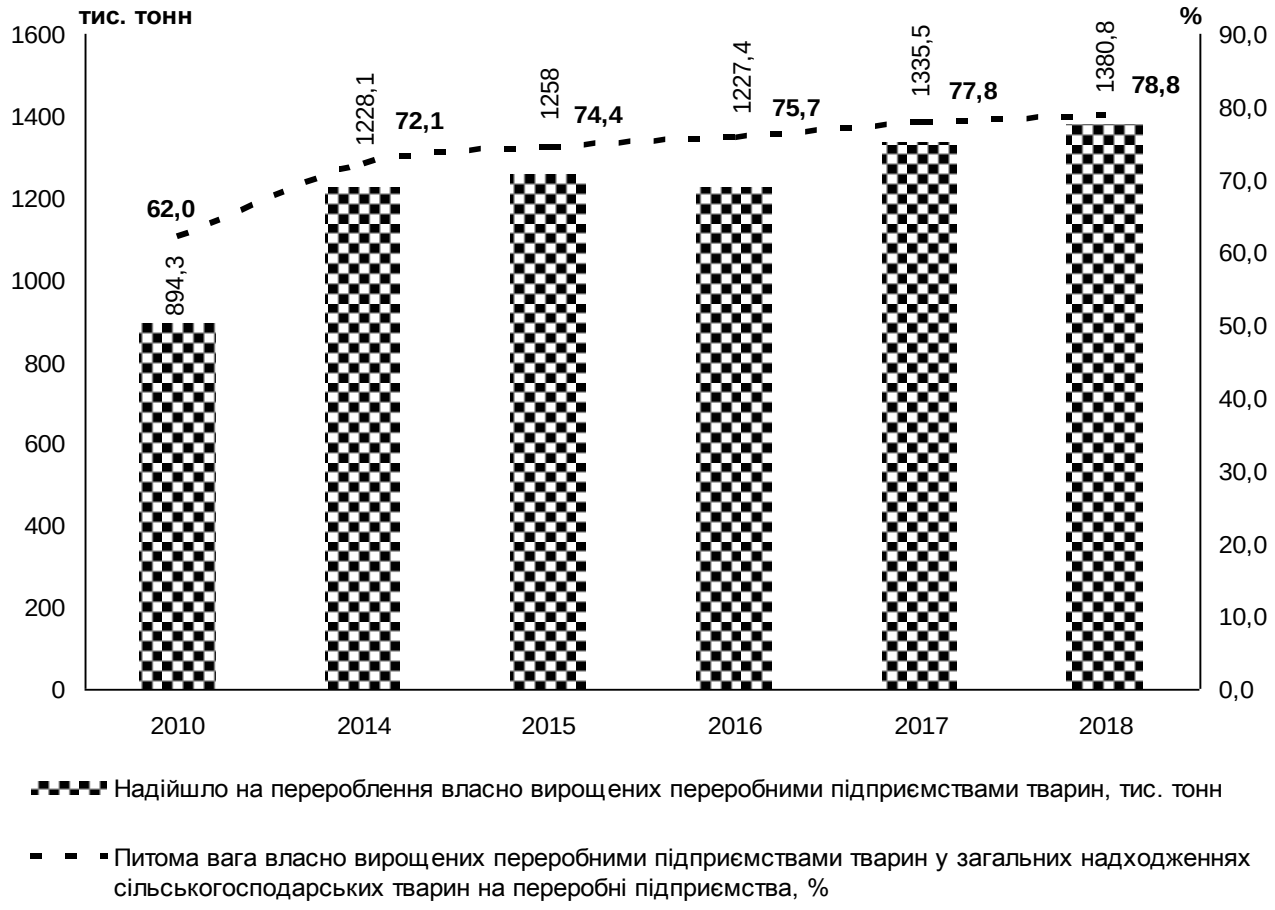

Рис. 2.1. Перероблення власно вирощених переробними підприємствами сільськогосподарських тварин*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Одночасно питома вага сільськогосподарських тварин, які йдуть на переробку, куплених у сільськогосподарських підприємств зменшується, оскільки спостерігається чіткий низхідний тренд у поголів'ї ВРХ, а також більшість сільськогосподарських підприємств переходять на вирощування експортно-орієнтованих культур, таких як рапс, кукурудза, соняшник. За період протягом 2010-2018 років частка сільськогосподарських підприємств у загальних надходженнях сільськогосподарських тварин на переробні підприємства зменшилась з 28,2 до 17,3%. Разом із тим, абсолютні поступлення відповідної сировини скоротились на 25,6% з 406,6 до 302,7 тис. тонн (рис. 2.2).

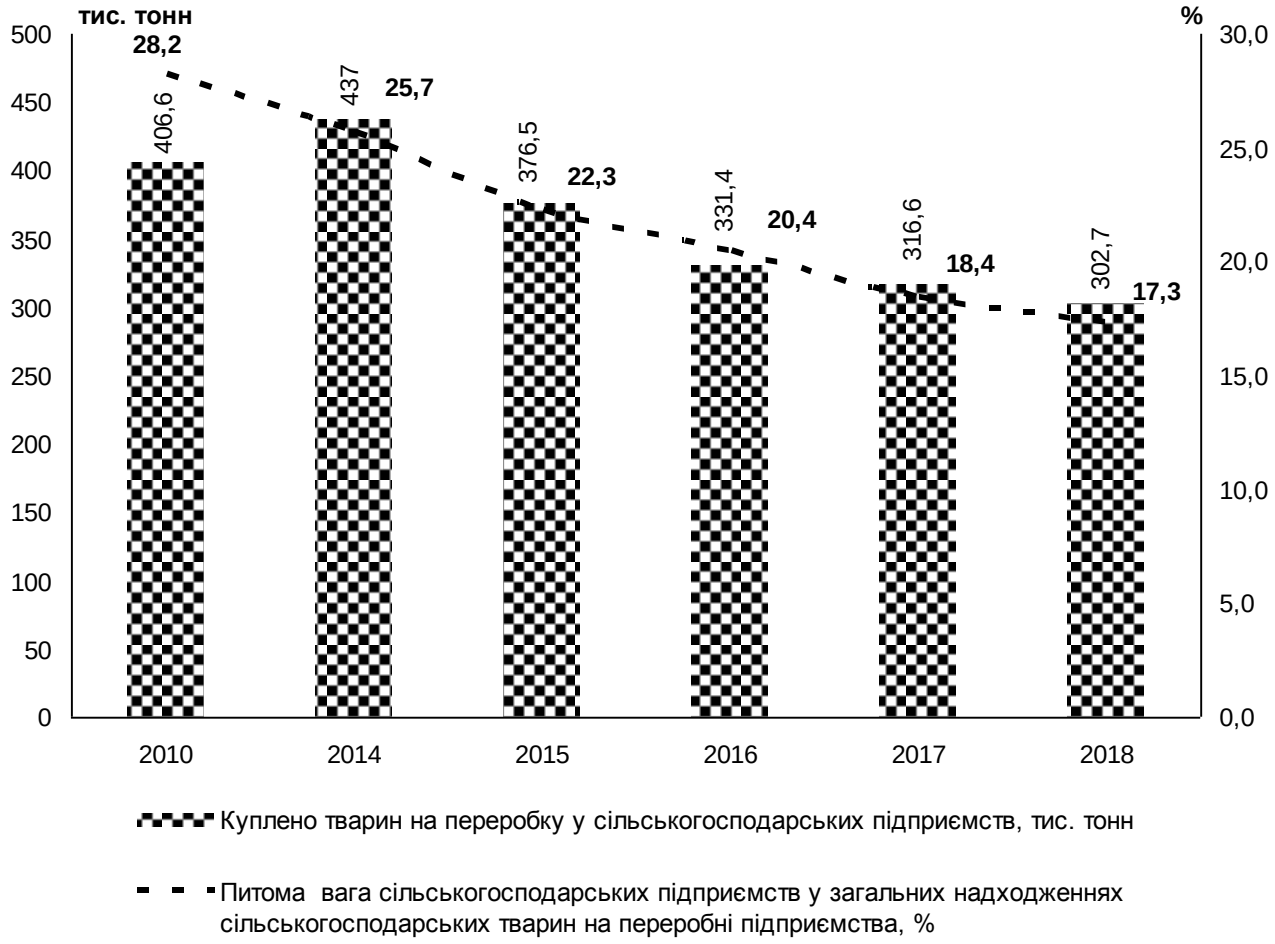

Рис. 2.2. Перероблення куплених у сільськогосподарських підприємств сільськогосподарських тварин*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Структурні зрушення в системі бізнес-процесів відбуваються і в переробці молока. Зокрема, частка молока сільськогосподарських підприємств у загальних надходженнях молока на переробні підприємства показує зростання протягом 2010-2018 років і збільшилась з 45,8 до 65,1% і обсяг купленого у сільськогосподарських підприємств молока зріс на 24% з 2193 до 2719,9 тис. тонн у 2018 році порівняно з 2010 роком, що вище порівняно з господарствами населення, де відповідні показники знизились (рис. 2.3).

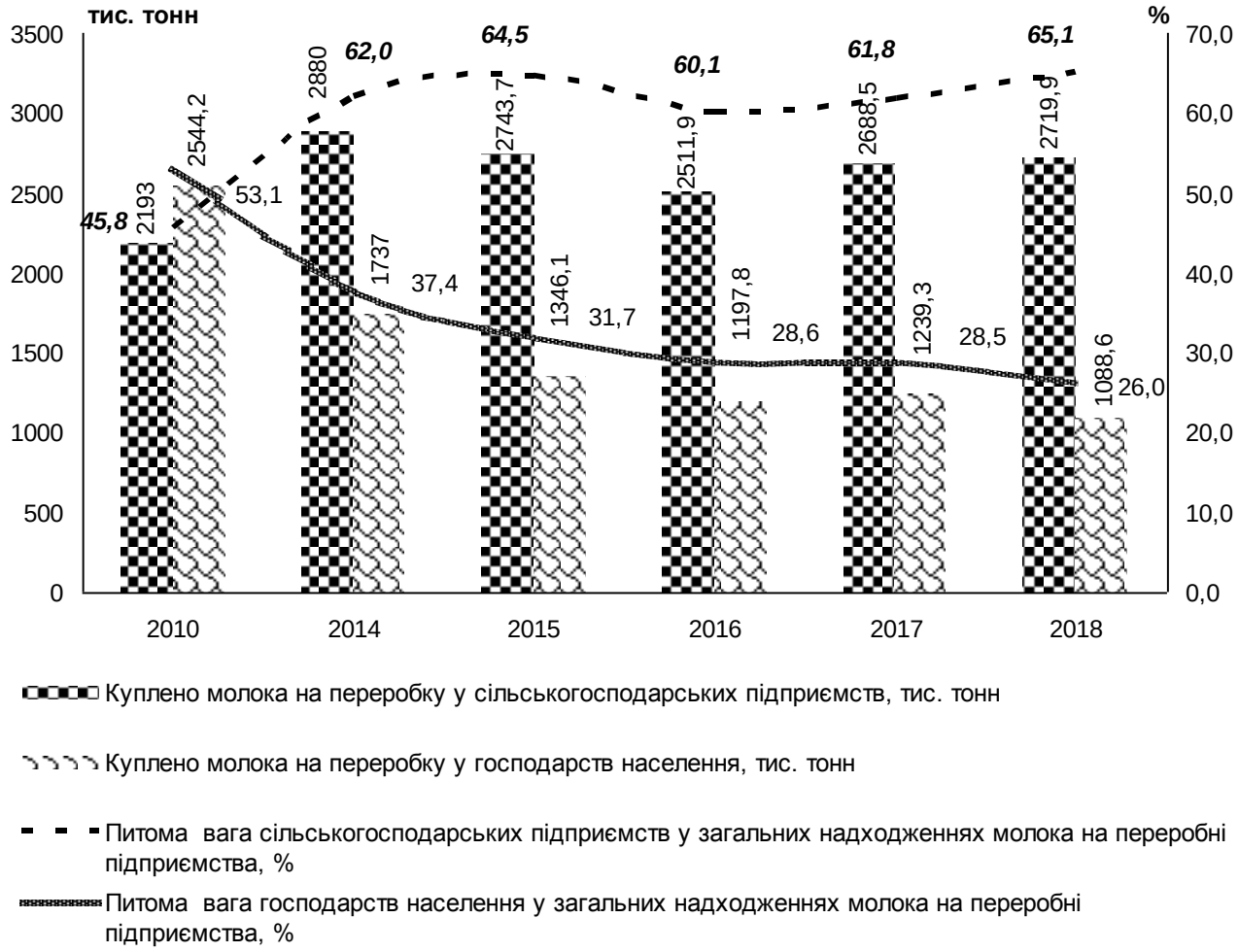

Рис. 2.3. Перероблення молока купленого у сільськогосподарських підприємств та господарств населення*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Зокрема, питома вага господарств населення у загальних надходженнях молока на переробні підприємства щодо поставок молока скоротилась з 53,1 до 26% та обсяг купленого у населення молока зменшився на 57,2% – з 2544,2 до 1088,6 тис. тонн у 2018 році порівняно з 2010 роком, оскільки виробництво молока – це прерогатива крупнотоварних виробників, бо молоко згідно нових стандартів Європейського союзу має бути однієї жирності та зберігатися у відповідній логістично-складській інфраструктурі, зокрема потрібні рефрежираторні установки для його зберігання.

Додатковим підтвердженням зміцнення за Україною ролі сировинного придатку у глобальній економіці є усталена багаторічна тенденція зниження поголів'я великої рогатої худоби та інших сільськогосподарських тварин.

Зокрема чисельність корів у 2017 році встановила черговий мінімум – 3,6 млн. голів, що на 80 тис. голів менше, ніж у 2016 році (рис. 2.4).

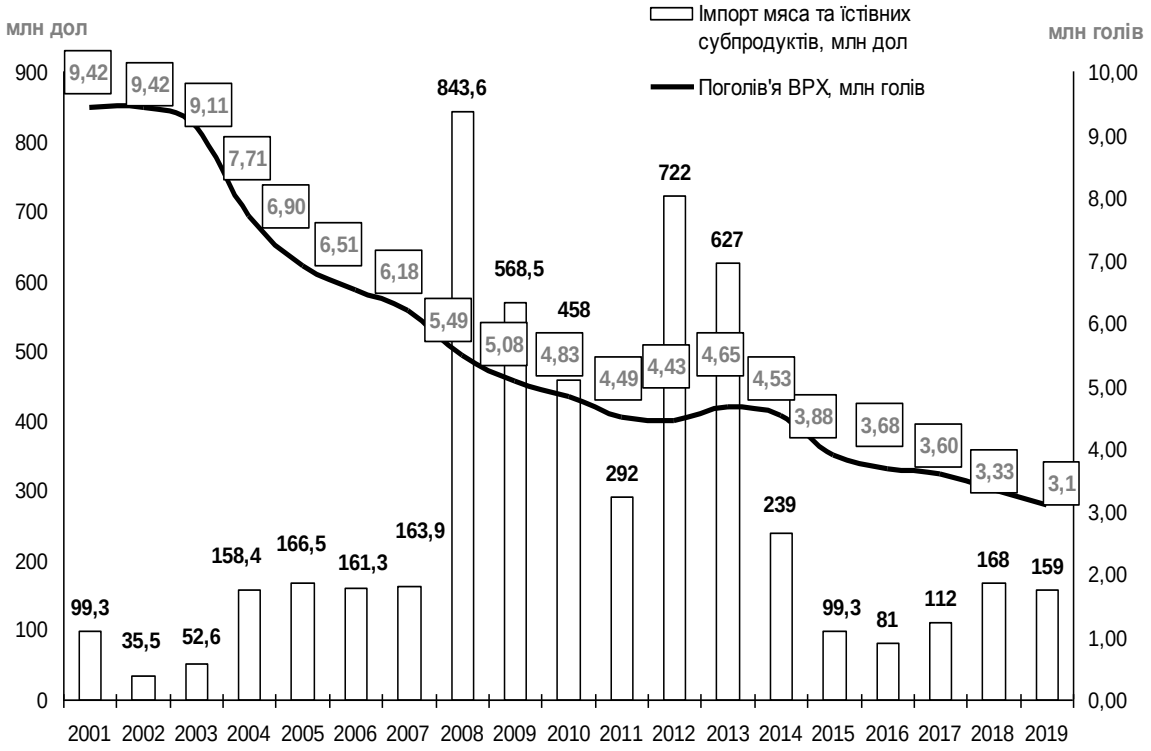

Рис. 2.4. Імпорт м’яса та їстівних субпродуктів протягом 2001-2017 років*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Разом із тим це лише третина від чисельності 2001 року, коли налічувалось 9,42 млн. голів. Разом із тим, при стабілізації валютного курсу в Україні та зростанні внутрішніх доходів, збільшується імпорт м’яса та їстівних субпродуктів, котрі в змозі вироблятись і на підприємствах харчової промисловості України. Так, у 2017 році імпорт даної товарної групи підвищився на 38% порівняно з попереднім роком. Тобто, Україна виступаючи одним з основних експортерів сільськогосподарської сировини, водночас є імпортером тієї продовольчої продукції, яку можуть виробляти вітчизняні підприємства і тим самим підвищувати рівень комплексності розвитку агропромислової сфери в цілому.

Це вимагає перегляду пріоритетів державної підтримки переробно-харчових виробництв для того, щоб забезпечити введення додаткових

потужностей по переробці тваринницької та рослинницької продукції, а також утилізації відходів рослинного і тваринного походження. Державна підтримка має полягати як в створенні сприятливих інституціональних передумов для залучення іноземних інвестицій, так і в організаційному забезпеченні встановлення взаємозв'язків між переробно-харчовими підприємствами та виробниками сільськогосподарської сировини. На сьогодні переробно-харчові виробництва за винятком тих, які входять до вертикально інтегрованих підприємницьких об'єднань, відчувають дефіцит в інвестиціях, тому в цілому має місце високий рівень спрацьованості виробничого устаткування і відповідно низький техніко-технологічний рівень виробництва готової продукції.

Більше того, втрата традиційних ринків збуту харчових продуктів на пострадянському просторі і ускладненість виходу на ринки далекого зарубіжжя, особливо високорозвинених країн, звужують інвестиційні можливості переробно-харчових виробництв відносно реалізації проектів розширеного відтворення основного капіталу і відтак процес модернізації переробного сегмента АПК гальмується. Тому значна кількість сільськогосподарської сировини експортується через дефіцит переробних потужностей в Україні і не надто виважену політику держави в частині підтримки розвитку переробно-харчових виробництв.

Водночас модернізація переробного сегмента АПК має відбуватися на принципово нових засадах, в першу чергу, на засадах комплексного використання сільськогосподарської сировини у всіх фазах відтворювального процесу в агропродуктовому ланцюзі, щоб паралельно з випуском якісної продовольчої продукції залучати у господарський обіг значні обсяги рослинних та тваринних відходів, які забезпечать виробництво дешевого біологічного палива та стануть ефективною кормовою добавкою для відгодівлі тварин і екологічно безпечним органічним добривом у рослинництві.

Важливою складовою та ресурсною базою комплексного розвитку переробно-харчових виробництв виступають відходи сільського, лісового та рибного господарства, виробництва харчових продуктів і напоїв (дод. А). У динаміці відходів сільського, лісового та рибного господарства у 2010-2019 рр. в цілому спостерігається низхідний тренд. Якщо у 2011 році суб'єкти сільського, лісового та рибного господарства продукували 12,2 млн. т. відходів, то у 2013 – 10,3 млн. т., 2014 – 8,45 млн. т., 2019 – 6,7 млн. т. Тобто у 2016 році порівняно з 2011 роком обсяг відходів, утворених у сільському, лісовому та рибному господарствах, зменшився на 3,5 млн. т. (рис. 2.5).

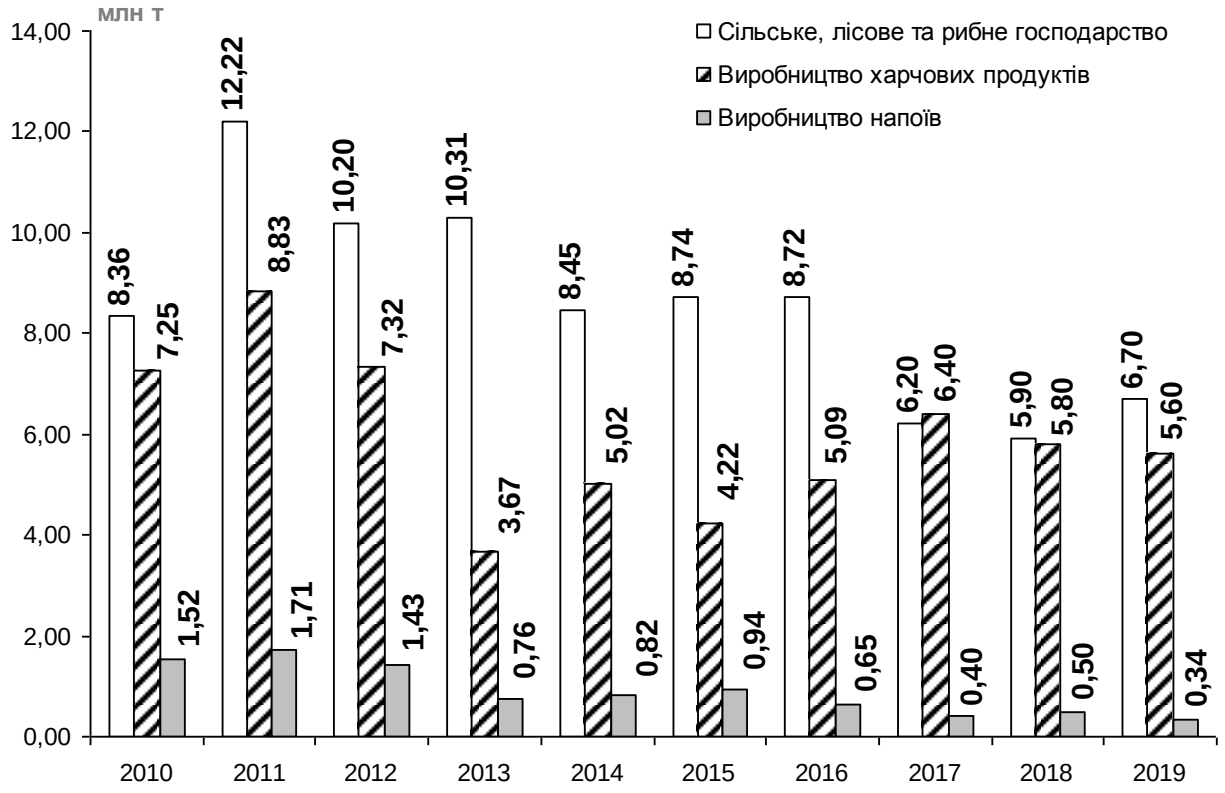

Рис. 2.5. Утворення відходів в окремих сегментах аграрного сектора економіки України*

**за даними Державної служби статистики України*

Вивчаючи динаміку показника утворення відходів в основних ланках аграрного сектору економіки можна відмітити, що найбільша їх кількість

сконцентровувалася у сфері сільського, лісового та рибного господарства, змінюючись протягом 2010-2016 рр. у межах 7,32-12,22 млн. т.

Поступове зменшення обсягів відходів після 2011 року (з 12,22 млн т у 2011 році до 8,72 млн. т у 2016 році, або на 28,6%) пояснюється як переважанням сировинної основи в структурі експорту продукції даного виду економічної діяльності, так і поступовим вдосконаленням технології заготівлі й первинної обробки зернової сировини. Адже вітчизняні сільгоспвиробники поступово оновлюють парк устаткування новітніми економнішими європейськими зразками техніки.

Інші тенденції характерні у сфері виробництва харчової продукції, де обсяг утворення відходів за аналізований період зменшився з 8,83 млн т у 2011 році до 5,09 млн т у 2016 році, або на 42,4%. Зокрема, у сфері виробництва напоїв зниження обсягів утворення відходів було найбільш суттєвим – з 1,71 млн т у 2011 році до 0,65 млн т у 2016 році, або у 2,6 рази.

Такі тенденції пояснюються дією різних факторів. З одного боку, вітчизняні виробники напоїв також успішно модернізовують та оновлюють виробничі потужності, про що свідчить зростання обсягів капітальних інвестицій у цій сфері, адже діють податкові пільги для імпортерів виробничого обладнання для власних виробничих потреб. З іншого боку, сфера виробництва напоїв, особливо алкогольний сегмент, характеризується різким зростанням частки тіньового обороту після 2014 року, що відбулося після впровадження мораторію на перевірки малого та середнього бізнесу, а також послаблення вимог щодо дотримання держаних стандартів якості продукції.

Зокрема у 2016 році порівняно з 2011 роком обсяг утворених відходів при виробництві харчових продуктів зменшився на 3,74 млн. т., що значною мірою пов’язано із переглядом виробничої програми переробних підприємств, а відповідно і зміною величини залучення в переробку сільськогосподарської сировини у зв’язку з втратою традиційних ринків збуту на пострадянському просторі. У 2016 році порівняно з 2010 роком

обсяг утворених відходів при виробництві напоїв зменшився на 0,87 млн. т., що пов’язано із скороченням обсягів виробництва алкогольних напоїв у зв’язку з необґрунтованим завищенням ставок акцизних податків. Незважаючи на зменшення величини відходів сільськогосподарського виробництва, виробництва харчових продуктів і напоїв їх обсяги залишаються значними і виступають вагомою передумовою для підвищення рівня комплексності переробно-харчових виробництв.

Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв має вагомі резерви за умови максимально можливої утилізації відходів тваринного і рослинного походження, а також змішаних харчових відходів. За період 2010-2019 рр. в динаміці утилізації відходів тваринного походження та змішаних харчових відходів не спостерігалося чіткої тенденції, що пов’язано з циклічними коливаннями світового та національного ринку продуктів переробки сільськогосподарської сировини, що визначило рівень завантаження потужностей переробно-харчових виробництв і відповідну величину утворених відходів.

У 2010 році обсяг утилізованих відходів тваринного походження та змішаних харчових відходів становив 116,3 тис. т., у 2014 – 485,6 тис. т., а у 2019 – 230,8 тис. т. (рис. 2.6).

Також за аналізований період спостерігалося коливання питомої ваги утилізованих відходів тваринного походження та змішаних харчових відходів в загальній величині утилізованих відходів в цілому по Україні. У 2010 році даний показник становив 0,8 %, у 2013 – 3,1 %, у 2016 – 2,3 %.

На відміну від динаміки утилізації відходів тваринного походження та змішаних харчових відходів в динаміці утилізації відходів рослинного походження в цілому спостерігається низхідна тенденція, що корелює із загальною тенденцією в утворенні відходів в основних сегментах аграрного сектора економіки України.

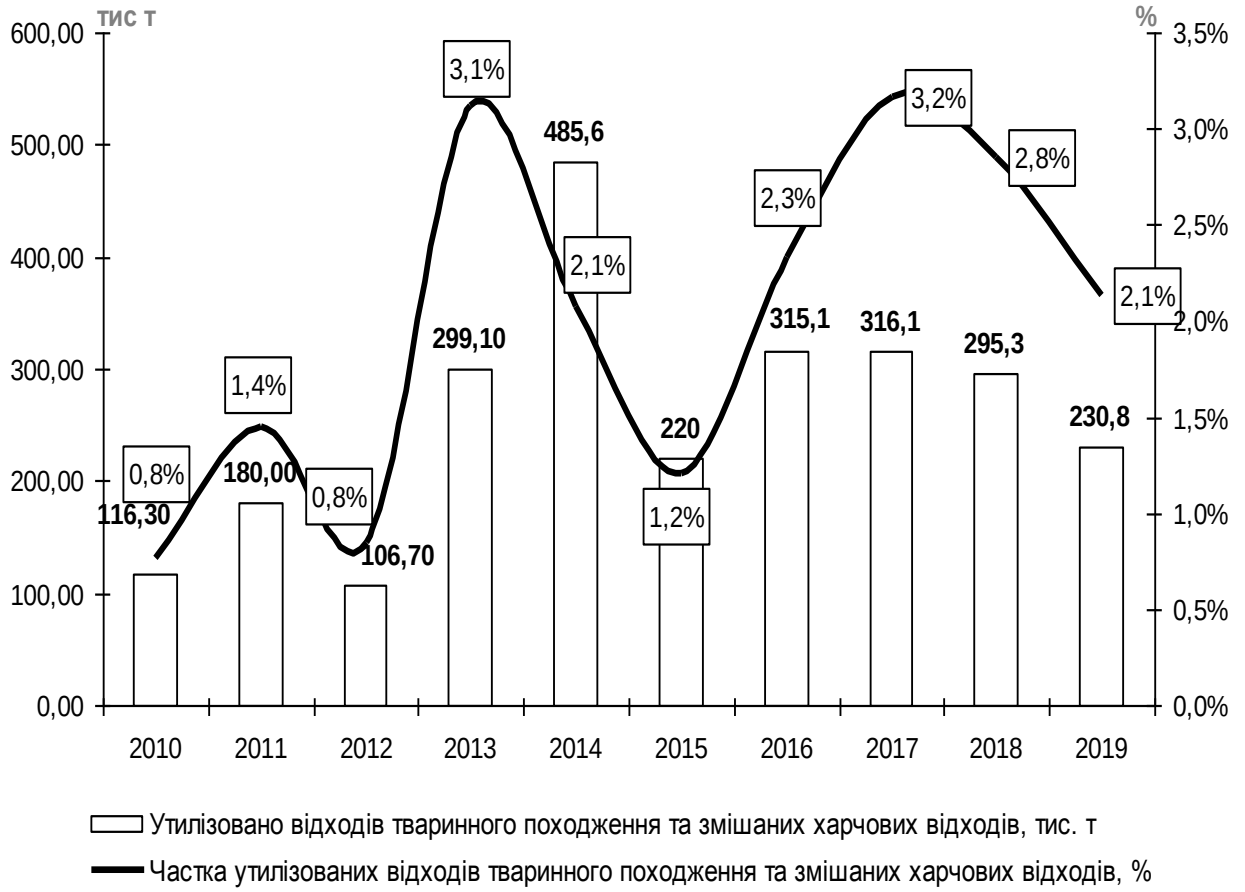

Рис. 2.6. Утилізація відходів тваринного походження та змішаних харчових продуктів*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

У 2010 році було утилізовано 5,6 млн. т. відходів рослинного походження, у 2012 – 4,6 млн. т., у 2019 – 2,4 млн. т. Натомість питома вага утилізованих відходів рослинного походження в загальній величині утилізованих відходів в цілому по Україні становила у 2010 році 3,8%, у 2013 році – 2,2%, а у 2019 – 2,2 % (рис. 2.7).

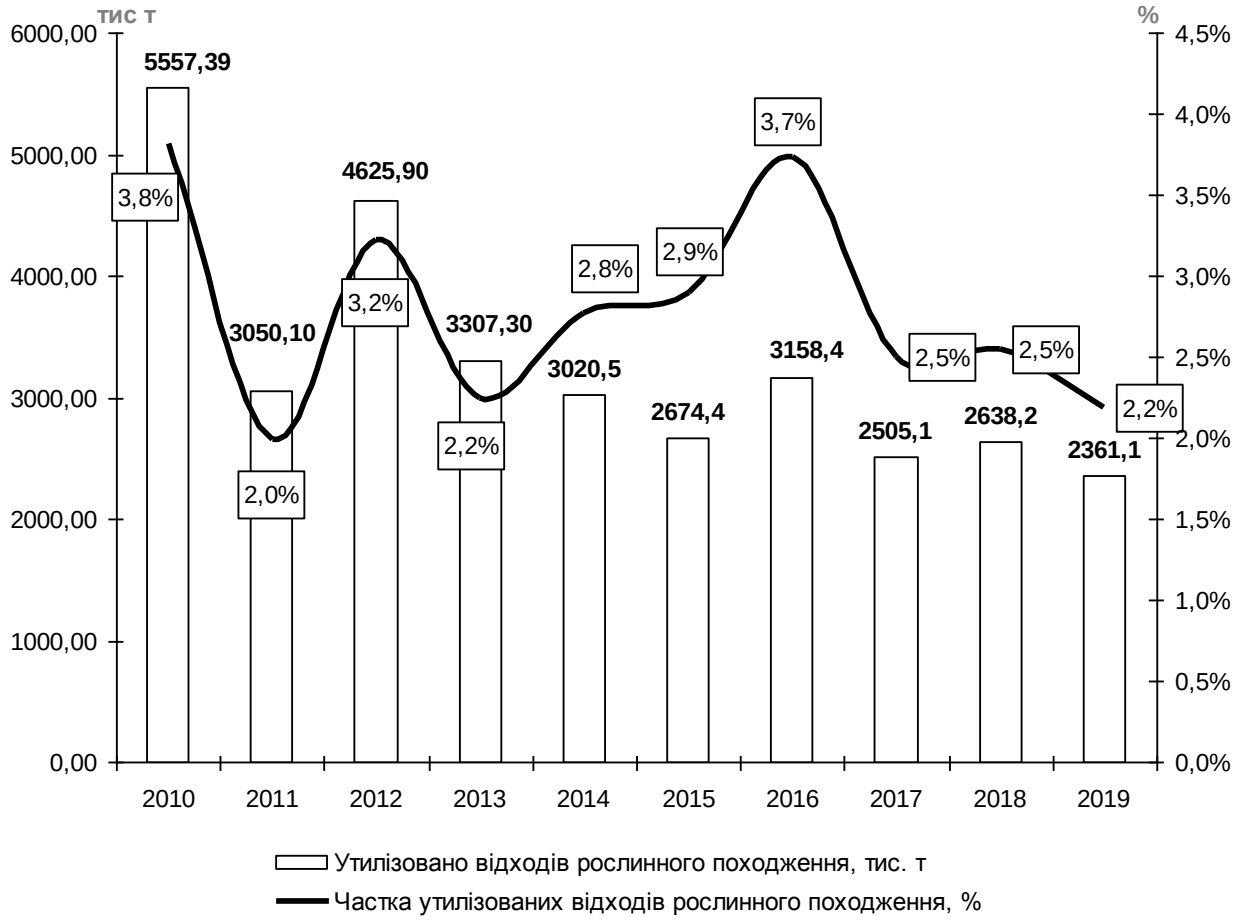

Рис. 2.7. Утилізація відходів рослинного походження*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

В окремих переробно-харчових виробництвах регулювання утворення та утилізації відходів тваринного і рослинного походження, а також змішаних харчових відходів пов'язане із перебуванням в робочому стані очисних споруд та систем утилізації цих відходів. На значній кількості підприємств очисні споруди представлені полями фільтрації, де розміщені відходи переробки сільськогосподарської сировини. Несвоєчасна утилізація цих відходів або ж захоронення чи спалення призводять до їх негативного впливу на навколишнє природне середовище і створюють дискомфорт для проживання місцевого населення.

Можна робити певні припущення, що реальна ситуація у сфері виробництва харчових продуктів, зокрема у виробництві напоїв, може бути не такою оптимістичною, що відповідним чином відобразиться на величині утворення відходів. Тому виникає необхідність посилення державного

контролюючого впливу на діяльність виробників харчової продукції, адже нерідкими стали випадки відхилення від технічних умов виробництва, зберігання та обігу продукції, масового отруєння споживачів, а також виробництва необлікованої продукції. Хоча у тих сферах, де фіскальне навантаження на виробника є доволі високим (наприклад у сфері виробництва горілчаних виробів воно становить понад 2 рази від оптової ціни виробника) доцільно навпаки перейти до політики зменшення «податкового тиску» та підтримки вітчизняного товаровиробника.

Найбільш актуальним завданням в даний час є пошук нових ефективних способів переробки вторинних ресурсів харчової промисловості, до яких відносяться продукти, одержувані при переробці риби, птиці, худоби та інших тварин. Враховуючи низький рівень та глибину переробки відходів в сфері харчової промисловості потрібно запропонувати нові шляхи підвищення ефективності використання харчових відходів в контексті комплексного розвитку переробно-харчових виробництв.

2.2 Аналіз структурних диспропорцій в аграрному секторі України

Базовою передумовою комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини є максимізація виробництва готових харчових продуктів та результативніше використання тваринних та рослинних відходів. Відображенням рівня комплексності розвитку переробної ланки аграрного сектора також є товарна структура експорту готових харчових продуктів, оскільки зростання питомої ваги продукції з високою доданою вартістю свідчить про зростання глибини переробки сільськогосподарської сировини та рівня утилізації тваринних і рослинних відходів. Значні обсяги експорту залишків та відходів харчової промисловості також свідчать про те, що вивозиться продукція з низькою доданою вартістю і фактично є харчовим і кормовим напівфабрикатом, що

виступає сировиною для виробництва готової продукції як правило у високорозвинених країнах.

Розвиток переробної ланки АПК Україні відбувається під впливом загальних глобальних змін, зокрема зниження попиту та пропозиції і погіршення цінової кон'юнктури на сировинних ринках. Крім того, Україна продовжує економічну інтеграцію з Європейським Союзом та запроваджує нові стандарти в сільськогосподарське виробництво. У той же час внутрішня нестабільність економічної ситуації в країні посилює ризики сільгоспвиробників. Більше того, надмірна сировинна спрямованість сукупного аграрного експорту не створює фінансово-економічних та ресурсно-виробничих передумов для нарощення потужностей у переробному сегменті національного АПК. Це у свою чергу призводить до вивезення за межі країни сільськогосподарської сировини і не дає змоги збільшувати вітчизняне виробництво харчових продуктів, що культивує зростання непродуктивного імпорту харчової продукції і негативним чином впливає на платіжний баланс країни.

Фінансова криза дестабілізувала глобальний ринок продовольства. Значна кількість країн згортають сільськогосподарське виробництво, інша частина – вводять обмеження на експорт аграрної продукції. Зниження ділової активності штовхає світову економіку в глибоку рецесію. У Німеччині, наприклад, через закриття кордонів для сезонних сільгоспвиробників може загинути значна частина врожаю улюбленої німцями спаржі, очікуються труднощі з полуницею і не вистачає робочих рук на виноградниках. У схожій ситуації знаходиться інший великий європейський постачальник продовольства і особливо фруктів – Іспанія, де посилений карантин продовжили як мінімум до середини квітня, як і в Італії. Складна епідеміологічна ситуація і у Франції, а це – один з шести світових лідерів на ринку пшениці.

Відповідно, зниження пропозиції призведе до подальшого зростання цін на продовольство та посилення соціальної напруги в глобальній

економіці. Експортний потенціал України дещо обмежений щодо збільшення поставок на зовнішні ринки через обмеження ділової активності в середині країни. В структурі експорту продовжують переважати товари з низькою доданою вартістю. Зокрема, у 2010 році частка продуктів рослинного походження складала 40%, разом із тим, на готові харчові продукти припадало лише 26%. Жири та олій було експортовано на 2617 млн дол. або 26% і тварин та продуктів тваринного походження на 8% (рис. 2.8).

У 2018 році відбулися структурні зрушення і частка продуктів з низькою доданою вартістю в структурі вітчизняного експорту збільшилась. Зокрема, продукти рослинного походження зайняли 53% експорту сільськогосподарської продукції, разом із тим на готові харчові продукти припало лише 16%. Дещо зменшилась частка жирів та олій, котрих було експортовано на 4497 млн дол. або 24%, що пов'язано з погіршенням цінової кон'юнктури на глобальному ринку (ціни на жири та олії знизилися до дванадцятирічного мінімуму) тварин та продуктів тваринного походження – до 7%. Разом із тим, збільшився обсяг поставок м'яса птиці завдяки поглибленню економічної співпраці з ЄС та збільшенню квот на поставки (рис. 2.9).

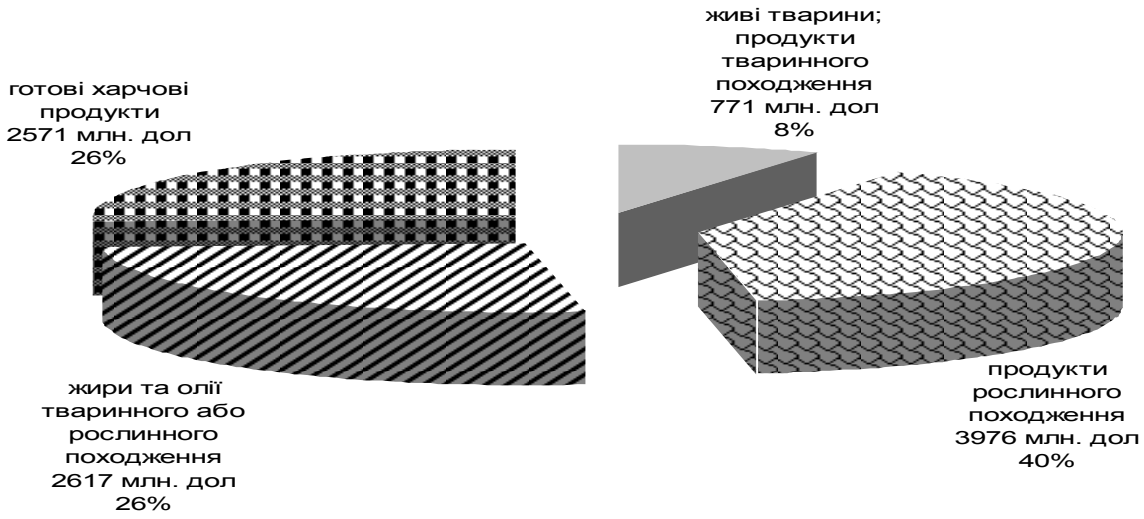

Рис. 2.8. Товарна структура експорту с/г та харчової продукції у 2010 році*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

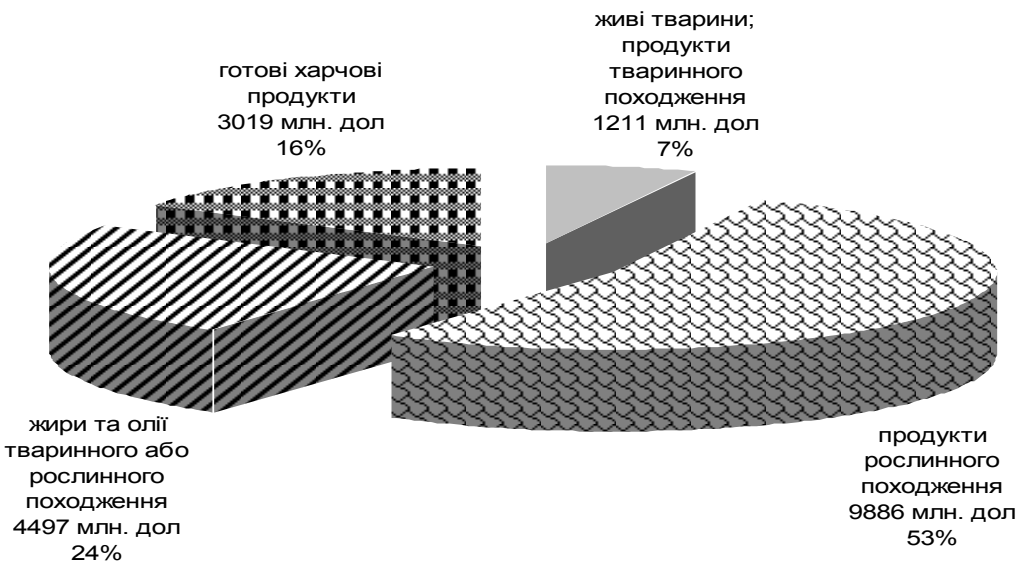

Рис. 2.9. Товарна структура експорту с/г та харчової продукції у 2018 році*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Разом із тим продовольча безпека в Україні продовжує залишатися на низькому рівні, оскільки значна частина готових харчових продуктів завозиться з інших країн. Зокрема, у 2010 році питома вага готових харчових продуктів у структурі імпорту агропродукції в Україну складала 43% і було ввезено продуктів на 2506 млн грн.

Також Україна продовжила імпортувати жири та олії тваринного або рослинного походження, котрих було завезено на 452 млн дол. або 8% у структурі, продукти рослинного походження – 1564 млн дол. або 27% та живі тварини та продукти тваринного походження – 1242 млн дол. або 22% (рис. 2.10).

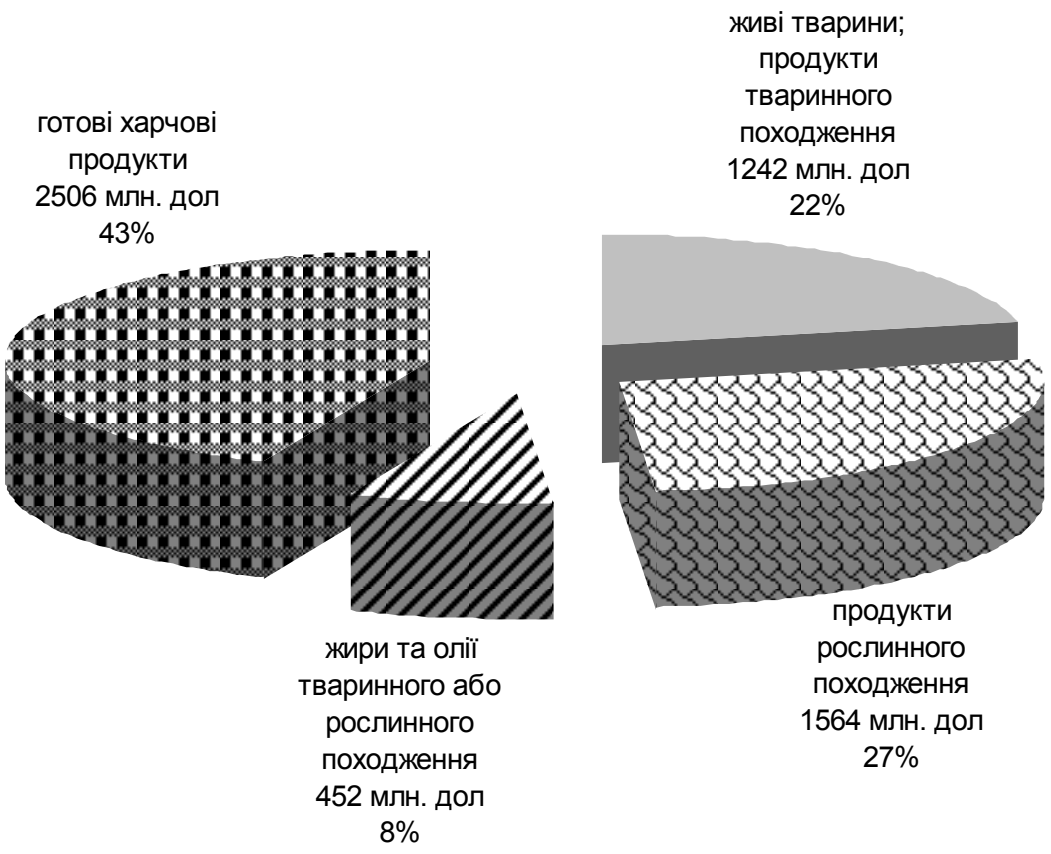

Рис. 2.10. Товарна структура імпорту с/г та харчової продукції у 2010 році*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

У 2018 році порівняно з 2010 роком відбулися структурні зміни в імпорті аграрних та харчових продуктів. Ситуація змінилася в сторону погіршення продуктової безпеки та збільшення залежності від поставок імпортних продуктів харчування. Зокрема, частка готових харчових продуктів зросла на 4% до 47% або 2341 млн дол. Разом із тим, Україна продовжує імпортувати продукти рослинного походження – 1529 млн дол. або 30% у структурі імпорту сільськогосподарської продукції. При цьому знизилась частка імпорту жирів та олій рослинного або тваринного походження – до 267 млн дол. або 5%. Також відбуваються поставки живих тварин та продуктів тваринного походження. У 2018 році за даною товарною категорією було імпортовано продукції на 918 млн дол., що складає 18% від

загального обсягу імпорту сільськогосподарської продукції в Україну (рис. 2.11).

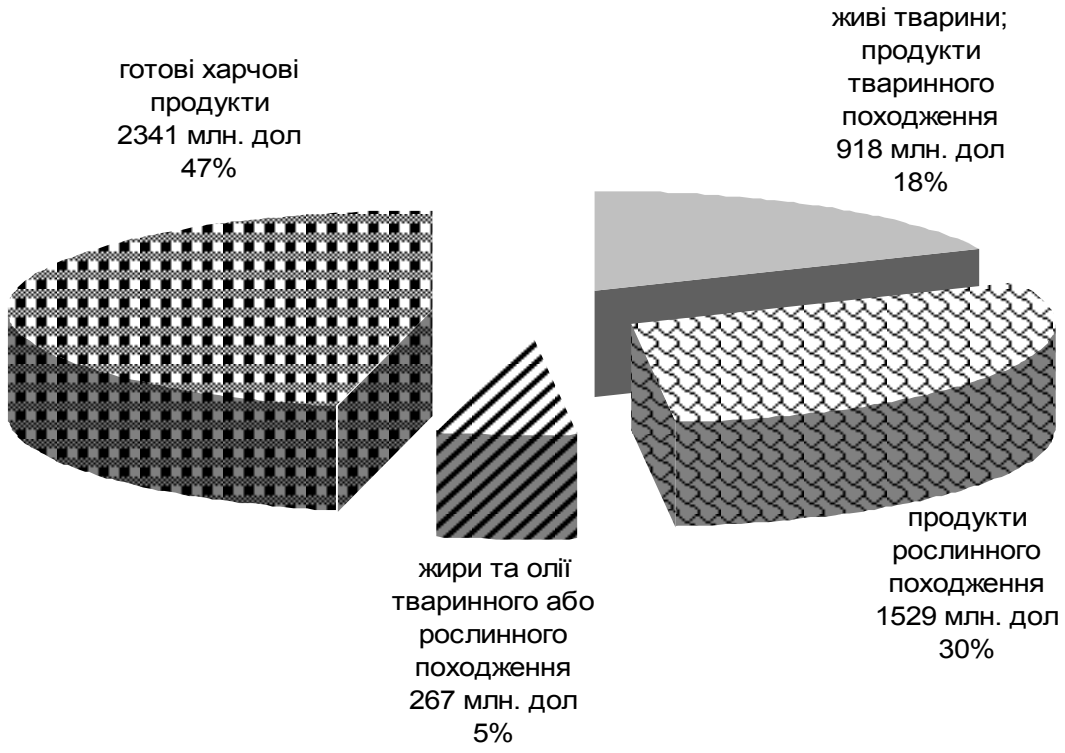

Рис. 2.11. Товарна структура імпорту с/г та харчової продукції у 2018 році*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

В останні роки в Україні чітко викристалізувався тренд сировинної спрямованості сукупного аграрного експорту, а це свідчить про те, що вітчизняна індустрія переробки сільськогосподарської сировини не використовує наявного потенціалу як в частині нарощення потужностей, так і в частині диверсифікації виробничої програми, виходячи з наявних викликів забезпечення продовольчої безпеки як в глобальному масштабі, так і в масштабі окремих частин світу.

Збільшення частки готових харчових продуктів в структурі експорту свідчить про поступове послаблення сировинної спрямованості розвитку національного АПК. Також необхідно враховувати той факт, що зростання

питомої ваги готових харчових продуктів в структурі імпорту свідчить про залежність прийнятного рівня продовольчої безпеки від зовнішніх чинників. Зокрема у 2018 році питома вага готових харчових продуктів в загальному експорті харчової та сільськогосподарської продукції знизилась до 16,2% з 18,6% у 2014 та 25,9% у 2010 році.

Разом із тим, продовжує зростати питома вага імпорту готових харчових продуктів. Загалом, у 2018 році частка ввезення готових харчових продуктів зросла до 46,3% проти 39,3% у 2013 та 43,5% у 2010 році (рис. 2.12). Разом із тим зростання експорту готових харчових продуктів у 2018 порівняно з 2017 роком пов'язане зі збільшенням поставок продуктів рослинної олії та макухи. На другому місці за обсягами експорту – м'ясо та субпродукти домашньої птиці, яких було експортовано на 507 млн. дол.

Зростання цін на продовольство та збільшення глобального попиту на продукти харчування і сприятливі природні умови дозволили Україні стати нетто-експортером готових харчових продуктів. Зокрема, протягом 2010-2018 років експорт готових харчових продуктів збільшився на 17,4% з 2571 до 3019 млн. дол.

При цьому найбільше значення експорту готових харчових продуктів припадало на 2013 рік – 3572 млн. дол. Разом із тим, продовжує зростати залежність України від імпорту готових харчових продуктів. Загалом, у 2018 році імпорт даної товарної позиції склав 2341 млн. дол., що є нижче показника 2013 та 2010 років – 3220 та 2506 млн. дол. відповідно. В результаті протягом 2010-2018 років експортно-імпортне сальдо відображало зростаючий тренд з незначним зниженням у 2013 та 2016 роках та склало у 2018 році 677,7 млн. дол. проти 352,2 і 65 млн. дол. у 2013 та 2010 роках відповідно.

У структурі експорту готових харчових продуктів у 2010 році українські виробники здійснили найбільше поставок какао та продуктів з нього – на 591,6 млн. дол. або 23% від загального обсягу експорту готових харчових продуктів.

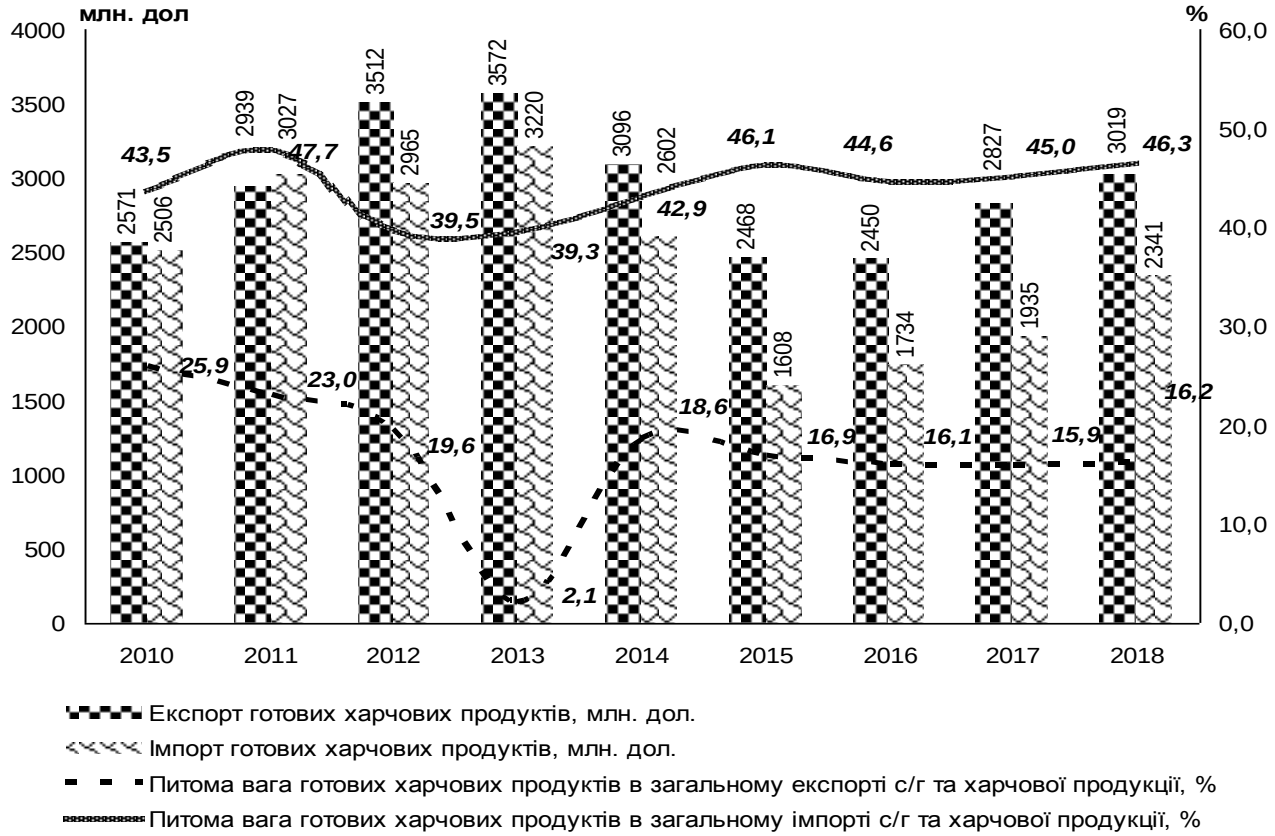

Рис. 2.12. Експорт та імпорт готових харчових продуктів в Україні*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Також мали місце значні поставки залишків і відходів харчової промисловості. Дана позиція включає борошно, крупи та гранули з м'яса або м'ясних субпродуктів, риби або ракоподібних, молюсків чи інших водяних безхребетних, непридатні для споживання; шкварки, що використовується у вигляді готових кормів для тварин. Відповідно позиція займає велику частку, що свідчить про низький рівень комплексності у переробній ланці аграрного сектору (рис. 2.13). Висока частка залишків і відходів харчової промисловості в сукупному аграрному експорті свідчить про те, що Україна залишається одним з найбільших постачальників харчових напівфабрикатів, а це говорить про вивезення потенційної доданої вартості, що могла б створюватися в Україні і давати додаткові імпульси розвитку суміжних галузей та нарощувати капіталізацію агропродовольчого підприємництва в цілому.

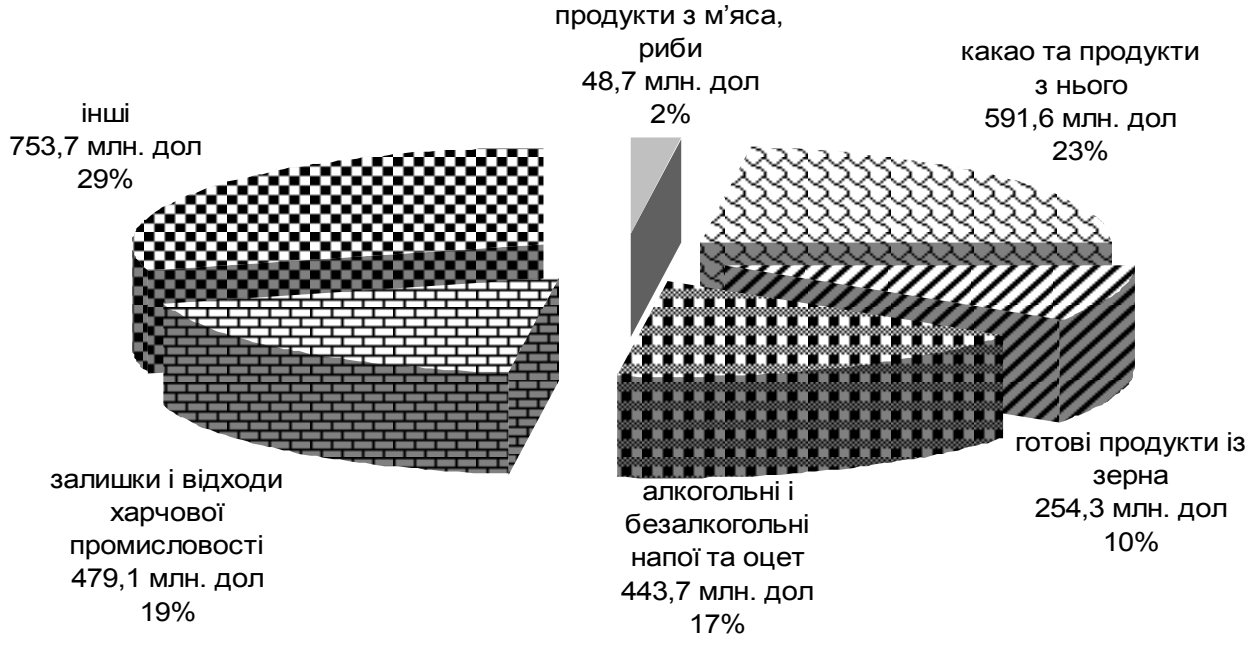

Рис. 2.13. Товарна структура українського експорту готових харчових продуктів у 2010 році*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

У 2018 році порівняно з 2010 роком в структурі експорту готових харчових продуктів відбулися значні зміни. Суттєво збільшилась частка залишків та відходів харчової промисловості – до 40% або 1224,8 млн. дол., що пов'язано з накопиченням продовольчих та кормових напівфабрикатів і відсутністю відповідних потужностей для їх переробки всередині країни. Крім того, зменшилася абсолютна величина та частка експорту алкогольних та безалкогольних напоїв у 2018 році порівняно з 2010 роком – до 8% або 229,8 млн. дол. (рис. 2.14). Причина даної ситуації у високих ставках акцизу на спирт, що підвищує затратність у всіх подальших фазах агропродуктового ланцюга у виробництві спиртовмісних продуктів, що й знайшло своє відображення також у зменшені експорту даної товарної групи. Крім того

зменшились поставки готових продуктів з м'яса та риби, какао та продуктів з нього – до 9 та 7% відповідно.

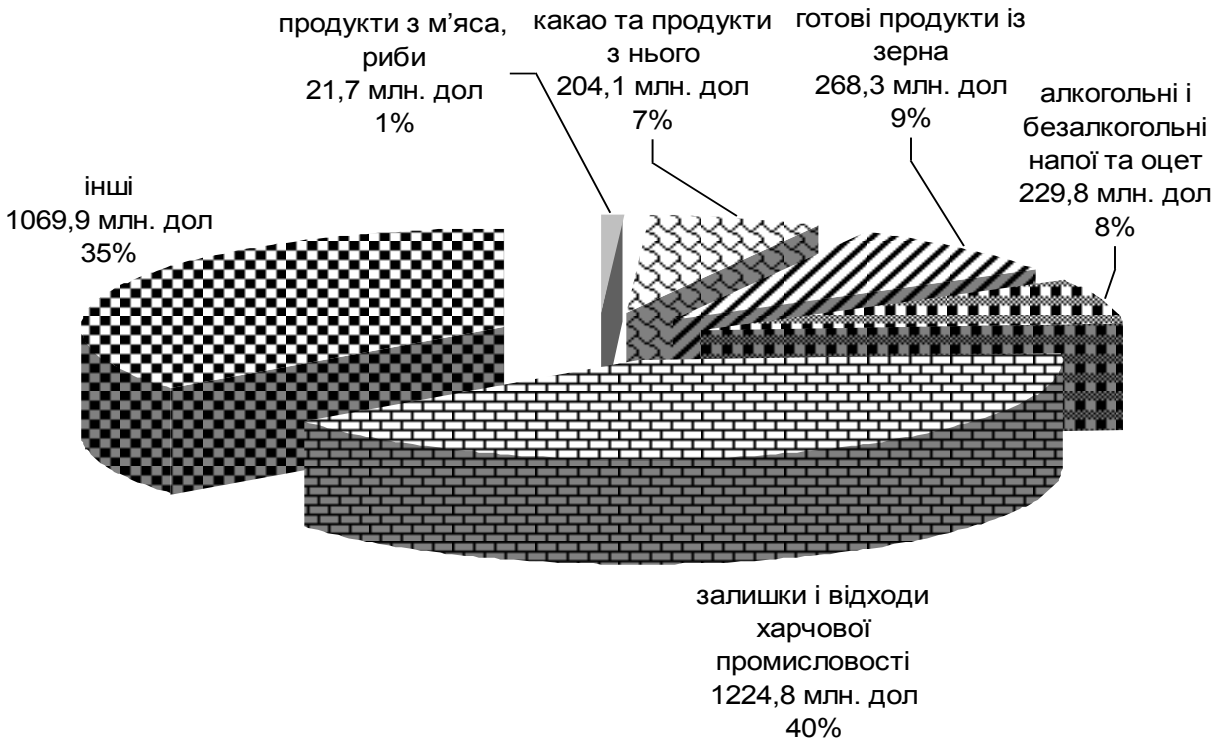

Рис. 2.14. Товарна структура українського експорту готових харчових продуктів у 2018 році*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

У 2010 році Україна здійснювала імпорт значної кількості різноманітних готових продуктів харчування, що відображається найбільшою часткою в імпорті інших готових продуктів харчування – 56% або 1393,3 млн. дол. Також висока питома вага припадала на какао та продукти з нього, алкогольні і безалкогольні напої та оцет і залишки та відходи харчової промисловості – 16%, 11% та 8% відповідно (рис. 2.15). Обсяги імпорту продовжували зростати завдяки стабільному курсу долара в Україні у 2010-2013 роках, що формувало високу ємність внутрішнього ринку та відповідно високий попит на імпортні готові харчові продукти.

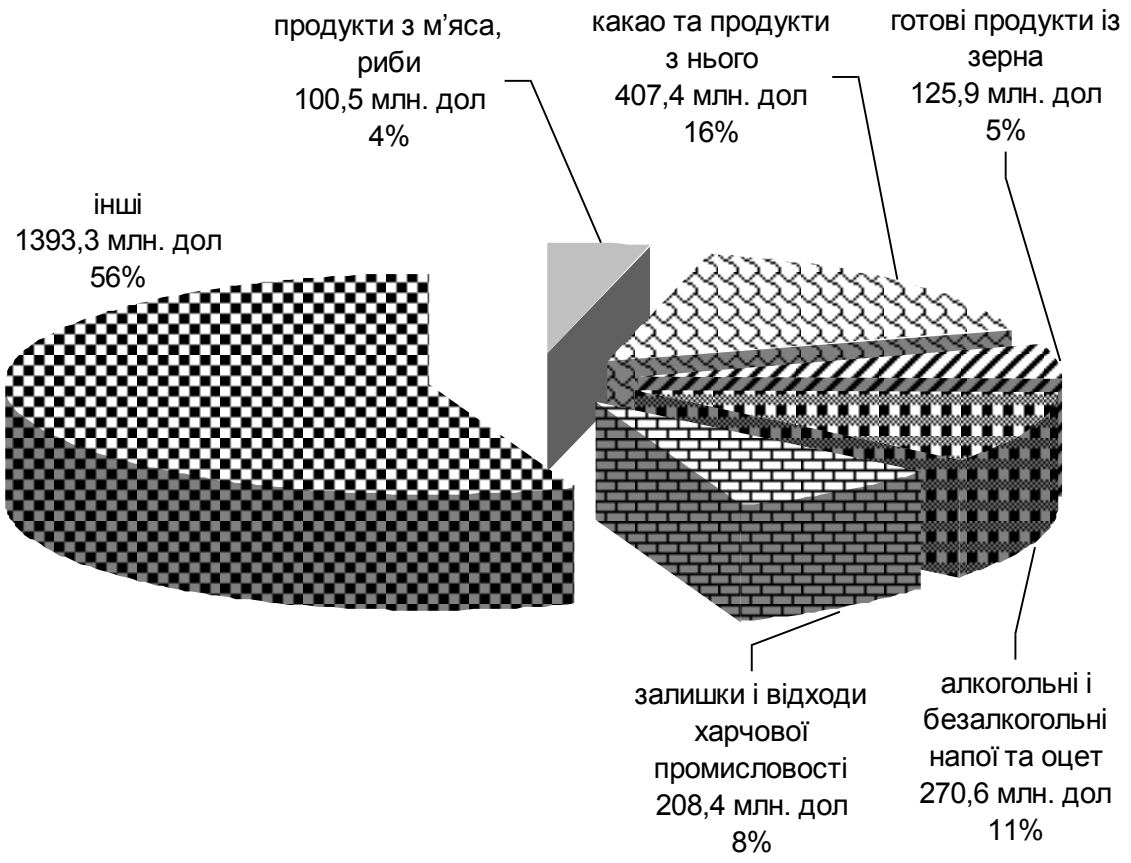

Рис. 2.15. Товарна структура імпорту готових харчових продуктів в Україну у 2010 році*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

У 2018 році порівняно з 2010 роком відбулися значні структурні зміни в імпорті готових харчових продуктів, що пов'язано з перерозподілом внутрішнього ринку у зв'язку зі зменшенням купівельної спроможності населення через багатократну девальвацію національної грошової одиниці. У поточній ситуації імпортери стали робити акценти на найбільш затребувані готові харчові продукти. Зокрема, зменшилась диверсифікованість готових харчових продуктів та збільшилась питома вага окремих товарних позицій, що пов'язані з певними звичками та культурою в країні або знаходяться на місці першої необхідності для населення. Зокрема, значно збільшилось ввезення алкогольних та неалкогольних напоїв та готових харчових продуктів із зерна – до 21% та 7% у структурі поставок відповідно, проти

11% та 5% у 2010 році. Також зросли поставки залишків та відходів харчової промисловості на 1% у структурі або на 7,8 млн. дол. за обсягом поставок (рис. 2.16).

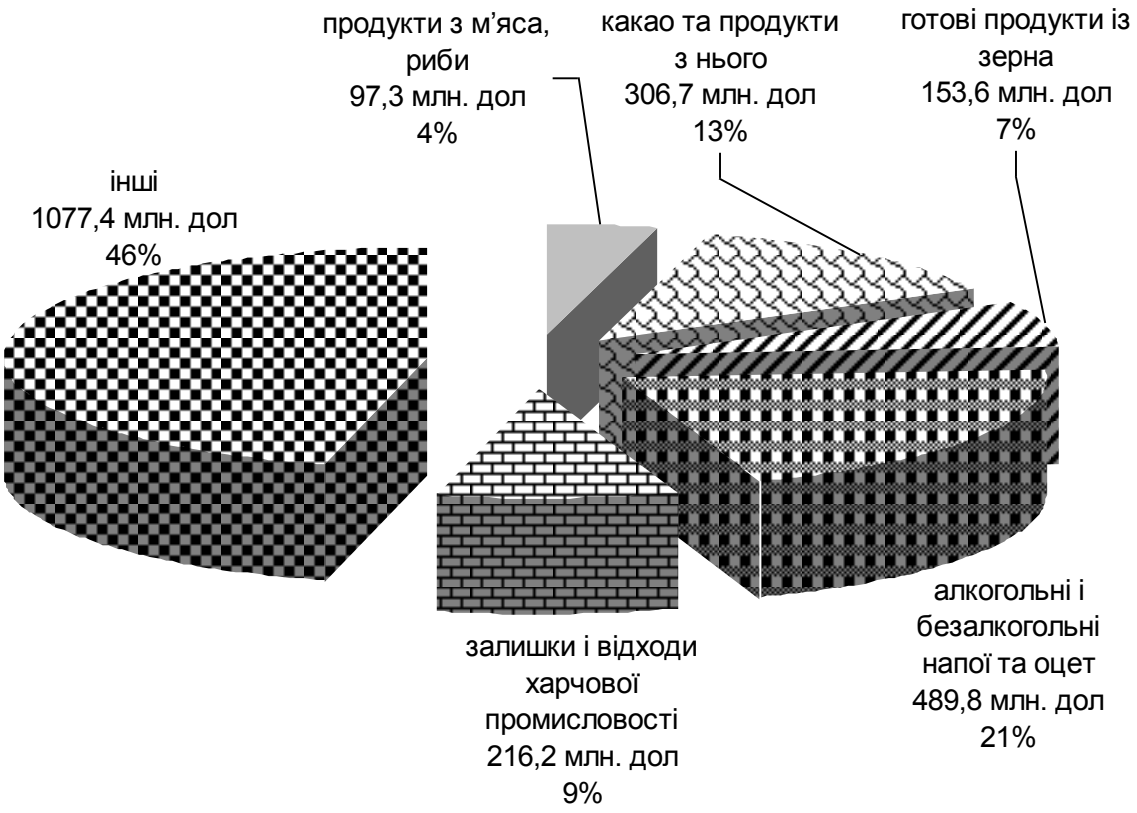

Рис. 2.16. Товарна структура імпорту готових харчових продуктів в Україну у 2018 році*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Водночас червоною лінією збереження за Україною статусу сировинного придатка не лише Заходу, а й Сходу виступають значні обсяги експорту залишків і відходів харчової промисловості, які могли б перероблятися всередині країни і таким чином забезпечувати нарощення експорту готових харчових продуктів. Залишки і відходи харчової промисловості охоплюють: готові корми для тварин – сюди входить борошно, крупи та гранули з м'яса або м'ясних субпродуктів, висівки (з уточненням за якісними характеристиками щодо вмісту крохмалю, білків,

сухої речовини та ін.), а також відходи і залишки від виробництва крохмалю, буряковий жом, багаса, макуха, шрот отриманий від переробки сої, соняшнику, льону, ріпаку, а також продукти, що використовуються для годівлі тварин. Протягом 2010-2018 років експорт залишків та відходів харчової промисловості лінійно зростав до 1224,8 млн. дол. у 2018 році та 479,1 млн. дол. у 2010 році. Відповідна динаміка прослідковується і в питомій вазі 18,6% та 40,6% у 2010 та 2018 роках відповідно (рис. 2.17).

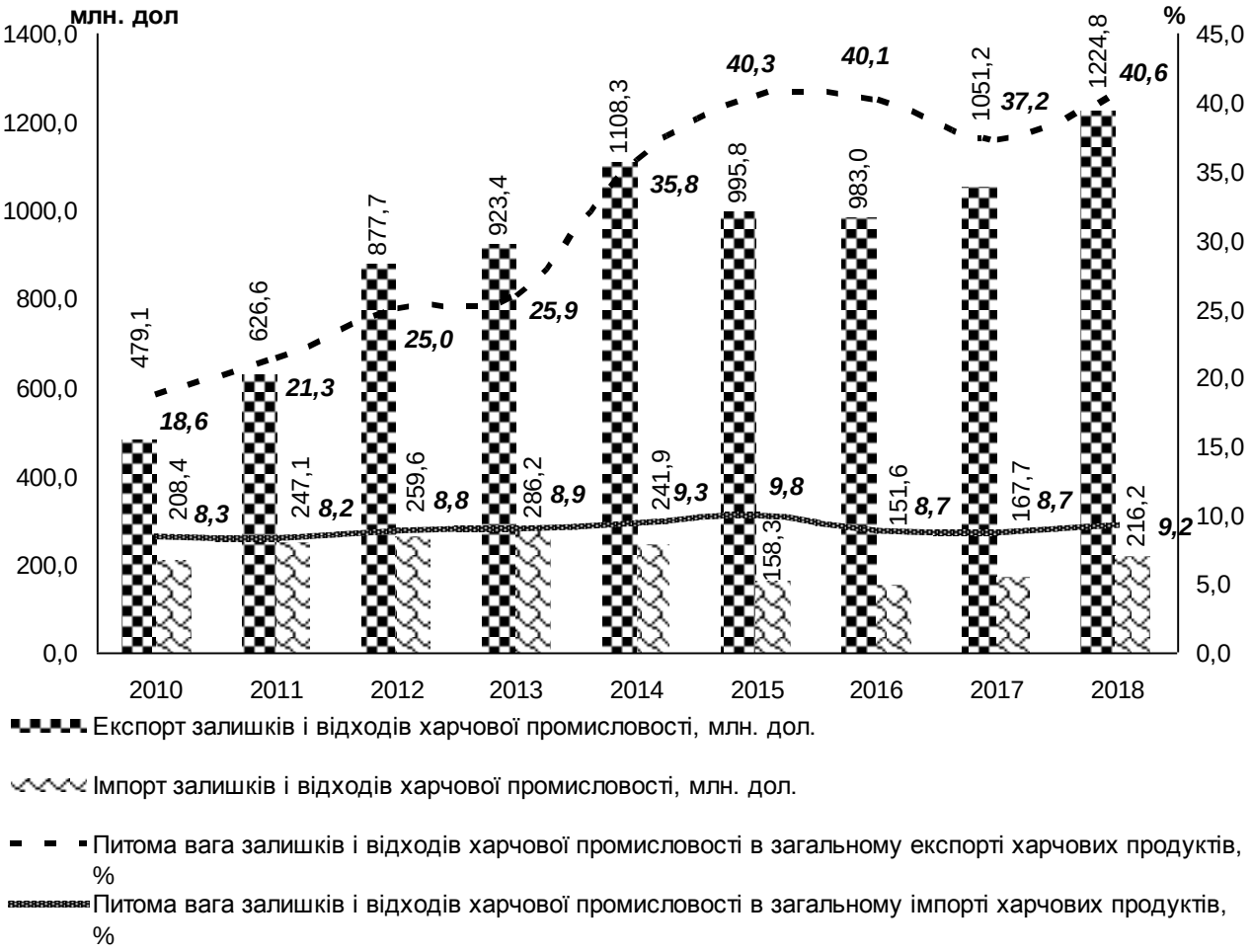

Рис. 2.17. Експорт та імпорт залишків і відходів харчової промисловості в Україні*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Так, у 2017 році експорт соняшникового шроту зріс на 20,5%, бурякового жому – на 51,5%, в той час як обсяги експорту соєвого та ріпакового шроту знизилися як в натуральному, так і у вартісному виразі. А

за чотири місяці 2018 року Україна наростила експорт соєвого шроту (на 20%), бурякового жому (+44%), ріпакового шроту (+269%), в той час як експорт соняшникового шроту знизився (-7,1%). Зменшення обсягів експорту залишків та відходів харчової промисловості може бути забезпеченим за умови введення додаткових потужностей по їх переробці. Відкривати такі потужності в Україні може бути вигідно в тому випадку, якщо виробник матиме конкурентну перевагу на світовому ринку – наприклад, нижча собівартість виробництва, що дозволить продавати таку продукцію за ціною нижчою, ніж у виробників з Франції, Туреччини чи інших країн. Або ж, якщо зростатиме потреба у цій продукції на внутрішньому ринку [102]. У найближчій перспективі зростання експорту може відбуватися внаслідок збільшення обсягів переробки сої, соняшнику, ріпаку, буряку в Україні або за умови зниження обсягів внутрішнього споживання відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв.

Прикметною рисою сукупного аграрного експорту є висока частка в ньому зернових культур та насіння і плодів олійних рослин. Так у 2010 році обсяг експорту зернових культур складав 2,5 млрд. дол., у 2013 році – 6.4 млрд. дол., у 2017 році – 7,2 млрд. дол. Тобто у 2018 році порівняно з 2020 роком обсяги експорту зернових культур в сукупному аграрному експорті збільшилися на 4,7 млрд. дол. (рис. 2.18).

За аналізований період також спостерігається чітка тенденція щодо зростання питомої ваги зернових культур в загальних експортних поставках України. Так у 2010 році питома вага зернових культур у сукупному аграрному експорті складала 24,8%, у 2014 році – 39,3%, у 2018 році – 38,9%. Фактично кожний третій долар зароблений на експорті дають українські виробники зернових, оскільки в країні сформувалися такі фінансово-економічні передумови, що простіше і вигідніше продати сільськогосподарську сировину, яка користується попитом на міжнародних ринках, а ніж її переробляти і випускати продукцію з високою доданою вартістю.

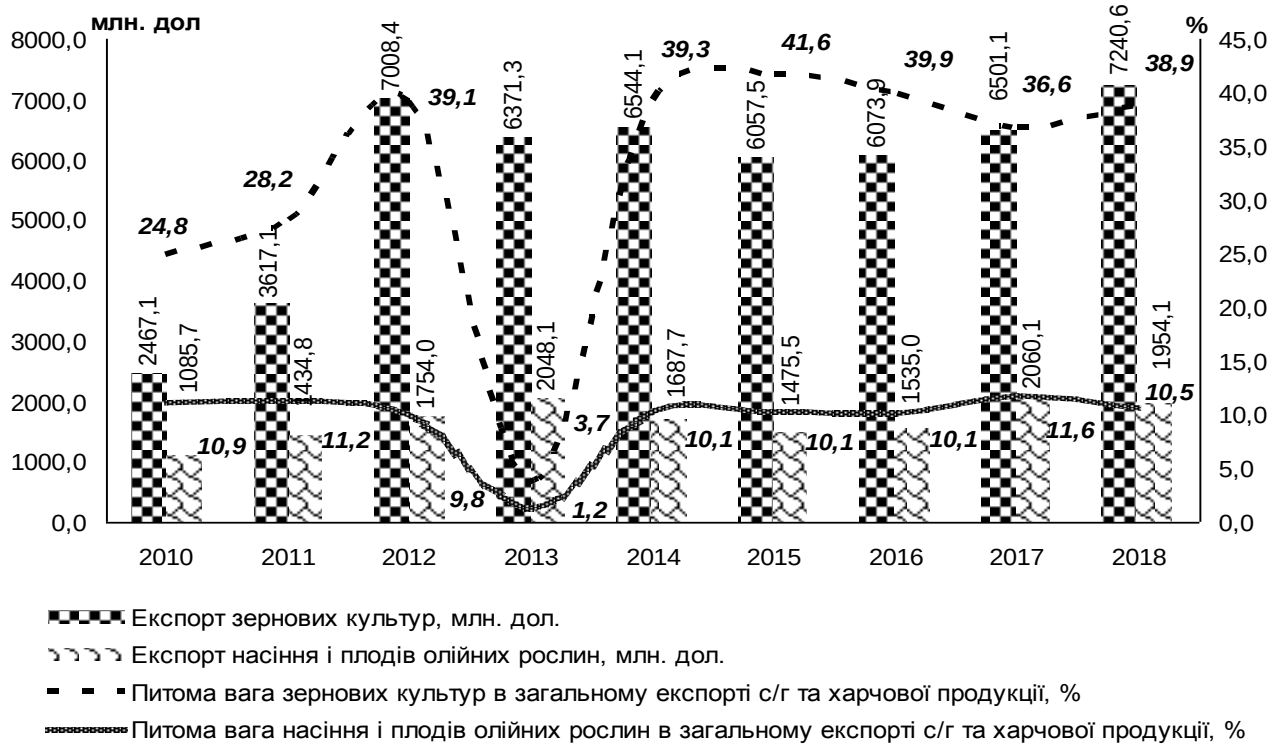

Рис. 2.18. Експорт зернових культур та насіння і плодів олійних рослин в Україні*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Ситуація не покращиться до тих пір, поки не буде радикально переглянуто спектр інструментів регуляторного впливу держави на діяльність переробно-харчових виробництв в частині їх стимулювання до впровадження додаткових потужностей. Потрібен перегляд і системи державної прямої та непрямої фінансової підтримки виробників сільськогосподарської сировини, що закладало б необхідні стимули щодо налагодження власної переробки зернових культур або продажу вітчизняним переробним підприємствам.

Україна також постачає на зовнішні ринки значні об’єми насіння і плодів олійних рослин, які виступають сировиною для виробництва харчових продуктів та енергетичних ресурсів. Зокрема у 2010 році українські сільськогосподарські виробники поставили на зовнішні ринки насіння і плодів олійних рослин на суму 1,08 млрд. дол., у 2014 році – 1,7 млрд. дол., у 2018 році – 1,95 млрд. дол. Питома вага насіння і плодів олійних рослин в

загальному експорті сільськогосподарської та харчової продукції в період 2010-2018 років в цілому коливалася в інтервалі 10-11%. Обсяги експорту насіння і плодів олійних рослин могли б бути ще більшими за умови, якби Україна вчасно не ввела ефективні митні регулятори, що обмежували експорт насіння соняшника і фактично стимулювали виробництво соняшникової олії. Це з однієї сторони упередило тотальну сировинну орієнтацію аграрного експорту, а з іншої дало можливість зберегти матеріально-технічну базу олійно-жирової промисловості і збільшити обсяги виробництва продукції з високою доданою вартістю.

Однак є декілька глобальних чинників, які все таки стимулюють продаж вітчизняними виробниками на зовнішні ринки насіння і плодів олійних рослин. Одним з таких чинників є прийняття нових енергетичних індикаторів в Європейському Союзі, які зобов'язують збільшувати частку енергії, виробленої з відновних джерел. Це й створило передумови для того, щоб в значних обсягах закуповувати в Україні плоди окремих олійних культур для виробництва біодизелю. Відсутність вітчизняних потужностей для виробництва біодизеля – це також один з чинників, що культивує експортну орієнтованість виробників насіння і плодів олійних рослин. Даний фактор породжує додатковий ланцюг проблем, які пов'язані з тим, що збільшуються посівні площі технічних культур, в першу чергу соняшника, що призводить до виснаження родючих сільськогосподарських земель і фактично підриває природно-ресурсну базу розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу сільського господарства в майбутньому. Зменшення рівня сировинної спрямованості експорту сільськогосподарської та харчової продукції стане можливим за умови відновлення потенціалу тваринницької галузі, в першу чергу збільшення поголів'я великої рогатої худоби, що прискорить процеси відновлення індустрії кормовиробництва та інших суміжних переробних сегментів аграрного сектора.

2.3 Оцінка рівня комплексності розвитку переробної ланки аграрного сектору Волинської області

Основним органом державного регулювання процесів в аграрному секторі регіону виступає Департамент агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації, діяльність якого здійснюється згідно з відповідним Положенням, останню редакцію якого було затверджено розпорядженням голови облдержадміністрації від 12 лютого 2018 року № 93. Департамент входить до структури обласної державної адміністрації та підпорядкований голові облдержадміністрації, але також підзвітний і підконтрольний Міністерству аграрної політики та продовольства України. Основними завданнями департаменту є формування та реалізація державної аграрної політики в усіх сферах сільського господарства, зокрема з питань: продовольчої безпеки держави, фінансово-економічної політики, тваринництва, рослинництва, садівництва, ягідництва, розвитку сільських територій, харчової і переробної промисловості, малого підприємництва, дорадчої діяльності, родючості ґрунтів та виробництва і обігу сільськогосподарської продукції.

Серед великої кількості завдань можна виділити й ті, які покликані сприяти комплексному розвитку аграрного сектору регіону:

– розробляє та забезпечує виконання обласних цільових програм підтримки галузей АПК, комплексного розвитку сільських територій, удосконалення системи управління агропромисловим комплексом, забезпечує ефективне і цільове використання бюджетних коштів;

– розробляє і здійснює заходи щодо розвитку інфраструктури аграрного та продовольчого ринку, зокрема картопле-, овоче- фруктосховищ, переробних та міні-переробних підприємств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

– здійснює заходи щодо диверсифікації сільськогосподарського виробництва, розвитку альтернативних видів економічної діяльності у

сільській місцевості для отримання додаткових джерел доходу, створення нових робочих місць.

В організаційній структурі Департаменту агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації виділено два управління та ряд відділів, які виконують спеціалізовані функції. Зокрема, виділено окреме Управління розвитку інфраструктури АПК та сільських територій, до складу якого входять відділ обліку та фінансів, відділ економічного аналізу та розвитку інфраструктури АПК, відділ розвитку сільських територій. Крім того, виділено Управління розвитку виробничих галузей, до складу якого входять відділ землеробства та технічної політики, а також відділ розвитку тваринництва. На районному рівні в складі апарату районних держаних адміністрацій виділено окремі управління або відділи, які здійснюють оперативне управління у сфері агропромислового розвитку.

Загалом сформована структура дозволяє різносторонньо регулювати виробничо-господарські процеси, що відбуваються в усіх ланках агропромислового сектору регіону. Серед позитивних аспектів цієї структури можна відзначити виділення окремого підрозділу, що покликаний допомагати вирішувати проблеми розвитку сільських територій. Поряд з цим, крім функцій аналізу та інфраструктурного забезпечення, доцільно було б додати функції проектної підтримки сільгоспвиробників та залучення інвестицій в аграрний сектор регіону в контексті руху по шляху подальшої євроінтеграції України.

В системі агропромислового комплексу Волинської області функціонує також ряд допоміжних і обслуговуючих установ, підприємств, організацій, об’єднань обласного рівня. Головне управління Держпродспоживслужби у Волинській області здійснює регулювання у сфері безпечності харчових продуктів та ветеринарної медицини, фітосанітарної безпеки. Спеціалізовані функції у сфері тваринництва виконують Волинська філія ДП «Агентство ідентифікації і реєстрації тварин», а також Державне підприємство

«Волинське обласне сільськогосподарське виробниче підприємство по племінній справі у тваринництві».

У сфері рослинництва певні спеціалізовані регуляторні функції виконують Волинська обласна філія ДП «Державний центр сертифікації і експертизи сільськогосподарської продукції», а також Волинська філія ДП «Центр сертифікації та експертизи насіння і садивного матеріалу» та Волинський обласний державний центр експертизи сортів рослин – філія Українського інституту експертизи, Волинська філія державної установи «Інститут охорони ґрунтів України».

Науково-дослідницькі та проектні функції виконують Волинська державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України (с. Рокині), а також Поліська дослідна станція Національного наукового центру «Інститут грунтознавства і агрохімії імені О.Н. Соколовського», Волинський науково-дослідний центр продуктивності агропромислового комплексу «Волиньагропромпродуктивність», Державне підприємство «Волинський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою».

Допоміжні та підтримуючі функції для сільгоспвиробників, працівників та населення сільських територій виконують Управління ПАТ «Аграрний фонд» Рівненської та Волинської області, Обласний фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім», Волинське відділення Укрдержфонду підтримки фермерських господарств, Волинський обласний учбовий центр підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів агропромислового комплексу, Волинське обласне виробниче кооперативно-державне об’єднання сільського комунального господарства «Облсількомунгосп», «Райсількомунгосп», Волинська регіональна філія ДП «Центр державного земельного кадастру», ГО «Волинська обласна сільськогосподарська дорадча служба», Асоціація фермерів та приватних землевласників Волині, Волинська обласна рада

фізкультурно-спортивного товариства «Колос», Обласна профспілкова організація працівників агропромислового комплексу.

Як бачимо, традиційно склалося, що система регулювання в аграрному секторі регіону зосереджена переважно на обслуговуванні суб'єктів господарювання, що функціонують у сфері сільського господарства. Тоді як регуляторний вплив на діяльність сфери переробки сільськогосподарської продукції є значно меншим та пов'язується з діяльністю регіонального представництва Держпродспоживслужби.

Основні напрями регуляторної політики у сфері розвитку аграрного сектору регіону представлено у Комплексній програмі розвитку галузі агропромислового комплексу Волинської області на 2016 – 2021 роки (далі – Комплексна програма), яка спрямована на реалізацію Стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 року, затвердженої рішенням обласної ради від 20 березня 2015 року № 34/7, щорічних програм економічного та соціального розвитку області. Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації цієї програми становить 116,8 млн грн.

З метою забезпечення комплексного розвитку аграрного сектору регіону у Комплексній програмі передбачено фінансування обласного та місцевих бюджетів заходів, що передбачають:

– розвиток землеробства через стимулювання виробництва зерна жита;

– підтримки розвитку галузі тваринництва, нарощування поголів'я ВРХ;

– залучення капітальних інвестицій у галузь тваринництва шляхом співфінансування (відшкодування) будівництва (облаштування) міні-доїльних залів, молокопроводів, забійних цехів з різних джерел фінансування;

– стимулювання будівництва міні-доїльних залів, молокопроводів;

– стимулювання створення міні-виробництв з глибокої переробки сільськогосподарської продукції;

– розвиток інфраструктури аграрного ринку, обслуговуючої кооперації;

– сприяння суб’єктам підприємницької діяльності у розвитку аграрного бізнесу в галузі овочівництва та ягідівництва із застосуванням новітніх технологій (диверсифікація виробництва);

– підтримка та розвиток особистих селянських господарств, які утримують три і більше корів – сімейних (родинних) ферм.

З метою реалізації цих завдань застосовується набір інструментів бюджетного фінансування, використання яких регулюється Рішенням Волинської обласної ради від 14 липня 2016 року № 6/14 «Про затвердження Порядку надання та використання коштів субвенцій з обласного бюджету місцевим бюджетам на виконання заходів Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2021 роки».

Зокрема передбачено, що бюджетні кошти спрямовуються на надання субвенцій з обласного бюджету місцевим бюджетам на умовах співфінансування у розмірі по 50 відсотків з обласного та місцевих бюджетів за напрямками діяльності на виконання заходів Програми в межах виділених асигнувань:

– дотація за утримання телиць та нетелів в особистих селянських господарствах, які народилися в результаті штучного осіменіння, вирощені і утримувалися в цьому господарстві до 2-річного віку (тварини віком від 18 до 24 місяців);

– дотація власникам особистих селянських господарств (далі власникам ОСГ), які утримують три і більше корів;

– часткове відшкодування вартості холодильного, пакувального, сортувального, сушильного, технологічного та допоміжного обладнання з переробки сільськогосподарської продукції для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (далі СОК);

– часткове відшкодування вартості техніки та/або обладнання для сільськогосподарських робіт СОК;

– дотація сільськогосподарським підприємствам і фермерським господарствам за посів жита та гречки;

– дотація особистим селянським та фермерським господарствам за посадку садів і ягідників;

– часткове відшкодування вартості послуг із сертифікації виробникам органічної продукції;

– фінансова підтримка заходів з вапнування кислих ґрунтів;

– фінансова підтримка заходів з корінного поліпшення пасовищ.

До позитивних аспектів вибору напрямків бюджетного фінансування слід віднести акцентування уваги на вирішення актуальних для Волинської області проблем розвитку тваринництва, шляхом стимулювання власників ОСГ. З іншого боку, досить обмеженими є напрямки надання фінансової допомоги для придбання обладнання для первинної переробки сільськогосподарської сировини, яка надається тільки власникам СОК. Хоча значною мірою це пов’язується з обмеженістю коштів обласного бюджету, які можуть бути спрямовані на розвиток пріоритетних видів економічної діяльності після вирішення соціально-побутових проблем населення регіону. Крім Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2021 роки» на рівні регіону прийнято та реалізовуються ряд інших програм обласного рівня.

Освоюються кошти обласного та місцевих бюджетів на виконання Регіональної комплексної програми підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» у Волинській області на 2018 – 2020 роки (Рішення Волинської обласної ради від 08.02.2018 № 18/15). Головним завданням цієї програми є спрямування коштів на кредитування забудовників в населених пунктах області шляхом будівництва, добудови та придбання житла з подальшою його реконструкцією, а також енергозабезпечення помешкань, що сприятиме покращенню соціально-побутових умов населення сільських територій області.

Також в регіоні застосовуються в інші передбачені на національному рівні інструменти економічного регулювання аграрного сектору за рахунок надання фермерам, кооперативам, агровиробникам і населенню дотацій на

утримання молодняка ВРХ та купівлю племінних ресурсів, компенсації частини кредитів чи відсоткових ставок за ними, часткової компенсації витрат на будівництво тваринницьких комплексів, вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, вартості насіння та саджанців.

Це дозволило певною мірою сприяти розвитку переробної бази аграрного сектору, адже у 2018 році у Волинській області впроваджувалися ряд важливих інвестиційних проектів, серед яких:

– будівництво свинокомплексу в ПП «Макс Ком» Горохівського району (потужність 2200 голів);

– будівництво зернового комплексу в с. Мокрець Турійського району, ФГ «Поліська родина» (потужність 8 тис тонн);

– реконструкція овочесховища з встановленням сучасного холодильного обладнання в с. Переспа Рожищенського району ПП Хомич Р.М. (потужність 800 тонн);

– будівництво зернового елеватора в ТзОВ «П’ятидні» Володимир-Волинського району (потужність 65 тис тонн);

– будівництво молочного комплексу в ПОСП «Русь» Горохівського району (потужність 1000 голів).

Також у Волинській області зареєстровано 26 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, з них функціонує – 17. За видами діяльності вони багатофункціональні, надають послуги з обробітку землі, заготівлі молока, кормів, роботи млина, пилорами та інші. В рамках Спільного проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду – ІІІ» функціонують 4 обслуговуючі кооперативи: «Датинська криниця» (обробіток землі, заготівля кормів), «Скарби Тура» (послуги по фасуванню дерев’яних паливних брикетів) Ратнівського району та «Бортнів – Екопродукт» (обробіток грунту в тепличному господарстві), «Риковичі Агро Продукт» (послуги по переробці та фасуванні зерна) Іваничівського району.

Отже, набір інструментів економічного регулювання аграрного сектора економіки регіону в напрямку забезпечення прискореного розвитку переробної ланки достатньо обмежений та сформований в рамках існуючого інституціонального середовища. Тому на даний час в умовах незавершеності реформи децентралізації влади на рівні області, району чи окремої об'єднаної територіальної громади залишається обмежений набір інструментів економічного регулювання діяльності суб'єктів аграрного сектору.

Питома вага реалізації продукції харчової промисловості Волинської області в загальному обсязі по Україні становить 1,5%. За окремими товарними групами ця частка є значно більшою. Зокрема в регіоні виробляється близько 60% від загальнодержавних обсягів кетчупів і соусів, майже 40% гірчиці, 16% приправ та прянощів, 13% заморожених плодів та горіхів, 9% курей, курчат (частин тушок).

Найбільший внесок у розвиток харчової промисловості регіону постійно роблять ПрАТ «Володимир-Волинська птахофабрика», ПрАТ «Волиньхолдинг», цех забою та переробки птиці товариства з обмеженою відповідальністю «Птахокомплекс «Губин», товариства з обмеженою відповідальністю «Агротехніка», з додатковою відповідальністю «Рожищенський сирзавод» та публічні акціонерні товариства «Луцьк Фудз», «ТЕРЕМНО ХЛІБ», яким належало майже 80% загальнообласної реалізації продукції харчової промисловості.

Протягом останнього десятиліття чітко прослідковується переважання аграрного напрямку розвитку Волинської області, адже поряд з іншими видами економічної діяльності саме у цій сфері спостерігається стабільне підвищення загальних обсягів виробництва і реалізації продукції (дод. Б). Спостерігається стабільне зростання посівних площ озимої пшениці (дод. В).

Разом з тим, слід зазначити, що матеріально-технічну базу та традиції розвитку сільського господарства у Волинській області було закладено ще у 70-80-х рр. XX ст., коли ефективно функціонували колективні сільськогосподарські підприємства, які були по своїй суті комплексними

господарствами, адже забезпечували у більшості випадків розвиток як сфери рослинництва, так і сфери тваринництва.

За часів незалежності України через ряд суб'єктивних і об'єктивних факторів сфера сільського господарства пройшла періоди рецесії, стабілізації та поступового відновлення втрачених позицій, про що свідчать результати детальнішого ретроспективного аналізу (рис. 2.19).

Але, якщо порівнювати динаміку кумулятивних індексів росту продукції сільського господарства до 1990 року, то найнижчий рівень цього показника отримано у 1998 році – 51,7%. Подібні тенденції були характерні й для інших регіонів України, адже колгоспи та радгоспи, з одного боку, самостійно не бажали, а з іншого через наявність інституціональних прогалин в нормативно-правовій базі по-суті й не могли трансформувати свою діяльність відповідно до принципів ринкової економіки. Основу аграрної реформи було закладено після прийняття 3 грудня 1999 року Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки».

Трансформаційний період 1999-2003 рр. супроводжувався незначним пожвавленням діяльності у сфері сільського господарства регіону. Тобто його можна назвати періодом адаптації новостворених аграрних формувань до нових організаційно-економічних засад функціонування в умовах ринкових відносин.

Надалі вже після 2006 року відбувалося постійне зростання кумулятивних індексів сільськогосподарського виробництва, що тривало до 2015 року. Незважаючи на війну на сході країни та рецесію економіки вже у наступні роки було відновлено зростання, але у 2018 році кумулятивний темп зростання продукції сільського господарства становив тільки 89,5%. Тобто період ринкової трансформації сфери сільського господарства у Волинській області не можна вважати завершеним, оскільки порівняно з 1990 роком не забезпечено загального зростання обсягів виробництва продукції.

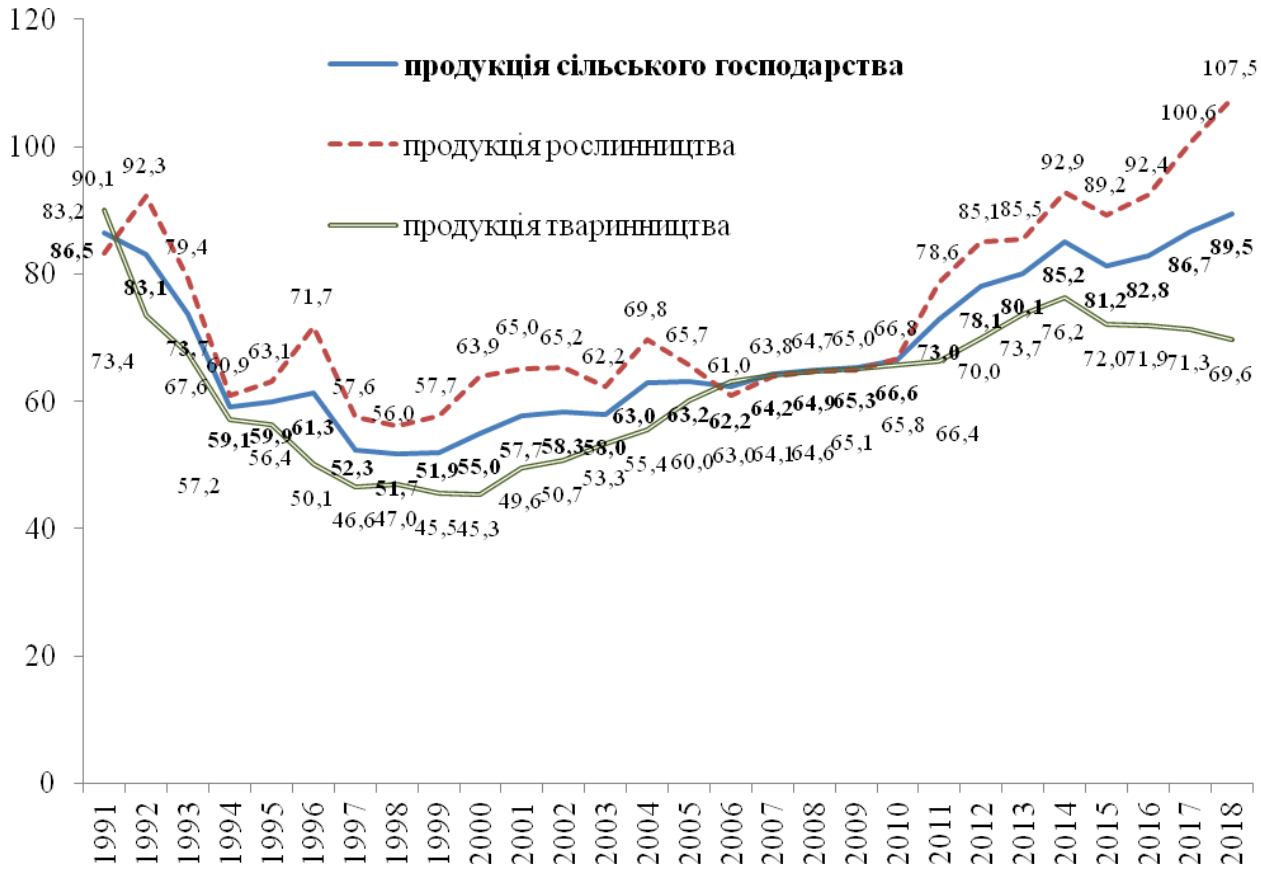

Рис. 2.19. Кумулятивні індекси росту продукції сільського господарства у Волинській області за 1991-2018 рр. порівняно з 1990 роком*

**розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області*

Поряд з цим, якщо проводити детальніший аналіз у розрізі окремих сфер сільського господарства, то можна констатувати, що сфера рослинництва перевищила базовий показник виробництва 1990 року вже у 2017 році – кумулятивний індекс склав 100,6% та збільшився у 2018 році до 107,5%. Тоді як по сфері тваринництва цей показник досягнув максимального рівня протягом періоду відновлення у 2014 році – 76,2%, але станом на кінець 2018 року знизився до рівня 69,6%.

Тобто можна зробити висновок, що зниження обсягів виробництва у сфері тваринництва, яке відбулося протягом 2015-2018 рр., певною мірою не дозволило забезпечити загального зростання виробництва у сільському

господарстві Волинської області порівняно з 1990 роком. Хоча до 2015 року сфера тваринництва демонструвала стабільне зростання загального обсягу виробництва. Рецесія у сфері тваринництва відбулася головним чином через різке зменшення поголів'я великої рогатої худоби, а значне зростання поголів'я птиці та збільшення обсягів виробництва яєць у регіоні не дозволили компенсувати втрати обсягів виробництва в реальному грошовому вираженні.

Таким чином, відновлення в найближчі роки втрачених після 1990 року позицій у виробництві продукції сільського господарства неможливе без відновлення та прискореного зростання обсягів продукції у сфері тваринництва. Для реалізації цього завдання потрібно, з одного боку, активізували політику державної підтримки тваринництва як для сільськогосподарських підприємств, так і для господарств населення, а з іншого – економічно стимулювати м'ясопереробні підприємства до зростання обсягів виробництва, реалізуючи політику імпортозаміщення та посилення контролю за якістю продукції. Також, враховуючи прикордонний статус Волинської області, важливе значення матиме усунення схем як нелегального імпорту продукції тваринництва та її переробки з сусідніх країн, так і забезпечення легалізації виробництва та обігу цієї продукції в межах регіону та нашої країни загалом.

Отже, незважаючи на наявність ряду негативних тенденцій, сфера сільського господарства у Волинській області має усі передумови для перевищення показників 1990 року, досягнутих ще за часів планової економічної формації, що ознаменує успішність проведення ринкової трансформації аграрного сектору економіки регіону. Для цього потрібно створити сприятливе інституціональне середовище для відновлення, перш за все, втрачених позицій у сфері тваринництва, чому може допомоги відновлення вже на ринкових засадах діяльності крупнотоварних тваринницьких господарств у поліських районах.

Домінування у Поліських адміністративних районах супіщаних та дерново-підзолистих ґрунтів створювало сприятливі умови для вирощування жита, що давало можливість виробляти важливу складову продовольчого запасу країни. Зокрема у 1990 році посівна площа жита становила 58 тис. га., у 2000 році – 66,8 тис. га, у 2005 – 57,5 тис. га, у 2010 – 29 тис. га, а у 2019 – 20,9 тис. га. (рис. 2.20).

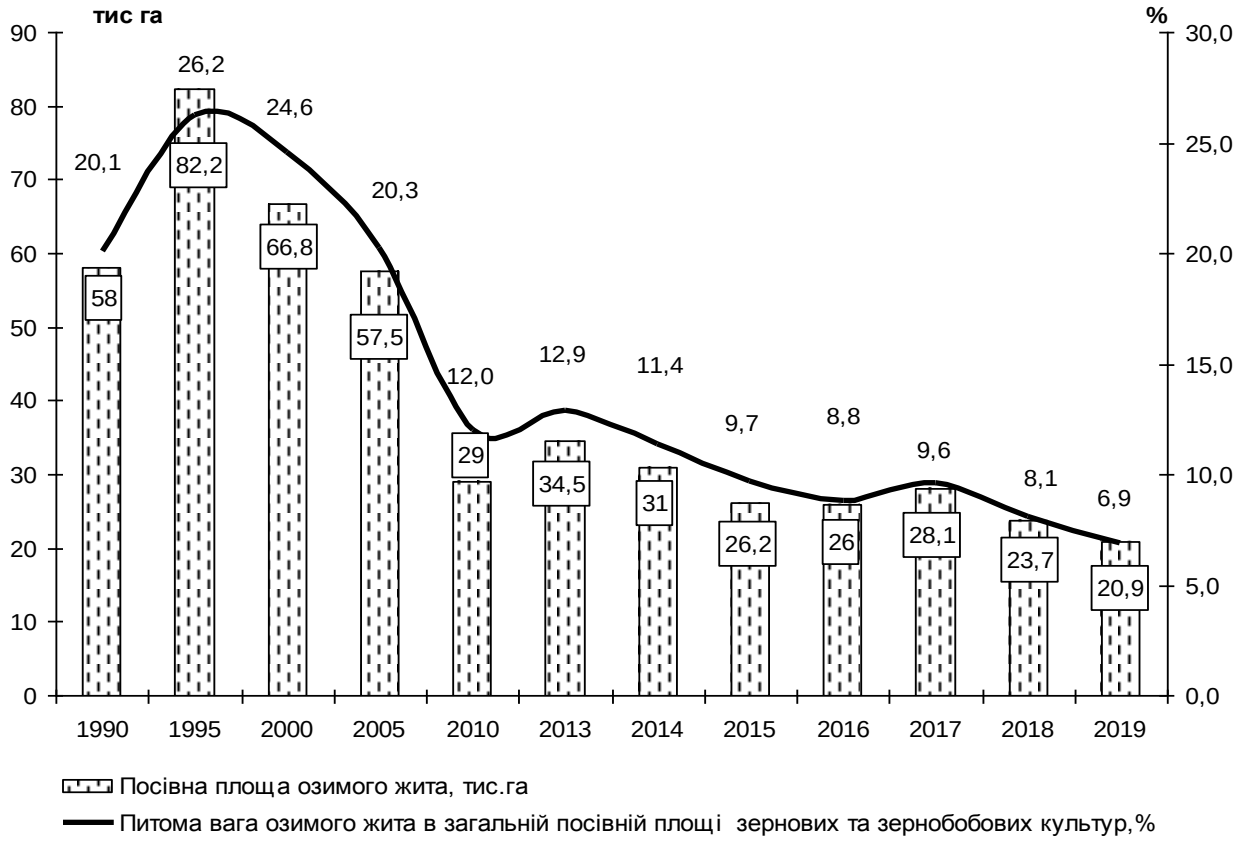

Рис. 2.20. Посівна площа озимого жита у Волинській області*

**розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області*

Тобто у 2016 році порівняно з 1990 роком зменшення посівної площі жита відбулося більше ніж у 2 рази, що свідчить про недостатній рівень дотримання вимог сільськогосподарської спеціалізації у відповідності з природнокліматичними умовами, а також у зв'язку з втратою потенційних можливостей зміцнення власних ніш на світовому ринку зернових.

Негативним явищем розвитку аграрного сектору економіки Волинської області є скорочення поголів'я великої рогатої худоби в цілому та по окремих категоріях господарств. Якщо у 1990 році поголів'я ВРХ у всіх категоріях господарств становило 912 тис. голів, у 2000 році – 359,1 тис. голів, у 2010 – 191,4 тис. голів, то у 2019 – 121,8 тис. голів. (рис. 2.21). Тобто у 2016 році порівняно з 1990 роком поголів'я ВРХ в усіх категоріях господарств скоротилося в 5,9 разу; у сільськогосподарських підприємствах у 15 разів; у господарствах населення у 1,5 разу.

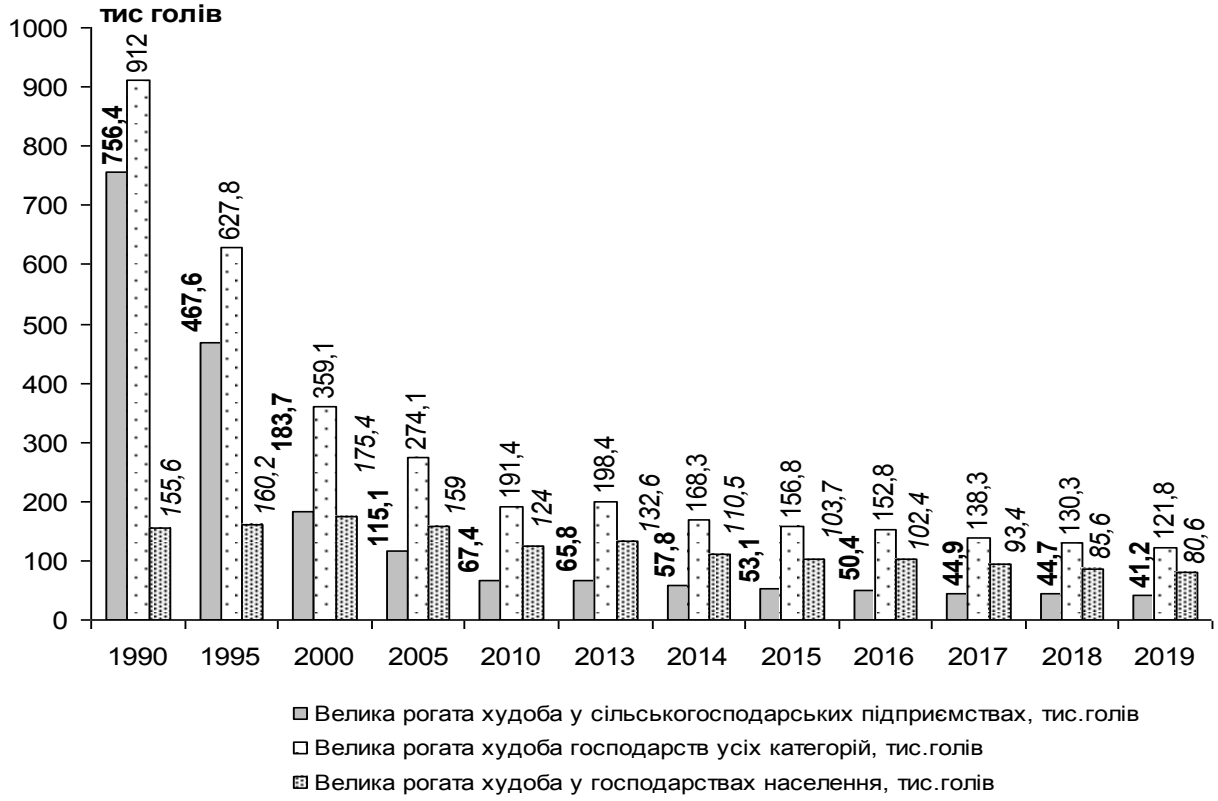

Рис. 2.21. Поголів'я великої рогатої худоби у Волинській області*

**розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області*

У 2016 році порівняно з 1990 роком змінилася роль і значення сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції сільського господарства, що пов'язано із масштабними інституціональними зрушеннями та кризовими явищами у національній економіці. Зокрема у 1990 сільськогосподарські підприємства виробляли 4,7 млрд. грн. продукції

сільського господарства, у 2000 році – 0,9 млрд. грн., у 2010 – 1,4 млрд. грн., а у 2019 – 8,7 млрд. грн. (рис. 2.22).

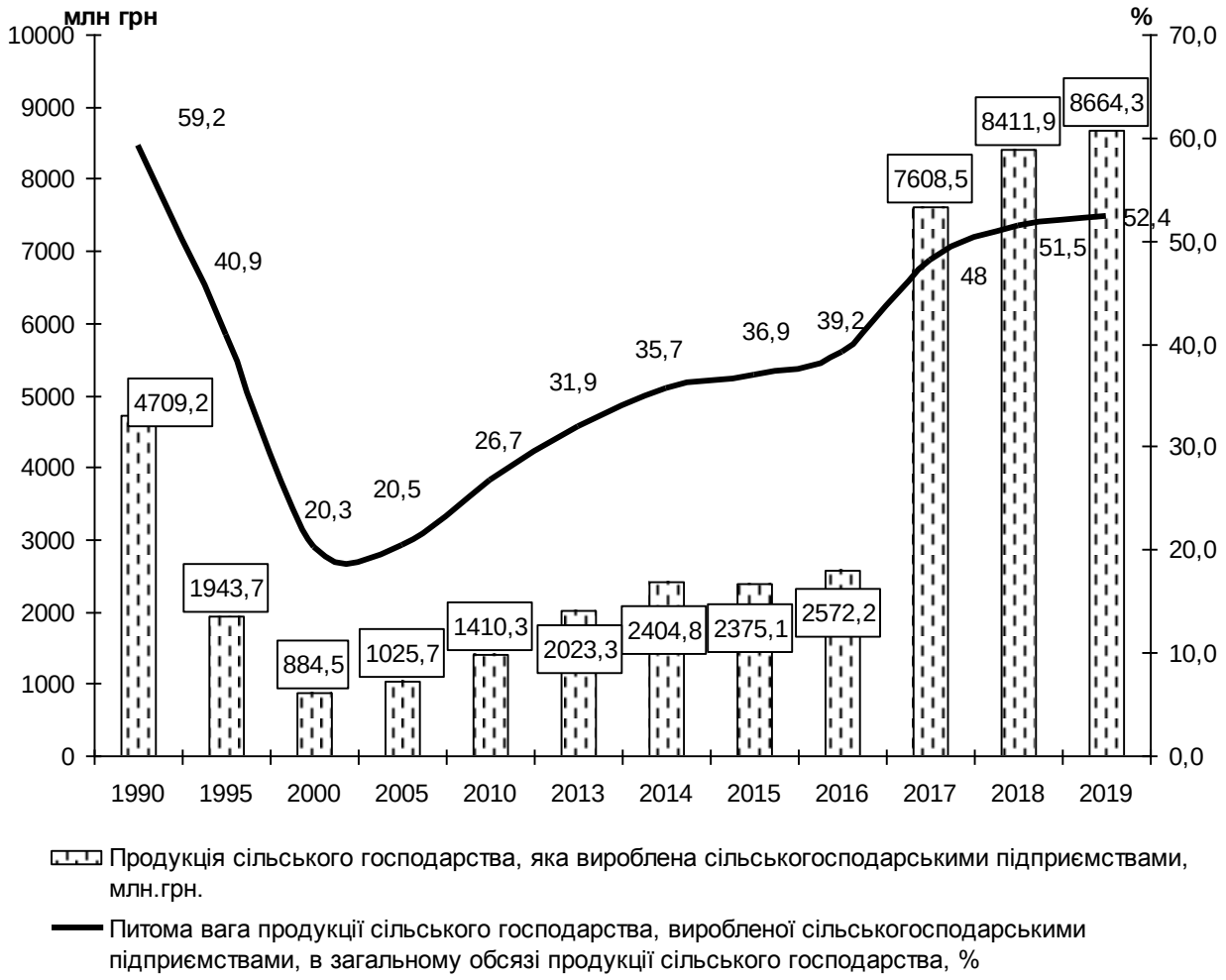

Рис. 2.22. Виробництво продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у Волинській області*

**розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області*

Виходячи з природнокліматичних умов розвитку сільськогосподарського виробництва Волинської області, ускладненості землеробства в зоні осушувальних меліорацій та традицій ведення сільськогосподарського виробництва в даному регіоні господарства населення виступають основною інституціональною ланкою виробництва продукції сільського господарства в цілому. Так у 1990 році господарства населення виробляли продукції сільського господарства на суму 3,2 млрд.

грн.., у 2000 – 3,5 млрд. грн., у 2010 – 3,9 млрд. грн., а у 2019 – майже 7,9 млрд. грн. (рис. 2.23).

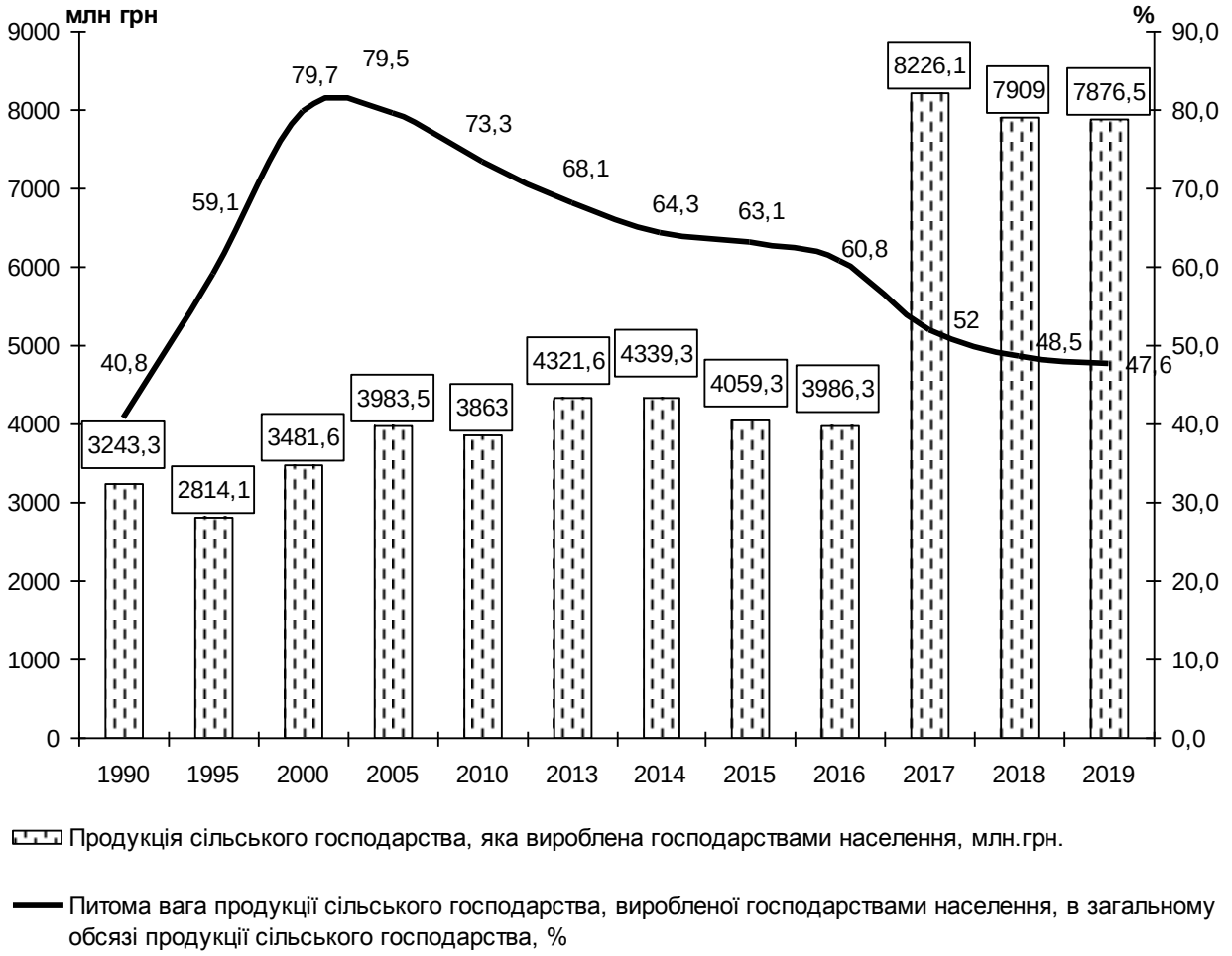

Рис. 2.23. Виробництво продукції сільського господарства господарствами населення у Волинській області*

**розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області*

У зв'язку із коливаннями обсягів виробництва продукції сільського господарства, виробленої господарствами населення, змінювалася й питома вага даної категорії господарств в загальному обсязі продукції сільського господарства. Зокрема у 1990 році господарства населення виробляли 40,8 % продукції сільського господарства, у 2000 – 79,7 %, у 2005 – 79,5 %, у 2010 – 73,3 %, а у 2016 – 60,8 %. Незважаючи на те, що порівняно з початком 2000 років у 2016 році питома вага продукції сільського господарства, вироблена

господарствами населення, в загальному обсязі продукції сільського господарства суттєво зменшилася, сільські домогосподарства й надалі виступають основним виробником сільськогосподарської продукції у Волинській області в цілому.

Високий відсоток виробництва продукції господарствами населення на початку 2000-их років пов'язується з тим, що саме у 90-их роках крупнотоварні сільськогосподарські виробництва зазнали найбільш деструктивного впливу у зв'язку із поглибленням економічної стагнації.

Господарства населення виробляють найбільшу питому вагу продукції як рослинництва, так і тваринництва. Якщо у 1990 році господарства населення виробляли 47,4 % продукції тваринництва та 34,5 % продукції рослинництва, то у 2000 році відповідні показники становили 85,6 % та 75,8 % (рис. 2.24).

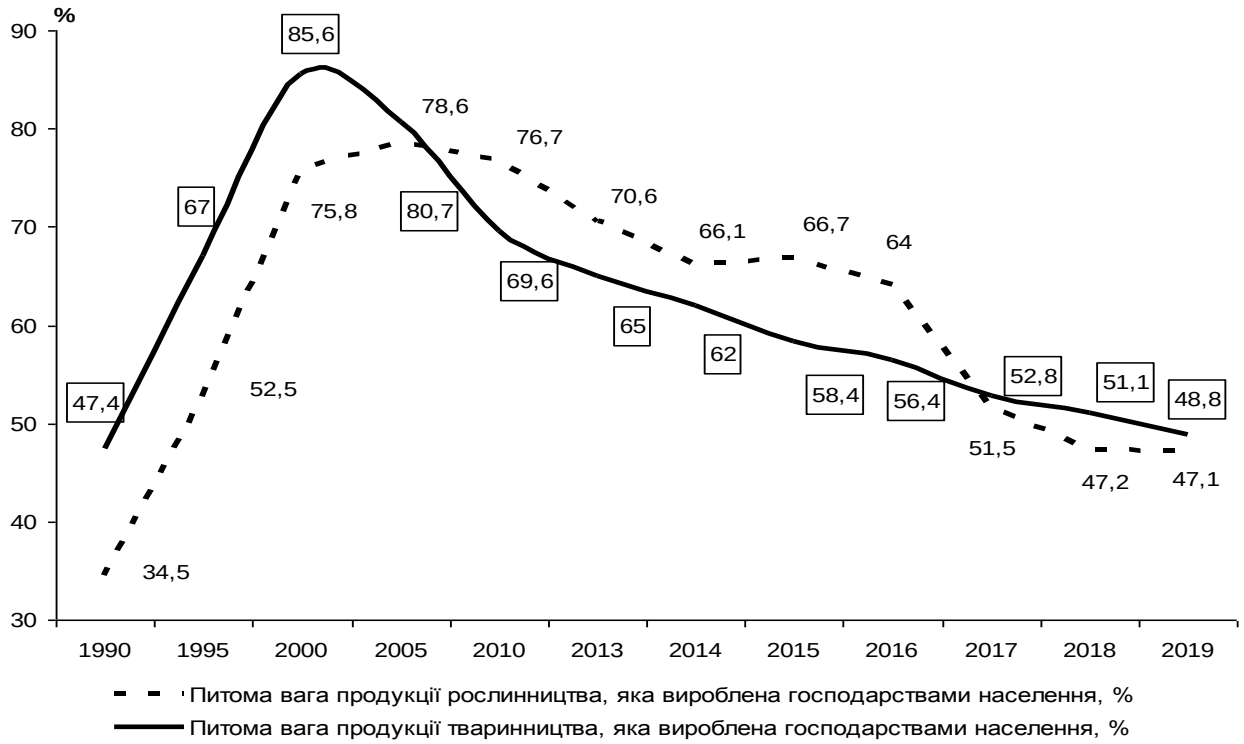

Рис. 2.24. Виробництво продукції рослинництва і тваринництва господарствами населення у Волинській області*

**розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області*

Починаючи з 2000 року і завершуючи 2016 роком відбувається поступове зменшення питомої ваги продукції рослинництва та тваринництва, яка вироблялася в секторі господарств населення. Зокрема у 2016 році 64% продукції рослинництва вироблялося господарствами населення та 56,4 % продукції тваринництва. Зменшення питомої ваги продукції рослинництва та тваринництва, які вироблялися господарствами населення, пов'язується із зміцненням позицій сільськогосподарських підприємств, особливо тих, які спеціалізуються на вирощуванні зернових та виробництві м'яса птиці.

Негативною тенденцією в розвитку сільського господарства Волині можна вважати зрушення в структурі операційних витрат сільськогосподарських підприємств у 2016 році порівняно з 2010 роком. Зокрема у 2016 році питома вага матеріальних витрат в структурі операційних витрат сільськогосподарських підприємств становила 84,1% (для порівняння у 2010 році даний показник був рівний 77,5 %) (рис. 2.25 та 2.26), що свідчить про підвищення рівня матеріаломісткості виробництва сільськогосподарської продукції у зв'язку із подорожчанням вартості енергоносіїв та девальвацією національної грошової одиниці.

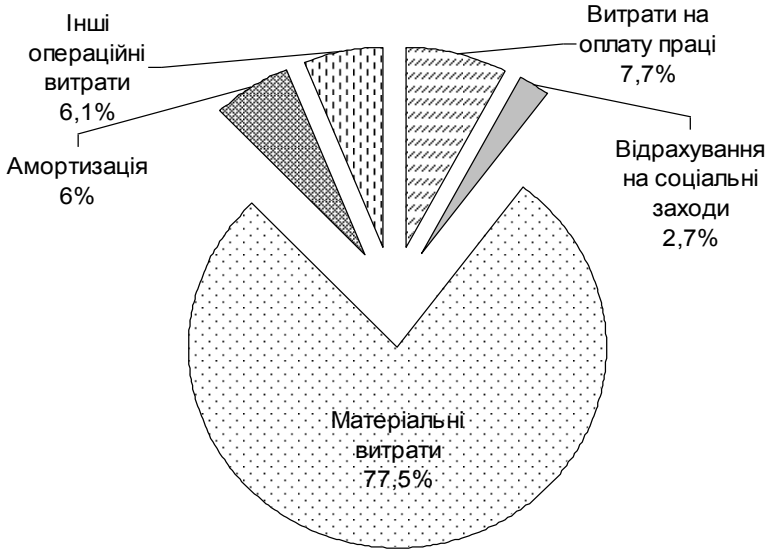

Рис. 2.25. Структура операційних витрат сільськогосподарських підприємств Волинської області у 2010 році*

**розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області*

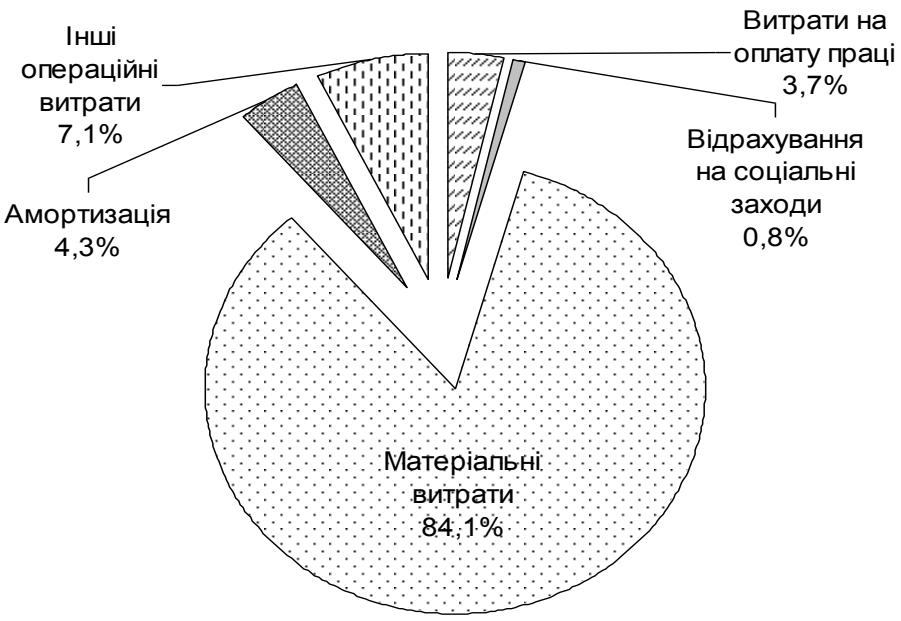

Рис. 2.26. Структура операційних витрат сільськогосподарських підприємств Волинської області у 2016 році*

**розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області*

Занепокоєння викликає також зменшення питомої ваги витрат на оплату праці. Якщо у 2010 році питома вага витрат на оплату праці в структурі операційних витрат сільськогосподарських підприємств становила 7,7%, то у 2016 році – 3,7 %. Такі зрушення в структурі операційних витрат свідчать про послаблення соціальної спрямованості сільськогосподарського виробництва у зв'язку з неможливістю забезпечувати прийнятний темп зростання заробітної плати працівників. Негативним моментом зрушень в структурі операційних витрат у 2016 році порівняно з 2010 роком є також зменшення питомої ваги амортизації: у 2010 – 6%, а у 2016 – 4,3 %. Причинами зменшення питомої ваги витрат на оплату праці та амортизацію в структурі операційних витрат сільськогосподарських підприємств є непомірна ціна на енергоносії, що не дозволяє збільшувати фінансування оплати праці та нарощувати асигнування в модернізацію та реконструкцію основного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Тобто в останні роки сільськогосподарські підприємства, діяльність яких відзначається високим рівнем автоматизації та механізації виробництва, поступово повертають втрачені в 90-их роках позиції на аграрному ринку. У 1990 році питома вага продукції сільського господарства яка вироблялася сільськогосподарським підприємствами становила 59,2 %, у 2000 році – 20,3 %, у 2016 – 39,2 %.

Висновки до розділу 2

1. Встановлено, що результатом посилення економічної інтеграції в аграрному секторі на мікрорівні є зростання частки сільськогосподарських тварин, які йдуть на переробку і які вирощені самими переробними підприємствами. Тобто фактично створюються комплексні підприємства, що являють собою потужні агропромислові одиниці, котрі створюють свої тваринницькі комплекси, щоб збільшити частку продукції з високою доданою вартістю.

2. Дослідження показали, що важливою складовою та ресурсною базою комплексного розвитку переробно-харчових виробництв виступають відходи сільського, лісового та рибного господарства, виробництва харчових продуктів і напоїв. У динаміці відходів сільського, лісового та рибного господарства у 2010-2016 рр. в цілому спостерігається низхідний тренд. Якщо у 2011 році суб'єкти сільського, лісового та рибного господарства продукували 12,2 млн. т. відходів, то у 2013 – 10,3 млн. т., 2014 – 8,45 млн. т., 2016 – 8,72 млн. т. Тобто у 2016 році порівняно з 2011 роком обсяг відходів, утворених у сільському, лісовому та рибному господарствах, зменшився на 3,5 млн. т.

3. Обґрунтовано, що комплексний розвиток переробно-харчових виробництв має вагомі резерви за умови максимально можливої утилізації відходів тваринного і рослинного походження, а також змішаних харчових

відходів. За період 2010-2019 рр. в динаміці утилізації відходів тваринного походження та змішаних харчових відходів не спостерігалося чіткої тенденції, що пов’язано з циклічними коливаннями світового та національного ринку продуктів переробки сільськогосподарської сировини, що визначило рівень завантаження потужностей переробно-харчових виробництв і відповідну величину утворених відходів.

4. Встановлено, що найбільш актуальним завданням в даний час є пошук нових ефективних способів переробки вторинних ресурсів харчової промисловості, до яких відносяться продукти, одержувані при переробці риби, птиці, худоби та інших тварин. Враховуючи низький рівень та глибину переробки відходів у сфері харчової промисловості потрібно запропонувати нові шляхи підвищення ефективності використання харчових відходів в контексті комплексного розвитку переробно-харчових виробництв.

5. Дослідження показали, що в останні роки в Україні чітко викристалізувався тренд сировинної спрямованості сукупного аграрного експорту, а це свідчить про те, що вітчизняна індустрія переробки сільськогосподарської сировини не використовує наявного потенціалу як в частині нарощення потужностей, так і в частині диверсифікації виробничої програми, виходячи з наявних викликів забезпечення продовольчої безпеки як в глобальному масштабі, так і в масштабі окремих частин світу.

6. Встановлено, що висока частка залишків і відходів харчової промисловості в сукупному аграрному експорті свідчить про те, що Україна залишається одним з найбільших постачальників харчових напівфабрикатів, а це говорить про вивезення потенційної доданої вартості, що могла б створюватися в Україні і давати додаткові імпульси розвитку суміжних галузей та нарощувати капіталізацію агропродовольчого підприємництва в цілому.

7. Виявлено, що, незважаючи на наявність ряду негативних тенденцій, сфера сільського господарства та переробно-харчових виробництв у Волинській області має усі передумови для перевищення показників 1990

року, досягнутих ще за часів планової економічної формації, що ознаменує успішність проведення ринкової трансформації аграрного сектору економіки регіону. Для цього потрібно створити сприятливе інституціональне середовище для відновлення, перш за все, втрачених позицій у сфері тваринництва, чому може допомогти відновлення вже на ринкових засадах діяльності крупнотоварних тваринницьких господарств у поліських районах.

8. Встановлено, що відновлення в найближчі роки втрачених після 1990 року позицій у виробництві продукції сільського господарства неможливе без відновлення та прискореного зростання обсягів продукції у сфері тваринництва. Для реалізації цього завдання потрібно, з одного боку, активізувати політику державної підтримки тваринництва як для сільськогосподарських підприємств, так і для господарств населення, а з іншого – економічно стимулювати м’ясопереробні підприємства до зростання обсягів виробництва, реалізуючи політику імпортозаміщення та посилення контролю за якістю продукції.

РОЗДІЛ 3
ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ АРХІТЕКТОНІКИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ЛАНКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ РЕГІОНУ

3.1 Пріоритети економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору з врахуванням децентралізаційних та євроінтеграційних викликів

В умовах загострення конкурентної боротьби на глобальних ринках продовольства та схвалення нових енергетичних індикаторів, які передбачають зростання частки енергії, виробленої з відновних джерел, проблема комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора набуває надзвичайної актуальності. Саме виходячи з цих міркувань і необхідно формувати систему економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, щоб закласти дієві стимули для суб'єктів аграрного та агропродовольчого підприємництва. При цьому необхідно виходити з того, що значний детермінуючий вплив на перспективи підвищення комплексності використання сільськогосподарської сировини здійснюють виклики євроінтеграції та децентралізації. Виклики євроінтеграції вимагають прискорення процесів імплементації європейських стандартів та регламентів якості та безпечності харчової і сільськогосподарської продукції, а виклики децентралізації зобов'язують сформувати надійну ресурсну базу для виробництва альтернативних джерел енергії та забезпечення місцевого населення якісним продовольством.

Євроінтеграційні виклики також необхідно враховувати при формуванні системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору при програмуванні пріоритетів завоювання ринкових ніш на європейському ринку продовольства, виходячи з тих зобов'язань, які Україна взяла на себе в рамках Угоди про зону вільної

торгівлі. Децентралізаційні виклики пов’язані з тим, що поглиблення децентралізації влади та здійснення адміністративно-територіальної реформи створюють додаткові можливості для підвищення рівня переробки сільськогосподарської сировини і збільшення кількості замкнених циклів виробництва в агропродуктових ланцюгах.

Значний детермінуючий вплив на перспективи підвищення рівня комплексності використання сільськогосподарської сировини і відповідно формування регуляторної бази комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора здійснюють основні тренди ровику національного АПК, що полягають у посиленні галузевих перегинів між рослинництвом та тваринництвом. Сприятлива кон’юнктура на глобальному ринку сільськогосподарської сировини, особливо кукурудзи, пшениці та сої, призвела до того, що переважна більшість суб’єктів аграрного підприємництва скоротила потенціал тваринництва і ставку зробила на вирощування сільськогосподарських культур експортного спрямування. Також значний глобальний попит на сировину для виробництва біодизелю призвів до зростання в геометричній прогресії посівних площ ріпаку, що негативним чином вплинуло на сільськогосподарську спеціалізацію окремих територій.

Водночас при формуванні сучасних систем економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору необхідно враховувати той факт, що сьогодні має місце динамічний розвиток сільського господарства практично в усіх регіонах України, що дає додатковий імпульс для розвитку суміжних видів економічної діяльності. Головним чином це стосується видів економічної діяльності, що пов’язані з переробкою сільськогосподарської продукції. Тому важливе значення в найближчі роки має проведення політики економічного стимулювання зростання переробної ланки аграрного сектору національної економіки. Особливо це стосується регіонів, де аграрний сектор економіки належить до пріоритетних ланок розвитку господарського комплексу.

В умовах неврегульованості відносин власності на землю (інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення не вирішує питання формування прозорого механізму регулювання відносин власності на земельні активи) та відсутності прозорого інституціонального середовища функціонування суб'єктів господарювання ринок самостійно не зможе регулювати процеси, що відбуваються аграрному секторі економіки. В той же час, в умовах неврегульованості ринку можуть виникати інституціональні розриви та інституціональні пастки, що призведуть до подальшої монополізації аграрного сектору, а у перспективі – до непрозорого перерозподілу власності на землю та посилення олігархічного впливу на економіку країни загалом.

Тому постає важливе завдання щодо формування прозорого і водночас ефективного інституціонального середовища, яке б забезпечило органічне поєднання впливу інструментів держаного та ринкового регулювання господарських процесів, що відбуваються в переробній ланці аграрного сектору економіки. Поряд з цим важливо, щоб регуляторний вплив забезпечувався не за рахунок використання адміністративних важелів та посилення каральних засобів, а навпаки – за рахунок активного використання інструментів економічного стимулювання, що створять умови для подальшого прозорого та ефективного функціонування суб'єктів господарювання не залежно від розміру, форми власності чи організаційно-правової форми діяльності.

В питаннях підбору найбільш дієвих важелів та інструментів на етапі формування економічного механізму регулювання потрібно також врахувати, що сфера сільського господарства розвивається з чіткою асиметрією в сторону збільшення частки сфери рослинництва, зокрема переважно на користь зернових і технічних культур. Водночас прискореними темпами скоротилися посівні площі кормових культур, зокрема багаторічних трав, що поглибило екологодеструктивні процеси і підірвало стійкість агроландшафтів.

Натомість сфера тваринництва навпаки занепадає, зокрема це стосується відгодівлі великої рогатої худоби, поголів'я якої має тенденцію до різкого зниження. Це відбувається незважаючи на наявність програм державної та регіональної підтримки тваринництва, зокрема для господарств населення. З іншого боку, додаткова державна підтримка птахівництва дозволила навпаки значно розвинути цей напрямок тваринництва за рахунок збільшення обсягів відгодівлі курей, що в умовах сприятливої кон'юнктури на європейському ринку дозволило навіть збільшити обсяги експорту цієї продукції. Натомість паралельно відбулася монополізація ринку продукції птахівництва, який розподілили великі агроходинги, що можуть диктувати монопольні ціни на внутрішньому ринку.

Це є підтвердженням того, що непродумані засоби як державного, так і ринкового регулювання можуть призвести до негативних наслідків як для ринкового середовища, так і безпосередньо населення як кінцевих покупців продукції аграрного сектору. Тому не потрібно робити перекоси на користь надмірної підтримки одного виду економічної діяльності в аграрному секторі, що може призвести до занепаду чи монополізації іншого.

Набір важелів та інструментів державного регулювання економічних процесів в аграрному секторі економіки є достатньо широким та може бути поділений на групи інструментів фіскального, фінансово-кредитного, інституціонального, антимонопольного, митного та цінового регулювання. Кожна група цих інструментів має як переваги, так і недоліки щодо застосування. Найбільший ефект регуляторного впливу можна досягнути за рахунок підбору оптимального поєднання різних груп інструментів. Але найскладнішим завданням є знаходження цього оптимального поєднання цих груп інструментів, або так званого оптимуму регулювання. До того ж, слід розуміти, що інституціональна модель регулювання аграрного сектору не може бути статичною, а навпаки під дією зовнішніх і внутрішніх факторів, а також зміни цільових пріоритетів розвитку національної економіки вона

повинна трансформуватися відповідно до нових базових умов функціонування.

На початковому етапі формування нової регуляторної бази функціонування переробної ланки аграрного сектору потрібно виділити пріоритети, які можуть надалі стати цільовими орієнтирами формування набору економічних інструментів регулювання. До таких пріоритетів доцільно віднести:

- забезпечення пропорційності розвитку сфер рослинництва і тваринництва, але на початковому етапі надання додаткових стимулів для розвитку тваринницького напряму, щоб відновити втрачені в попередні роки позиції;

- формування прозорого інституціонального середовища функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення на основі врахування інтересів усіх зацікавлених сторін;

- недопущення проявів недобросовісної конкуренції та монополізму в сфері переробки сільськогосподарської сировини;

- диверсифікація переробних ланок аграрного сектору в напрямку імпортозаміщення, розвитку видів економічної діяльності, здатних підвищити рівень енергетичної безпеки нашої держави (наприклад, розвиток виробництва біопалива);

- повна гармонізація вітчизняної регуляторної бази, що стосується діяльності переробних ланок аграрного сектору, з європейськими стандартами відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [107-111].

Дотримання цих пріоритетів та врахування інших ключових проблем діяльності переробних ланок дозволить намітити цільові орієнтири, розробити повноцінну стратегію та конкретні заходи щодо реформування аграрного сектору економіки загалом. Тому надалі важливо зосередити увагу на конкретизації цільових орієнтирів розвитку кожної переробної ланки аграрного сектору відповідно до наявного природно-ресурсного потенціалу

сфери сільського господарства, необхідності вирішення завдань забезпечення екологічної та енергетичної безпеки країни, імпортозаміщення, забезпечення добробуту країни та її громадян.

Однією з основних передумов розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу аграрного сектора національної економіки є забезпечення комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини. Це також важливий чинник формування агропродуктових ланцюгів із замкненим циклом виробництва, що сприятиме підвищенню рівня капіталізації агропродовольчого підприємництва та створенню нових робочих місць в адміністративних районах сільськогосподарської спеціалізації. Виходячи зі структури українського експорту та імпорту готових харчових продуктів, де значну питому вагу займають залишки і відходи харчової промисловості, можна стверджувати, що на даний момент розвиток сфери переробки сільськогосподарської сировини не відзначається достатнім рівнем комплексного розвитку.

Це вимагає перегляду пріоритетів державної підтримки переробно-харчових виробництв для того, щоб забезпечити введення додаткових потужностей по переробці тваринницької та рослинницької продукції, а також утилізації відходів рослинного і тваринного походження. Державна підтримка має полягати як в створенні сприятливих інституціональних передумов для залучення іноземних інвестицій, так і в організаційному забезпеченні встановлення взаємозв’язків між переробно-харчовими підприємствами та виробниками сільськогосподарської сировини. На сьогодні переробно-харчові виробництва за винятком тих, які входять до вертикально інтегрованих підприємницьких об’єднань, відчувають дефіцит в інвестиціях, тому в цілому має місце високий рівень спрацьованості виробничого устаткування і відповідно низький техніко-технологічний рівень виробництва готової продукції.

Більше того, втрата традиційних ринків збуту харчових продуктів на пострадянському просторі і ускладненість виходу на ринки далекого

зарубіжжя, особливо високорозвинених країн, звужують інвестиційні можливості переробно-харчових виробництв відносно реалізації проектів розширеного відтворення основного капіталу і відтак процес модернізації переробного сегмента АПК гальмується. Тому значна кількість сільськогосподарської сировини експортується через дефіцит переробних потужностей в Україні і не надто виважену політику держави в частині підтримки розвитку переробно-харчових виробництв.

Водночас модернізація переробного сегмента АПК має відбуватися на принципово нових засадах, в першу чергу, на засадах комплексного використання сільськогосподарської сировини у всіх фазах відтворювального процесу в агропродуктовому ланцюзі, щоб паралельно з випуском якісної продовольчої продукції залучати у господарський обіг значні обсяги рослинних та тваринних відходів, які забезпечать виробництво дешевого біологічного палива та стануть ефективною кормовою добавкою для відгодівлі тварин і екологічно безпечним органічним добривом у рослинництві.

Україна залишається одним з найбільших експортерів харчових та кормових напівфабрикатів на світовий ринок, що фактично призводить до виведення потенційно можливої доданої вартості в разі налагодження переробки названих напівфабрикатів всередині країни закордон. Однією з основних причини низького рівня комплексності розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини є відсутність достатнього спектра джерел, форм та методів залучення інвестиційних потоків у відтворення основного капіталу переробно-харчових виробництв.

В умовах гострої конкурентної боротьби на глобальних ринках продовольства для забезпечення прискорених темпів комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини важливе значення має консультативне забезпечення суб’єктів агропродовольчого підприємництва стосовно вибору методів та форм залучення інвестиційних потоків у модернізацію та реконструкцію основних засобів.

Основним завданням залишається залучення інвестицій у розбудову індустрії переробки сільськогосподарської сировини, тому перспективна система економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора має охоплювати комплекс підойм, які будуть стимулювати диверсифікацію джерел та методів інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції основних засобів переробно-харчових виробництв. «Нарощення інвестиційних потоків в переробно-харчовий сегмент аграрного сектора національної економіки значною мірою залежить від взаємодії державних та приватних інститутів. В даному аспекті необхідно здійснювати заходи в напрямках удосконалення інституціонального середовища функціонування переробно-харчових виробництв, консультативного забезпечення розвитку цих виробництв та диверсифікації інструментів прямої та непрямої державної фінансової підтримки переробно-харчових виробництв» [25]. В останні роки спостерігається практика спрямування державної фінансової допомоги великим агропромисловим об’єднанням, що поглиблює галузеві перегини в структурі національного АПК та посилює сировинну спрямованість регіональних агропромисловим комплексів. Водночас суб’єкти малого та середнього аграрного бізнесу потерпають від перманентного інвестиційного дефіциту, що не дозволяє забезпечити поступове відновлення потенціалу тваринницької галузі та посилити рівень комплексності використання сільськогосподарської сировини.

Покращення інвестиційного клімату через інституціональні зміни є основним напрямком діяльності урядів економічно розвинутих країн, що дозволяє їм залучати іноземні інвестиції та сприяти розвитку переробно-харчового сегмента сільського господарства. В Україні в цьому контексті необхідно зміцнювати економічні відносини між переробно-харчовими підприємствами та виробниками сільськогосподарської сировини та впроваджувати стандарти директив ЄС, які стосуються якості та безпечності харчових продуктів.

«Уряд також має здійснювати консультативне забезпечення розвитку переробно-харчових виробництв через інжинірингове супроводження процесів запровадження сучасних технологій переробки сільськогосподарської сировини та утилізації відходів на основі використання франчайзингових та реінжинірингових бізнес-процесів; активізацію діяльності дорадницьких служб щодо становлення переробно-харчових виробництв на базі особистих селянських та фермерських господарств; консультативне супроводження утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та вирощування біоенергетичних культур в контексті розбудови індустрії виробництва біопалива» [25].

З метою досягнення комплексного результату та збільшення ефективності впливу формальних інститутів на економічні процеси підтримка переробки сільськогосподарської сировини повинна включати диференційовані методи, засновані на прямій та непрямій державній фінансової підтримці переробно-харчових виробництв. Наприклад, шляхом надання фінансових преференцій при імпорті сучасного обладнання для виробництва біопалива, надання державних дотацій суб’єктам аграрного підприємництва, які запроваджують установки по виробництву біопалива, бюджетне фінансування проектів відновлення традиційної спеціалізації адміністративних районів через розширення посівних площ технічних культур та налагодження їх первинної переробки та відшкодування державою частини процентних ставок за отримані кредитні ресурси комерційних банків для модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничих майданчиків переробно-харчових виробництв, які виробляють продукцію імпортозаміщення.

Нарощення потужностей у сільськогосподарському виробництві формує сприятливі ресурсні передумови для розширеного відтворення і модернізації переробно-харчових виробництв, які для регіонів із сприятливими природнокліматичними умовами виробництва сільськогосподарської продукції виступають базовими ланками

господарського комплексу та центрами тяжіння в інноваційній діяльності. Вагомим резервом підвищення ефективності переробно-харчових виробництв є забезпечення комплексного використання сільськогосподарської сировини та вторинних ресурсів, що з однієї сторони забезпечує диверсифікацію виробничої програми, а з іншої – підвищує рівень капіталізації бізнесу в цілому.

Перспективи комплексного розвитку переробно-харчових виробництв в теперішніх умовах значною мірою залежать від наявності відповідних інституціональних передумов, які закладають необхідні стимули для суб'єктів бізнесу, а також від можливостей нарощувати інвестиційне забезпечення проектів модернізації, реконструкції та технічного переозброєння основного капіталу. В останні періоди набули особливої актуальності пріоритети комплексного розвитку переробно-харчових виробництв на основі утилізації відходів рослинного та тваринного походження.

Переробно-харчові виробництва можуть суттєво підвищити ефективність виробничо-господарської діяльності і при цьому зменшити негативний вплив на довкілля і життєдіяльність населення за умови зростання рівня результативності утилізації відходів тваринного і рослинного походження, а також змішаних харчових відходів. Досягнення проривних результатів стане можливим за умови формування сприятливих інституціональних передумов (імплементація природоохоронних директив Європейського Союзу, корекція системи державної фінансової підтримки аграрного сектора у відповідності з Цілями сталого розвитку, які стосуються формування стійких джерел виробництва енергії та сучасних систем виробництва якісних харчових продуктів, реалізація державних програм стосовно підтримки проектів утилізації відходів тваринного та рослинного походження, а також змішаних харчових відходів) та удосконалення форм і механізмів інвестування модернізації виробничо-технічної бази переробки сільськогосподарської сировини, яка забезпечує маловідходне та безвідходне

виробництво і відповідно скорочує обсяги накопичення відходів на підприємствах харчової і переробної промисловості.

Такими механізмами виступають проекти спільного інвестування в рамках реалізації міжнародних екологічних проектів, залучення фінансових ресурсів міжнародних фінансово-кредитних інституцій, а також укладання угод державно-приватного партнерства в частині реалізації проектів ресурсозбереження та підвищення енергоефективності. Каталізатором нарощення обсягів інвестицій у переробно-харчовий сегмент вітчизняного АПК стане прискорена гармонізація вітчизняних та європейських технічних регламентів стосовно виробництва харчових продуктів, а також реальна імплементація директив Європейського Союзу стосовно формування сучасних систем поводження з відходами.

Сучасна система економічного регулювання комплексного розвитку має передбачати застосування комплексу регуляторних важелів та інструментів, в першу чергу фіскальних (рис. 3.1). Магістральним елементом такої системи виступає специфікація суб’єктів регуляторного впливу на процеси комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора. Такими суб’єктами виступають міжнародні та державні інститути, місцеве самоврядування, самоврядні організації, торгово-промислові палати, об’єднання роботодавців, галузеві об’єднання. В останні роки у зв’язку із імплементацією кращих іноземних практик впливу інститутів громадянського суспільства на регуляторний механізм посилюється роль самоврядних організацій, статус котрий вже визначений у ряді законодавчих та нормативно-правових актів. Принципового значення набуває умонтування в систему економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора регуляторів, які забезпечуватимуть надання дорадницьких послуг суб’єктам агропродовольчого підприємництва в частині налагодження процесів утилізації рослинних та тваринних відходів. Донесення необхідної інформації відбудеться через налагодження діяльності служб сільськогосподарського дорадництва.

Рис. 3.1. Суб'єктно-об'єктна база економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора (сформовано автором)

Як і в попередні періоди вирішального значення в системі підтримки окремих категорій сільськогосподарського та агропродовольчого виробництва відіграють інструменти бюджетно-податкової підтримки. Це стосується як прямих, так не прямих методів підтримки. В царині використання такого роду інструментів не було отримано очікуваного результату через селективний підхід надання фінансових преференцій. Тривалий період спеціальний режим ПДВ стимулював сільськогосподарських товаровиробників до нарощення обсягів виробництва і забезпечив підвищений рівень капіталізації аграрного бізнесу, що дало можливість збільшити внутрішні джерела інвестиційного забезпечення.

«Ставки й пільги з ПДВ для переробної ланки аграрного сектору були й залишаються головними у забезпеченні комплексного розвитку АПК України в цілому, як однієї з основних галузей економіки в контексті застосування бюджетно-податкових важелів стимулювання. Мета регуляторного впливу – збільшення експорту за рахунок не механічного нарощення обсягів продукції рослинництва, а за рахунок комплексного використання сільськогосподарської сировини» [27]. Переважна більшість суб’єктів аграрного бізнесу зацікавлена в нарощенні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і подальшого її вивезення за межі країни. В даній ситуації необхідно застосовувати податкові методи стимулювання процесів переробки сільськогосподарської сировини і виготовлення на цій основі готової продукції з високою доданою вартістю. Це дозволить поступово зменшити надмірну сировинну спрямованість вітчизняного аграрного експорту та відновити докризові потужності у секторі переробно-харчових виробництв. Враховуючи сприятливі природно-ресурсні та природнокліматичні умови виробництва сільськогосподарської сировини, сектор переробно-харчових виробництв для регіонів аграрної спеціалізації може стати основною структуроутворюючою ланкою регіонального господарського комплексу.

«Крім того, бюджетно-податкова політика повинна стимулювати зменшення сировинного характеру аграрної продукції (з низькою доданою вартістю), ціна на яку падає на світових ринках. Це призведе до вирівнювання негативного торгівельного балансу, оскільки податки забезпечують перерозподіл створюваних багатств через сплату коштів фізичними та юридичними особами до бюджетів і цільових фондів» [27].

Більше того, кон'юнктура на глобальних ринках сільськогосподарської продукції є дуже чутливою до коливань пропозиції сільськогосподарської сировини. Тобто збільшення виробництва окремих видів сільськогосподарської сировини і її вихід на глобальний ринок продовольства може обвалити середній рівень цін, що призведе до зниження притоку валютної виручки в Україну у зв'язку із спадом об'ємів продажів. А це, враховуючи, що аграрна продукція складає близько половини загального українського експорту, може призвести до негативних зрушень в макроекономічних відтворювальних пропорціях, що в підсумку матиме деструктивний вплив як на сектор накопичення, так і на сектор споживання.

«В умовах ринкової економіки такий перерозподіл забезпечує регулятивні й соціальні функції: зменшити соціальну нерівність, стимулювати пріоритетні галузі економіки, зокрема переробний сегмент аграрного сектору. Водночас рівень оподаткування має бути таким, щоб забезпечувати відтворення виробничих циклів і залишати підприємствам агропереробки ресурси для модернізації» [27]. Використовуючи податкові інструменти стимулювання поглибленої переробки сільськогосподарської сировини, необхідно виходити з того, що потрібно уникнути часових розривів між зниженням ставок оподаткування та отриманням позитивного ефекту внаслідок надання фінансових преференцій. Крім того, необхідно враховувати ризики, які виникатимуть внаслідок введення податкових пільг, оскільки така ситуація буде створювати підґрунтя для різного роду зловживань.

«При оподаткуванні єдиним податком підприємств аграрного бізнесу, необхідно розподілити їх на певні групи, передбачивши граничний розмір доходу, при перевищенні якого сільськогосподарський товаровиробник втрачає право на застосування спрощеної системи оподаткування у вигляді єдиного податку та переходить на загальну систему. Це обґрунтовується необхідністю удосконалення механізму оподаткування в частині забезпечення рівності умов оподаткування та стимулювання ефективного розвитку аграрних формувань малого бізнесу» [27].

Спрощена система оподаткування на певному етапі дала позитивний ефект в частині зміцнення позицій окремих категорій сільськогосподарських товаровиробників і призвела до насичення ринку тваринницькою та рослинницькою продукцією. Водночас загострення економічної кризи та численні перегини у визначенні бази оподаткування поставили завдання переглянути принципи застосування спрощеної системи оподаткування, щоб підвищити ефективність адміністрування фіскальних платежів у сировинному сегменті аграрного сектора економіки.

В умовах відсутності тривалий період узаконеної системи іпотечно-заставних операцій внаслідок багаторазової пролонгації мораторію на вільний оборот сільськогосподарських земель активність суб’єктів аграрного бізнесу на ринку позикового капіталу бажає кращого. Активізація кредитування сільськогосподарських товаровиробників набуде прискорених темпів за умови запуску вільного обороту сільськогосподарських земель, коли дана категорія земель стане повноцінним елементом системи товарно-грошових відносин та об’єктом іпотечно-заставних операцій.

«Щодо фінансово-кредитної політики для аграрного сектору економіки необхідна часткова компенсація ставок за короткостроковими кредитами за рахунок коштів державного бюджету України. Об’єктивним підґрунтям цього є розробка дієвого механізму застави при кредитуванні дрібних та середніх виробників, котра повинна надавати використання аграрних розписок, що фіксує безумовне зобов’язання боржника, яке забезпечується

заставою, здійснити поставку агропромислової продукції або сплатити грошові кошти» [27].

У зв'язку з тим, що на базі значної кількості суб'єктів аграрного бізнесу почали створюватися виробництва по переробці сільськогосподарської сировини, інституціоналізація іпотечно-заставних операцій щодо користування земельними активами виступає важливою передумовою активізації кредитування переробно-харчових виробництв. Отримання кредитних ресурсів суб'єктами аграрного бізнесу під проєкти налагодження виробництва готових харчових продуктів дасть можливість у короткостроковій перспективі на порядок підвищити рівень переробки сільськогосподарської сировини і забезпечити зростання ефективності утилізації відходів сільськогосподарської сировини.

«Кредитна підтримка переробного сегменту аграрного виробництва повинна включати також систему лізингового кредитування, що дає можливість одержати устаткування в користування без повної оплати і без витрачання великих обсягів фінансових ресурсів, що сприятиме модернізації та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва» [27].

Виходячи з позитивного досвіду передових країн, ефективним інструментом підтримки переробної ланки аграрного сектора України є використання інструментів бюджетного забезпечення. В Україні підвищення дієвості таких інструментів стане можливим за умови суттєвого збільшення надходжень до головного кошторису країни. Для цього необхідно забезпечити реальне збільшення бази оподаткування, що призведе до зростання податкових та неподаткових платежів до Державного бюджету України. Високий рівень ефективності бюджетної підтримки виробників сільськогосподарської та продовольчої продукції може бути забезпеченим в разі створення спеціальних фондів як в структурі державного, так і місцевих бюджетів.

«Крім того, у фінансово-кредитному механізмі державної підтримки переробного сегменту аграрного виробництва повинно зайняти використання

бюджетних важелів за двома напрямами: надання субсидій і дотацій переробним аграрним виробникам та цільове бюджетне фінансування програм розвитку агропромислового комплексу. Також інструментами бюджетної політики щодо підтримки переробного сегменту аграрного сектору економіки виступають виробничі дотації у тваринництві та рослинництві, компенсація частини інвестицій на будівництво ферм і тепличних комплексів, закупівля обладнання для АПК на основі фінансового лізингу, фінансування за рахунок державного бюджету витрат Аграрного фонду на об’єкти цінового регулювання» [27].

Водночас диверсифікація інструментів фінансово-бюджетної та фінансово-кредитної підтримки потребує внесення суттєвих змін у бюджетне законодавство, щоб інституціонально закріпити сучасні методи та важелі фінансового сприяння впровадженню додаткових потужностей у переробний сегмент аграрного сектора. Тривалий період бюджетні дотації розподілялися за критеріями, які не враховували секторальні та відтворювальні пропорції в національному АПК, що призвело до посилення позицій агрохолдингових утворень на аграрних ринках. Це якраз і стало чи не основною детермінантою посилення сировинної спрямованості національного АПК в цілому і гальмування процесів підвищення рівня ефективності переробки сільськогосподарської сировини і утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та відходів переробно-харчових виробництв. Лише за умови усунення вибіркової бюджетної підтримки та селективного бюджетного відшкодування частини банківських процентів можна буде досягти проривних результатів в налагодженні виробництв по переробці сільськогосподарської сировини як в секторі малих і середніх, так і великих підприємницьких структур.

«Удосконалення фінансово-кредитного забезпечення має передбачати: обґрунтування критеріїв розподілу бюджетних коштів; запровадження механізму участі сільськогосподарських товаровиробників у програмах державної фінансової підтримки на умовах рівного доступу та ефективного

використання бюджетних коштів; збільшення обсягів фінансування наукових досліджень і розробок, дорадчої діяльності, системи контролю за безпечністю та якістю продуктів харчування; підвищення ефективності видатків державного бюджету для підтримки аграрного сектору національної економіки шляхом запровадження програмно-цільового методу формування та використання бюджетних коштів» [27].

Формування сучасних систем сільськогосподарського дорадництва є необхідною умовою подолання інформаційної асиметрії для різних категорій сільськогосподарських товаровиробників. Сьогодні інформованість суб'єктів аграрного та агропродовольчого бізнесу щодо можливостей отримання фінансових ресурсів є необхідною умовою становлення мобільного переробного сегмента аграрного сектора національної економіки. В останні роки сектор малого та середнього аграрного бізнесу не використовував власного потенціалу щодо введення додаткових потужностей по переробці сільськогосподарської сировини якраз через відсутність інформації про канали залучення вітчизняних і іноземних приватних інвестицій та бюджетних коштів.

Тривалий період виношувалася ідея інституціоналізації експертно-кредитних агентств з метою створення умов для налагодження вивозу продукції переробки сільськогосподарської сировини за кордон. Саме створення такого роду агентств мало переломити тренд сировинної спрямованості експорту продукції вітчизняного аграрного експорту і налагодити вихід на ніші іноземних ринків продавців продукції з високою доданою вартістю.

«В Україні необхідно створити експортно-кредитне агентство з продуктовою лінійкою для потреб клієнта. Ринок має чітко розуміти, які продукти є і які переваги можна отримати, користуючись ними. Зокрема це страхування зовнішньоекономічних договорів (контрактів), страхування договірних банківських гарантій, страхування експортних кредитів, консультаційні послуги. Ключовими перевагами для переробного аграрного

бізнесу від діяльності експортно-кредитного агентства має стати спрощення доступу до джерел фінансування» [27].

Гальмівним чинником, що не дозволяє повною мірою використати наявні сприятливі передумови для суттєвого збільшення експорту готових харчових продуктів до країн Європейського Союзу, є повільна імплементація директив, які регулюють якість та безпечність продукції, яка вивозиться за межі країни. Це пов’язано з тим, що вже тривалий період має місце відсутність цілісного підходу до формування регуляторного впливу держави на відтворювальні пропорції у національному АПК. Причиною такої ситуації стала ліквідація профільного міністерства, яке реалізувало державну політику в галузі сільського господарства та переробно-харчових виробництв, у 2019 році. У підсумку були втрачені значні вигоди внаслідок уповільнення темпів налагодження виробництва готових харчових продуктів, які користуються підвищеним попитом на зовнішніх ринках.

«У рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України необхідно імплементувати акти ЄС щодо стандартів якості продуктів переробки тваринництва і рослинництва. Впровадження європейських вимог до виробництва харчових продуктів дозволить забезпечити прозорі правила гри на ринку та належну поінформованість споживачів для здійснення ними свідомого вибору продуктів харчування. Також це дасть змогу значно розширити експортний потенціал вітчизняних виробників та підвищити безпечність продукції на внутрішньому ринку» [27].

Незважаючи на те, що Україна має одні з найкращих умов для розвитку сільського господарства, спостерігається експансія на вітчизняний ринок іноземних виробників. Іноземні виробники завойовують український ринок у зв’язку з тим, що використовують сучасну техніко-технологічну базу для виробництва готових харчових продуктів та окремих видів

сільськогосподарської сировини, яка дозволяє отримувати продукцію з порівняно нижчими питомими витрати, ніж в Україні.

«Уряду необхідно запроваджувати протекціоніські заходи для підтримки вітчизняних переробно-харчових виробництв, оскільки на ринках України знаходиться значна кількість іноземної продукції, котра є дешевшою за вітчизняну, однак поступається за якісними характеристиками. Тим не менше попит на неї є досить стійкий і вона витісняє вітчизняну продукцію через низьку купівельну спроможність населення в Україні» [27].

На основі проведених досліджень було встановлено, що в переробному сегменті агропромислового комплексу потрібно збільшувати кількість угод аутсорсингу. Аутсорсинг передбачає передання сторонній організації певних завдань або деяких бізнес-процесів, які не є профільним для бізнесу переробно-харчових виробництв чи суб'єктів аграрного бізнесу, але, тим не менше, вони необхідні для повноцінного функціонування бізнесу як спосіб оптимізації діяльності підприємств за рахунок зосередження зусиль на основному предметі діяльності і передачі непрофільних функцій і корпоративних ролей зовнішнім спеціалізованим компаніям.

«Залучаючи аутсорсингові компанії до співпраці, суб'єкт агропродовольчого підприємництва залучає зовнішні ресурси, високопрофесійні кадри, інформаційні ресурси, напрацювання в наданні послуг вузької спеціалізації, таких як: IT-сервіс, бухгалтерські послуги, COOL-центри, продаж» [27].

У зв'язку з прискоренням впровадження інноваційних процесів в секторі переробно-харчових виробництв виникла гостра необхідність в запровадженні сучасних методів та технологій впливу на матеріально-речову субстанцію сільськогосподарської сировини. «Також потрібно застосовувати реінжиніринг бізнес-процесів, якщо поточний стан переробно-харчового підприємства вважається задовільним, а прогнози на майбутнє є несприятливі – відсутність ринків збуту, застаріле обладнання, зниження обсягів виробництва та реалізації, доходів, попиту тощо. В іншій ситуації,

коли поточний стан переробно-харчового підприємства є прибутковим, тоді для створення конкурентних переваг використовують теж реінжиніринг, реалізацією якого займаються прогресивні та швидкозростаючі організації» [27].

Дослідження показали, що переробно-харчові виробництва можуть суттєво підвищити ефективність виробничо-господарської діяльності і при цьому зменшити негативний вплив на довкілля і життєдіяльність населення за умови зростання рівня результативності утилізації відходів тваринного і рослинного походження, а також змішаних харчових відходів. Формування сучасної індустріальної бази утилізації відходів потребує значних інвестицій. Залучення додаткових інвестицій стане можливим за умови удосконалення інституціонального середовища інвестиційної діяльності в секторі переробно-харчових виробництв в цілому.

«Пріоритетами нарощення інвестицій в утилізацію відходів виступають механізми спільного інвестування в рамках реалізації міжнародних екологічних проектів, залучення фінансових ресурсів міжнародних фінансово-кредитних інституцій, а також укладання угод публічно-приватного партнерства в частині реалізації проектів ресурсозбереження та підвищення енергоефективності на основі переробки вторинної сировини» [27]. Зокрема, підвищення дієвості укладання угод публічно-приватного партнерства залежить від внесення ряду змін до законодавства, яке регламентує в Україні партнерські відносини між суб’єктами підприємницької діяльності та державою (територіальною громадою).

3.2 Інституціональне забезпечення інвестування комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору на національному та регіональному рівнях

Подолання сировинної спрямованості українського сукупного аграрного експорту залежить від швидкості процесів нарощення потужностей у сфері переробки сільськогосподарської сировини, що дасть можливість збільшити обсяги виробництва готової продукції і усунути прецеденти тотального вивезення за межі країни продукції з низькою доданою вартістю. Водночас переробка сільськогосподарської сировини супроводжується утворенням значної кількості тваринних та рослинних відходів, що також виступають ресурсною базою для виробництва конкурентоспроможної як на вітчизняному, так і на закордонному ринках продукції. Лише за умови забезпечення високого рівня утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв можна говорити про комплексний розвиток сфери переробки сільськогосподарської сировини, який має вагоме значення для соціально-економічного піднесення окремих територій як в господарському, соціальному, так і в екологічному плані.

Введення необхідних для повноцінного рециклінгу тваринних та рослинних відходів і виробництва на їх основі цінних кормових добавок та енергетичних продуктів технологій потребує суттєвого збільшення інвестиційних вливань у сферу переробки сільськогосподарської сировини, що стане можливим за умови створення відповідних інституціональних передумов, які забезпечать зростання обсягів інвестицій у проекти модернізації переробно-харчових виробництв як за рахунок внутрішніх джерел суб’єктів агропродовольчого підприємництва, так і за рахунок залучення інвестицій міжнародних фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур-нерезидентів. З огляду на це пріоритети забезпечення комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської

сировини мають корелювати з домінантами удосконалення інституціонального підґрунтя інвестування проектів модернізації та реконструкції основного капіталу переробно-харчових виробництв як в частині перетворення матеріально-речової субстанції сільськогосподарської продукції у готовий продукт, так і в частині рециклінгу вживаної тваринницької та рослинницької сировини.

Уряд повинен проводити заходи щодо зміни інституціонального середовища інвестиційної діяльності для забезпечення високих конкурентних позицій порівняно з іншими країнами. Для цього пропонується створити умови для належного консультативного забезпечення реалізації інвестиційних проектів по перепрофілюванню незадіяних виробничих майданчиків переробно-харчових виробництв для виробництва твердого та рідкого біопалива і розбудови фінансової інфраструктури регіональних аграрних ринків. Також необхідно удосконалювати інституціональне підґрунтя створення об’єднань виробників сільськогосподарської сировини та переробно-харчових виробництв на основі асоціативної, кластерної та кооперативної інтеграції з метою підвищення рівня комплексності використання вживаної сільськогосподарської сировини.

У короткостроковій перспективі пріоритетними напрямами формування системи інституціонального забезпечення інвестування комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора мають виступати:

- створення інноваційних форм аграрного підприємництва на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства, які забезпечать консолідацію організаційного потенціалу держави і територіальних громад та виробників сільськогосподарської продукції і повною мірою використають переваги децентралізації для розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарського та переробно-харчового виробництва і дадуть можливість підвищити частку переробки сільськогосподарської сировини в середині країни;

- реальне запровадження інститутів сільськогосподарського дорадництва в систему регулювання розвитку аграрного бізнесу з метою забезпечення належного доступу малих та середніх суб'єктів підприємництва до інформації про можливість отримання прямої та непрямої державної фінансової підтримки, а також можливість залучення інвестиційних ресурсів урядів іноземних держав та міжнародних фінансово-кредитних організацій;

- формування інституціонального інструментарію державної підтримки введення потужностей по переробці сільськогосподарської сировини на базі суб'єктів сільськогосподарського виробництва з метою нарощення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю і підвищення рівня комплексності використання ресурсно-виробничого потенціалу сільськогосподарських товаровиробників;

- створення спеціальних бюджетних фондів підтримки проектів утилізації рослинних та тваринних відходів у сфері сільськогосподарського та переробно-харчового виробництва для виготовлення цінних кормових добавок та паливних ресурсів з відновних джерел, що сприятиме поглибленню комплексності використання сільськогосподарської сировини та зміцнить енергетичну самодостатність сільськогосподарських товаровиробників та сільських територій;

- інституціональне супроводження перепрофілювання незадіяних виробничих майданчиків суб'єктів переробно-харчового підприємництва для налагодження виробництва різних видів біологічного палива, що підвищить рівень капіталізації переробного сегмента АПК та сприятиме досягненню Україною нових енергетичних індикаторів;

- диверсифікація інструментів державної підтримки суб'єктів аграрного підприємництва, які спеціалізуються на органічному та ґрунтозахисному землеробстві, що дасть можливість забезпечити зміцнення конкурентних переваг вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників на конкурентному світовому ринку продовольства і поступово послаблювати

еколого-деструктивний та природо-руйнівний вплив агропромислового виробництва на довкілля.

Однак забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора стане можливим за умови формування сучасних інституціональних форм ведення агропродовольчого бізнесу, зокрема через кооперацію суб'єктів аграрного бізнесу та переробно-харчових виробництв, що дасть можливість оптимізувати трансакційні та трансформаційні витрати і отримати конкурентні переваги над конкурентами, в тому числі і іноземцями. Особливого значення зі сторони держави та місцевого самоврядування набуває сприяння щодо створення обслуговуючих та збутових кооперативів на базі малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників та переробно-харчових виробництв, що дасть можливість сформувати логістично-збутову інфраструктуру та матеріально-технічну базу зберігання сільськогосподарської сировини, щоб виходити з нею на ринок вже в період стабілізації цін.

Досвід функціонування сектору переробно-харчових виробництв в окремих регіонах показав, що ефективною формою концентрації фінансового та організаційного потенціалу виробників сільськогосподарської сировини та переробних підприємств є асоціативна та кластерна інтеграція. У першому випадку вона дозволяє забезпечити ефективнішу керованість учасниками об'єднання, а в іншому – поєднати промисловий та банківський капітал і при цьому залучити до відтворювальних пропорцій у секторі переробно-харчових виробництв органи місцевого самоврядування та органи регіональної виконавчої влади.

Значні масштаби сільськогосподарської сировини, які виробляються в Україні, і відповідно наявність сприятливих передумов для виробництва готових харчових продуктів створюють можливість для формування у продовольчому сегменті національного АПК великих агропромислових об'єднань з високодиверсифікованою структурою, що будуть спеціалізуватися, в першу чергу, на виробництві продукції з високою

доданою вартістю Це дасть можливість сформувати велику кількість замкнених агропродуктових ланцюгів та усунути тотальну сировинну спрямованість регіональних агропромислових комплексів.

Крім того, висока продуктивність українських сільськогосподарських угідь робить аграрний та агропродовольчий бізнес надзвичайно інвестиційно привабливим перед іноземним і транснаціональним капіталом, що при створенні державою відповідних інституціональних передумов забезпечить приплив значних потоків інвестицій і дасть можливість створити велику кількість сучасних переробно-харчових виробництв, модернізувати та реконструювати існуючі виробництва продовольчого сегмента національного АПК. У підсумку буде забезпечено підвищений рівень капіталізації переробної ланки аграрного сектора порівняно з теперішнім часом, оскільки на порядок збільшиться питома вага продукції з високою доданою вартістю в загальному обсязі виробництва. Також розширяться горизонти входження українських суб’єктів агропродовольчого підприємництва у глобальні агропродовольчі ланцюги доданої вартості, створяться умови для скорочення непродуктивного імпорту харчових продуктів, поступово буде відновлено паритет між переробкою рослинницької та тваринницької сировини, остаточно сформується біоенергетичний сегмент в переробній ланці аграрного сектора.

Формування перспективної моделі інституціонального забезпечення процесів інвестування комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора має в першу чергу передбачати активізацію інтеграційних процесів, виходячи з того, що значні обсяги сільськогосподарської сировини та відходів сільськогосподарського виробництва концентруються у секторі малого та середнього аграрного бізнесу, що не володіє належною матеріально-технічною базою для комплексного використання матеріально-технічної субстанції як безпосередньо первинної сільськогосподарської сировини, так і вживаної. Інтеграція якраз і має спрямовуватися на т те, що сформувати необхідні виробничо-технічні умови для заготівлі, складування

та первинної і поглибленої переробки відходів сільськогосподарського виробництва, а також сприяти залученню необхідних фінансових ресурсів для придбання відповідного обладнання з сучасними техніко-експлуатаційними характеристиками. Виходячи зі специфіки функціонування різних форм поглиблення інтеграційних процесів та особливостей розвитку малого, середнього та великого аграрного бізнесу треба формувати відповідний регуляторний механізм як на рівні держави, так і на рівні регіонів та об'єднаних територіальних громад. Має бути забезпечений відповідний диференційований підхід до вибору різноманітних форм сільськогосподарської та агропромислової інтеграції.

«М'яка», тобто асоціативна форма інтеграції має використовуватися для забезпечення координації діяльності сектору суб'єктів малого та середнього аграрного підприємництва, оскільки вони відзначаються високим рівнем територіальної розосередженості та мають обмежені виробничо-технічні умови для комплексного використання сільськогосподарської сировини. Входження таких суб'єктів сільськогосподарського виробництва в асоціативні об'єднання дасть змогу забезпечити необхідний рівень координації в питаннях створення необхідних виробничих майданчиків для збору, сортування та налагодження переробки рослинних та тваринних відходів. Перспективним вважається створення асоціацій малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції в межах об'єднаної територіальної громади, щоб за опосередкованої участі відповідного органу місцевого самоврядування сформувати матеріально-технічну та організаційну основу для утилізації відходів сільськогосподарського виробництва. В такій ситуації суб'єктами аграрного бізнесу рухає потреба в максимізації власних прибуткових надходжень через збільшення відсотку переробки сільськогосподарської сировини та утилізації утворюваних при цьому відходів, а органами місцевого самоврядування рухає необхідність у формуванні надійної бази енергетичного забезпечення потреб місцевої комунальної та соціальної інфраструктури, у створенні додаткових робочих

місць, у структурній перебудові місцевої економіки, у стабілізації екологічної ситуації.

Значна кількість малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників змушена працювати в умовах тотального фінансового дефіциту і неможливості забезпечувати розширене відтворення власного ресурсно-виробничого потенціалу, що призводить до того, що цінні з точки зору свого енергетичного та кормового потенціалу відходи сільськогосподарського виробництва спалюються або ж піддаються непродуктивному, а в деяких випадках шкідливому гниттю. Водночас рослинні та тваринні відходи можуть виступати надійним матеріально-речовим субстратом для виробництва різних видів твердого та газоподібного біологічного палива, а також цінних кормових добавок. Саме цей аспект в системі поводження з відходами сільськогосподарського виробництва і має мотивувати ради та виконкоми об’єднаних територіальних громад, особливо сільських громад, допомагати сектору малого та середнього бізнесу створювати матеріально-технічну базу для утилізації відходів та залишків рослинницької та тваринницької продукції. Така матеріально-технічна база має охоплювати три основних складових: логістичну, переробну та сервісно-збутову.

Враховуючи територіальну розосередженість суб’єктів малого та середнього бізнесу, високий рівень фрагментації використовуваних ними сільськогосподарських земель, асоціативне об’єднання разом з органами місцевого самоврядування об’єднаних територіальних громад мають формувати фінансові фонди та розробляти відповідну проектно-кошторисну документацію для розбудови логістично-складської інфраструктури для збору та переробки відходів сільськогосподарського виробництва. Створення логістично-складських центрів сприятиме формуванню високого рівня концентрації рослинних та тваринних відходів, що дасть можливість забезпечувати необхідні обсяги сировини для прибуткової діяльності по

виробництву різноманітних видів біологічного палива, зокрема твердого та газоподібного.

Розбудова логістики складування відходів сільськогосподарського виробництва відповідно сформує умови для створення виробництв по виготовленню біологічного палива. Такі виробництва забезпечать відповідний вплив на матеріально-технічну субстанцію рослинних та тваринних відходів для їх перетворення у біологічне паливо. Сьогодні одним з гальмівних чинників соціально-економічного піднесення об'єднаних територіальних громад, де домінують сільські території, є висока вартість енергоносіїв, що з'їдає левову частку місцевого бюджету. Тому розбудова логістики у поводженні з відходами сільськогосподарського виробництва та відповідно монтаж відповідного обладнання по виробництву на основі цих відходів твердого та газоподібного палива створить сприятливі передумови для того, щоб позбутися надмірної залежності від дороговартісних енергоносіїв, вироблених на основі переробки викопних вуглеводнів.

Враховуючи те, що аграрний сектор, зокрема його сировинний сегмент (сільськогосподарське виробництво) демонструють чітко виражений висхідний тренд у виробництві сільськогосподарської продукції, що буде супроводжуватися утворенням з кожним роком всі більшого обсягу рослинних та тваринних відходів, потенціал комплексного розвитку сировинного та переробного сегментів АПК лише зростатиме. З огляду на це профільні міністерства та відомства центральної виконавчої влади мають забезпечувати необхідну інформаційну підтримку органам місцевого самоврядування в частині стимулювання ними інтеграційних процесів в секторі малого та середнього аграрного бізнесу на асоціативній основі з метою розбудови матеріально-технічної бази та інфраструктури формування замкнених агропродуктових ланцюгів, що охоплюватимуть збір, сортування, первинну переробку відходів сільськогосподарського виробництва, а також виготовлення на їх основі різних видів біологічного палива, необхідного для

зміцнення енергетичної самодостатності об’єднаних територіальних громад, особливо тих, де домінують сільські території.

В останні роки чітко вираженою тенденцією в розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва є введення потужностей по переробці сільськогосподарської сировини на базі безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції, зокрема створення міні-молокопереробних виробництв, цехів по переробці м’ясної сировини, консервних виробництв, що відповідно забезпечуватиме додаткове утворення твердих та рідких харчових відходів, які концентруватимуться на полях фільтрації та на полігонах твердих промислових відходів. Це відповідно спрощуватиме завдання в частині забезпечення необхідного рівня їх концентрації для налагодження виробництв по їх переробці. Більше того, створення переробних виробництв на базі сільськогосподарських товаровиробників і утворення відповідних харчових відходів формуватимуть сировинну основу для виробництва цінних кормових добавок для сільськогосподарських тварин. Це дуже важливий чинник нарощення кормового потенціалу розвитку тваринництва, зокрема збільшення поголів’я великої рогатої худоби. Тобто створення переробних виробництв на базі сільськогосподарських товаровиробників і налагодження переробки утворюваних на цих виробництвах відходів – це важлива складова підвищення рівня комплексності розвитку переробної ланки аграрного сектору в цілому.

Також асоціативна форма інтеграції малого та середнього аграрного бізнесу в частині формування сучасної індустрії поводження з відходами сільськогосподарського виробництва та харчовими відходами разом з радами і виконкомами об’єднаних територіальних громад має налагоджувати систему збутово-сервісного обслуговування твердого біологічного палива та цінних кормових добавок як на місцевому, так і на регіональному рівнях. Водночас не мають стояти осторонь від цього процесу і районні державні адміністрації, а також департаменти агропромислового розвитку обласних

державних адміністрацій, які повинні забезпечувати об’єднані територіальні громади та асоціації виробників біологічного палива на основі переробки відходів сільськогосподарського виробництва та харчових відходів інформацією про сучасні глобальні тренди застосування сучасних технологій перетворення матеріально-речової субстанції рослинних та тваринних відходів у паливні продукти та цінні кормові добавки, а також про канали залучення інвестицій в створення матеріально-технічної бази утилізації названої категорії відходів.

Перспективною з точки зору впровадження в систему розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу переробної ланки аграрного сектору та розбудови індустрії утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та відходів переробно-харчових виробництв є кластерна форма інтеграції. На відміну від асоціативної форми інтеграції, яка об’єднує на інституціональній основі зусилля, як правило, суб’єктів аграрного бізнесу, кластерна форма інтеграції являє собою організаційну форму нестатутної взаємодії як сільськогосподарських товаровиробників, переробно-харчових виробництв, органів місцевого самоврядування, так і суб’єктів інших видів виробничого-господарської, фінансово-кредитної, комерційної та консалтингової діяльності.

При кластерній формі інтеграції регіональні виконавчі структури обласного і районного рівня та органи місцевого самоврядування мають можливість відігравати більш суттєву роль в фінансово-економічному та організаційному забезпеченні реалізації проєктів підвищення рівня комплексності розвитку переробної ланки АПК. Виходячи з того, що територіальним громадам незабаром у комунальну власність будуть передані сільськогосподарські землі державної власності поза межами населених пунктів, значно розширюються територіальні та ресурсні передумови для розбудови матеріально-технічної бази введенню додаткових потужностей по переробці сировини і утилізації відходів сільськогосподарського виробництва і відходів харчової промисловості. Тобто органи місцевого

самоврядування матимуть реальну можливість відводити земельні ділянки під створення підприємств по утилізації відходів сільськогосподарського виробництва і харчових відходів і виробництва на їх основі різноманітних видів біологічного палива.

Більше того, створення такого роду виробництв може передбачати і створення муніципальних підприємств. Тому земельні ділянки можуть відводитися на пільгових умовах, що значно знижуватиме вартість підготовки проектно-кошторисної документації та створення спеціалізованих виробництв. Органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад як учасники кластерних утворень можуть залучати фінансові ресурси для налагодження виробництв по комплексному використанню вживаної сільськогосподарської сировини через випуск облігацій місцевої позики під заставу земель сільськогосподарського призначення комунальної власності, тим більше, що незабаром банк таких земель, який перебуватиме у володінні, розпоряджанні та користуванні об'єднаних територіальних громад, значно виросте у зв'язку з їх передачею із державної у комунальну власність. Крім того, органи місцевого самоврядування також зможуть брати кредитні ресурси на ринку позикового капіталу через механізм іпотечно-заставних операцій у зв'язку з інституціоналізацією ринку купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення

Кластерна форма інтеграції переробно-харчових підприємств, сільськогосподарських товаровиробників, регіональних виконавчих структур та органів місцевого самоврядування на відміну від асоціативної забезпечить значно вищу концентрацію промислового та фінансового потенціалу, оскільки залучить до інтеграції великі суб'єкти підприємницької діяльності. Інноваційним ядром кластерного утворення виступлять переробно-харчові підприємства, які концентрують значні обсяги вживаної сільськогосподарської сировини, що виступить ресурсною базою для виробництва твердого та газоподібного біологічного палива та цінних кормових добавок. Ставши центрами тяжіння у створенні ресурсної бази для

виробництва біологічного палива та цінних кормових добавок, переробно-харчові виробництва отримають можливість для ще більшої концентрації рослинних та тваринних відходів через їх доставку сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та об'єднаннями сільських домогосподарств на логістично-заготівельні підрозділи переробних виробництв.

Саме кластерна форма інтеграції виробничо-технічного, організаційного та фінансового потенціалу дасть можливість консолідувати зусилля пивних заводів, спиртових виробництв та підприємств олійно-жирової промисловості. Левова частка відходів, які створюються на цих підприємствах, сьогодні вивозиться на експорт, що фактично означає виведення за межі країни доданої вартості. Підтвердженням чого є те, що частка відходів та залишків харчової промисловості в структурі експорту готових харчових продуктів в останні роки становить близько 40%. Тобто фактично в Україні є колосальний ресурс для того, щоб сформувати потужний біоенергетичний сегмент в секторі переробно-харчових виробництв і тим самим підвищити рівень комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора в цілому і забезпечити зростання обсягів виробництва енергії з відновних джерел. В першу чергу колегіальні органи управління кластеним утворенням мають забезпечити формування мобільної системи поводженнями з відходами сільськогосподарського виробництва та відходами харчової промисловості, щоб максимізувати доставку жмиху, макухи, соломи, трести, решток відходів сільськогосподарських тварин, некондиційної сільськогосподарської сировини на підприємства, які на основі утилізації вторинної та вживаної сільськогосподарської сировини виготовлятимуть цінні види біологічного палива та кормові добавки для сільськогосподарських тварин.

Вищий рівень концентрації фінансових ресурсів при кластерній формі інтеграції учасників агропродуктових ланцюгів «переробка сільськогосподарських та харчових відходів – виробництво біологічного

палива та цінних кормових добавок» дасть можливість результативніше генерувати і впроваджувати продуктові та процесні інновації і знижувати питомі витрати ресурсів на виробництво одиниці продукції.

Виходячи з того, що імплементація в Україні принципів та базових положень Спільної аграрної політики Європейського Союзу передбачає інтеграцію сільського та лісового господарства, створюються інституціональні передумови для того, щоб забезпечувати виробництво твердого біологічного палива на основі зв'язування відходів сільськогосподарського виробництва та деревних відходів і інших видів неліквідної деревини (лісосічних відходів та відходів деревообробного виробництва). За експертними оцінками лісосічні відходи та інші види неліквідної деревини становлять 10-12% від загального обсягу заготовленої деревини (це в середньому за рік 1,2-1,3 млн куб м).

Третьою формою інтеграції сільськогосподарських товаровиробників, зокрема тих, які мають на власній базі переробно-харчові виробництва, є кооперативна форма. Кооперативна форма інтеграції передбачає створення на основі поєднання виробничо-технічного, організаційного та фінансового потенціалу обслуговуючих та збутових кооперативів, які у першому випадку забезпечать розбудову матеріально-технічної бази збору, сортування та переробки відходів сільськогосподарського виробництва, а в другому – забезпечать необхідну логістику та збут готової продукції, виготовленої на основі рециклінгу відходів сільськогосподарського виробництва та відходів переробно-харчових виробництв. Кооперація, як слідує з передової іноземної практики, дозволяє консолідувати ресурсні можливості певної групи товаровиробників у певному напрямі діяльності і забезпечувати для всіх учасників синергетичний ефект як в частині інфраструктурних поліпшень, так і в частині оптимізації трансакційних та трансформаційних витрат.

Важливими складовими інституціонального забезпечення інвестування комплексного розвитку переробної ланки АПК наряду з кооперативною, кластерною та кооперативною інтеграцією учасників агропродуктових

ланцюгів виступають: 1) формування сучасних служб сільськогосподарського дорадництва, які забезпечать донесення необхідної інформації про можливі форми та способи утилізації сільськогосподарських та харчових відходів, а також механізми інвестування такого роду проєктів до різних категорій сільськогосподарських товаровиробників; 2) розроблення державних та регіональних програм налагодження виробництва різноманітних видів біологічного палива на основі утилізації полів фільтрації промислових підприємств та полігонів твердих сільськогосподарських та харчових відходів; 3) розроблення «дорожньої карти» реалізації пілотного проєкту по розбудові матеріально-технічної бази та інфраструктури біоенергетичного сегмента в секторі переробно-харчових виробництв та в секторі аграрного бізнесу на адміністративної області, адміністративного району та об'єднаної територіальної громади.

Виходячи з проведеного аналізу відтворювальних пропорцій в секторі переробно-харчових виробництвах, зрушень в структурі сукупного аграрного експорту, динаміки утворення та утилізації рослинних та тваринних відходів, а також виходячи з рівня концентрації інвестиційного потенціалу та можливостей диверсифікації джерел та методів інвестування проєктів комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору, напрошується висновок про те, що у короткостроковій та середньостроковій перспективі основним пріоритетом підвищення рівня комплексності використання сільськогосподарської сировини, зокрема вторинної сільськогосподарської сировини, виступає розбудови матеріально-технічної бази та інфраструктури налагодження переробки відходів сільськогосподарського виробництва та харчових відходів з метою виробництва твердого та газоподібного біологічного палива та цінних кормових добавок. Сьогодні має місце чітко виражений тренд нарощення обсягів виробництва в сільському господарстві та в окремих видах харчової промисловості, а також нарощення сукупного аграрного експорту, що супроводжується нарощенням обсягів відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв.

Зокрема Україна є найбільшим експортером соняшникової олії (належить більше 50% відсотків глобального експорту), що створює значні обсяги відходів, які, як правило, як відходи та залишки харчової промисловості експортуються.

Водночас нарощення обсягів переробки відходів сільськогосподарського виробництва та харчових відходів стане можливим за умови інституціоналізації запропонованої в пункті 3.1 авторської системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, яка забезпечить вищий рівень інформованості суб'єктів агропродовольчого підприємництва стосовно можливостей отримання вигод від підвищення рівня утилізації вживаної сільськогосподарської сировини, диверсифікацію інструментів бюджетно-податкової та фінансово-кредитної підтримки виробництв по виготовленню біологічного палива та кормових добавок на основі переробки рослинних та тваринних відходів, прискорену імплементацію європейських технічних регламентів та стандартів якості та безпечності харчових продуктів з метою розширенню інституціонального та виробничо-технічного підґрунтя нарощення експорту продукції переробки сільськогосподарських та харчових відходів, застосування протекціоністських заходів по відношення до непродуктивного продовольчого імпорту. В першу чергу щодо завезенню в Україну некондиційної продовольчої сировини.

Така система економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору має отримати відповідну конкретизацію та інституціональну упорядкованість на регіональному рівні, оскільки укрупнення адміністративних районів та завершення процесу створення об'єднаних територіальних громад, а також необхідність врахування територіальних особливостей, вимагають активізації регуляторного впливу саме на рівні адміністративної області. Основний спектр інструментів економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора на рівні регіону має бути зорієнтований на стимулювання

суб’єктів аграрного та агропродовольчого бізнесу стосовно підвищення обсягів рециклінгу рослинних та тваринних відходів, орієнтування рад та виконкомів об’єднаних територіальних громад на створення умов для виробництва різноманітних видів біологічного палива на основі утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв, створення інституціональних передумов для формування складських та логістичних центрів в системі поводження з рослинними та тваринними відходами, впровадження сучасних аутсорсингових, реінжинірингових та франчайзингових технологій у всіх фазах агро продуктового ланцюга по переробці сільськогосподарських та харчових відходів.

Застосування вказаних інструментів економічного регулювання комплексного розвитку аграрного сектору на регіональному рівні та стимулювання створення асоціативних, кластерних та кооперативних форм інтеграції бізнесових структур, які спеціалізуються на утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та відходів переробно-харчових виробництв, дасть можливість у 2021-2025 роках суттєво підвищити обсяги утилізації відходів рослинного і тваринного походження та змішаних відходів (рис. 3.2), що в підсумку сприятиме закріпленню висхідній тенденції в динаміці обсягів реалізованої продукції у секторі переробно-харчових виробництв.

На першому етапі застосування запропонованої системи економічного регулювання, зокрема стимулювання, комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора на регіональному рівні якраз в основному має бути зорієнтована на підвищення рівня утилізації рослинних, тваринних та змішаних харчових відходів з метою виробництва твердого та газоподібного палива, а також цінних кормових добавок.

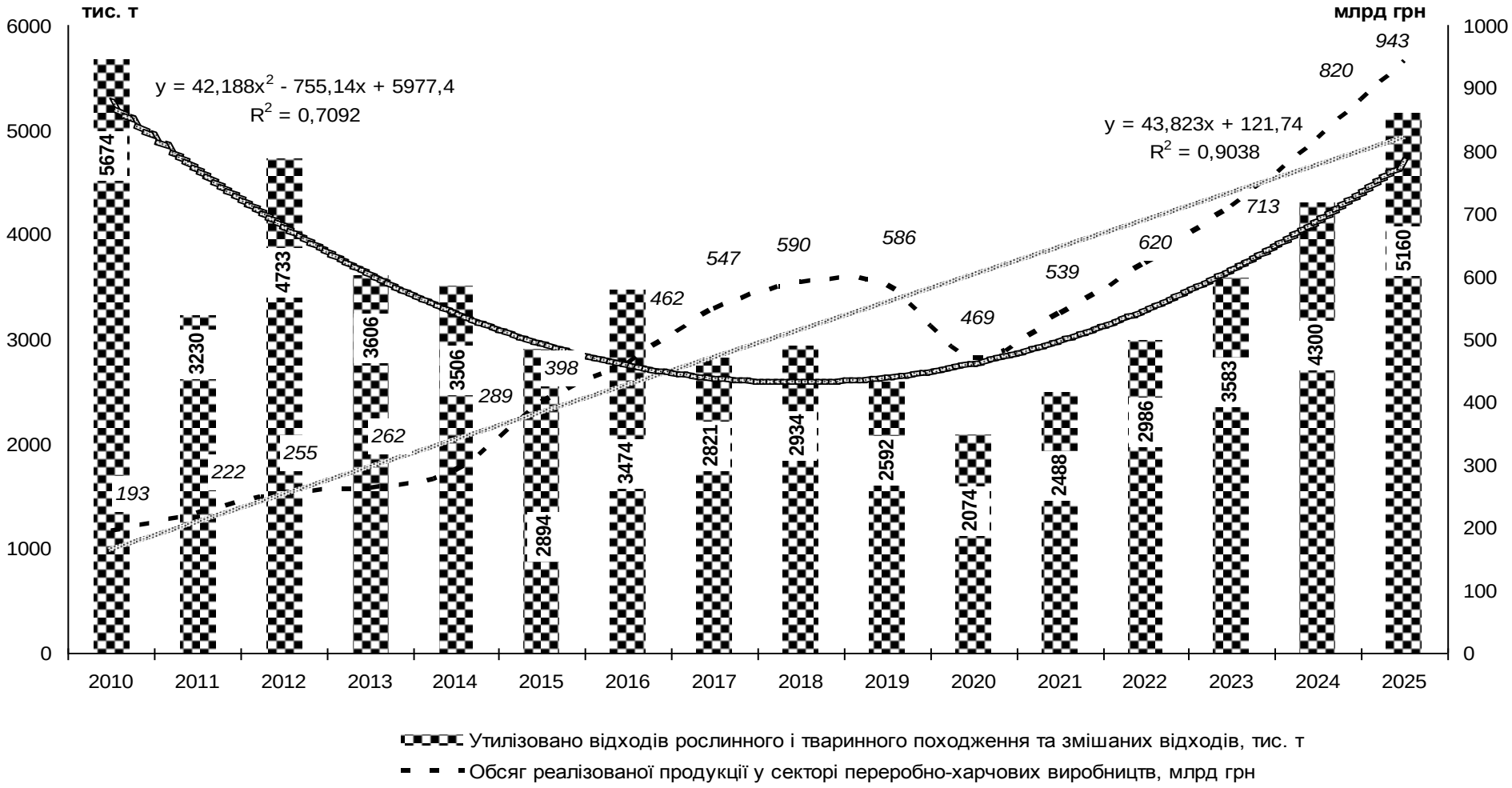

Рис. 3.2. Ретроспектива та прогноз обсягів утилізації відходів рослинного і тваринного походження та змішаних відходів і обсягу реалізованої продукції у секторі переробно-харчових виробництв*

**розраховано за даними Державної служби статистики України*

Саме такий пріоритет має отримати інституціональне та інвестиційне забезпечення з огляду на значну ресурсну базу у формі відходів сільськогосподарського виробництва, а також відходів та залишків харчової промисловості і значну потребу національної економіки в диверсифікації джерел енергетичного забезпечення, як правило, за рахунок дешевших за викопні вуглеводні джерел. В умовах глибокої економічної кризи та наявності численних екзогенних ризиків саме стимулювання виробництва біологічного палива та цінних кормових добавок стане найбільш ефективною формою комплексного розвитку переробно-харчових виробництв.

На другому етапі застосування запропонованої системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, коли покращиться інвестиційний клімат, економіка поступово виходитиме із стагнаційної кризи, завершиться процес імплементації у практику господарювання європейських стандартів та регламентів забезпечення якості та безпечності харчових продуктів, необхідно стимулювати диверсифікацію виробничої програми за рахунок налагодження виробництва готових харчових продуктів, які користуються попитом як на ринках високорозвинених країн, так і країн третього світу.

3.3 Механізм фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору Волинської області

Для регіонів України, які мають чітко виражену аграрну спеціалізацію, розвиток переробно-харчових виробництв, що забезпечують на основі переробки сільськогосподарської сировини виробництво продукції з високою часткою доданої вартості, у найближчій перспективі стане базовим чинником активізації ділової активності і структурної перебудови регіонального господарства в цілому. На сьогодні ще не сформовано відповідних передумов для забезпечення нової якості переробки сільськогосподарської сировини і

виробництва готових харчових продуктів у відповідності з міжнародними регламентами та стандартами через обмеженість джерел інвестиційного забезпечення оновлення основного капіталу та низький рівень комплексності використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу.

Саме комплексний розвиток переробно-харчових виробництв дасть змогу суттєво підвищити рентабельність виробничо-господарської діяльності та розширити номенклатуру готової продукції завдяки результативному використанню вторинної сільськогосподарської сировини. Враховуючи територіальну неоднорідність України як стосовно природнокліматичних і природно-ресурсних передумов сільськогосподарського виробництва, так і техніко-технологічного рівня переробно-харчових виробництв, потребують диференціації регіональні пріоритети інвестування проектів модернізації харчової промисловості та підвищення рівня комплексності використання сільськогосподарської сировини.

Репрезентативною в плані наявності значних резервів розширеного відтворення потенціалу переважної більшості переробно-харчових сегментів регіонального АПК є Волинська область. Виходячи зі структури господарського комплексу та природнокліматичних умов розвитку сільськогосподарського виробництва базовою ланкою господарства даного регіону слід вважати виробництво харчових продуктів та напоїв з огляду на наближеність до переробних потужностей місць виробництва сировини, а також наявність достатньої кількості трудових ресурсів та близькість ринків Європейського Союзу. Введення додаткових потужностей виробництва продуктів та напоїв великою мірою залежить від залучення у цю ланку господарського комплексу капітальних інвестицій, що вимагає удосконалення інституціонального середовища інвестиційного процесу у переробно-харчовому сегменті регіонального агропромислового комплексу.

У період 2005-2019 рр. в динаміці залучення капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів та напоїв можна виокремити декілька основних фаз (рис. 3.3).

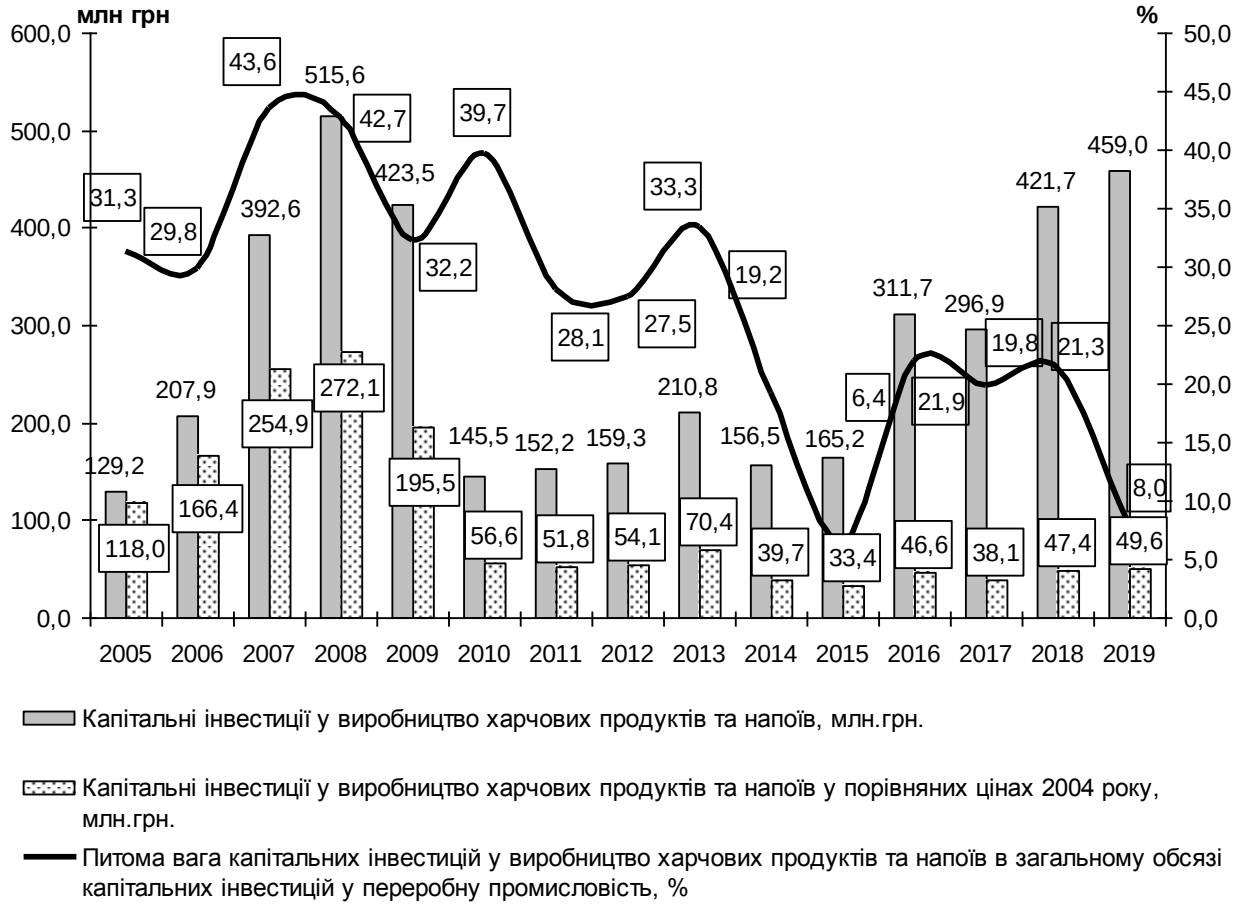

Рис. 3.3. Капітальні інвестиції у виробництво харчових продуктів та напоїв у Волинській області*

**розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області*

Фаза зростання (2005-2008 рр.). Зокрема у 2008 році порівняно з 2005 роком обсяги капітальних інвестицій, залучених у виробництво харчових продуктів та напоїв, збільшилися у 3,9 разу, що пов'язано із закріпленням проявів макроекономічної стабілізації та підвищенням рівня концентрації інвестицій у переробно-харчових виробництвах.

Фаза спаду (2009-2015 рр.). Зокрема у 2015 році порівняно з 2009 роком обсяг капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів та напоїв зменшився у 2,5 разу, що великою мірою зумовлено впливом глобальної фінансової кризи на розвиток переробно-харчових виробництв та загостренням протистояння на Сході України. Є велике сподівання, що у 2016 році все ж таки було переломлено спадний тренд в динаміці капітальних

інвестицій у виробництво харчових продуктів та напоїв. Зокрема у 2016 році порівняно з 2015 роком обсяг капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів та напоїв збільшився в 1,8 разу, що пов'язано із загостренням глобальної продовольчої кризи та намаганням окремих глобальних гравців ринку продовольства диверсифікувати власні ризики за рахунок розширення географії виробництва.

Незважаючи на позитивні зрушення в динаміці номінальних капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів та напоїв у порівняних цінах проривного результату не досягнуто. Зокрема у 2016 році обсяг капітальних інвестицій у порівняних цінах 2004 року у виробництво харчових продуктів та напоїв склав 46,6 млн. грн., що у 2,5 разу менше показника 2005 року та в 4,2 разу менше відповідного показника 2009 року. Про відсутність кардинальних поліпшень у фінансуванні капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів та напоїв свідчить також динаміка показника питомої ваги капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів та напоїв в загальному обсязі капітальних інвестицій у переробну промисловість.

Зокрема у 2005 році даний показник становив 31,3 %, у 2009 – 32,2 %, у 2012 – 27,5 %, а у 2016 – 21,9 %, у 2019 – 8%. Тобто у 2019 році порівняно з 2005-2009 роками відбулося суттєве зменшення питомої ваги капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів та напоїв у загальному обсязі капітальних інвестицій у переробну промисловість, що є свідченням того, що зростання капітальних інвестицій в інші сегменти переробної промисловості відбувається більш прискореними темпами.

В динаміці прямих іноземних інвестицій у підприємства з виробництва харчових продуктів та напоїв за 2015-2020 рр. в цілому спостерігалася низхідна тенденція. Зокрема у 2015 році обсяг прямих іноземних інвестицій у підприємства з виробництва харчових продуктів та напоїв складав 2,8 млн. дол. США, у 2016 – 3,0 млн. дол. США, у 2018 – 3,2 млн. дол. США, а у 2020 – 3,2 млн. дол. США (рис. 3.4).

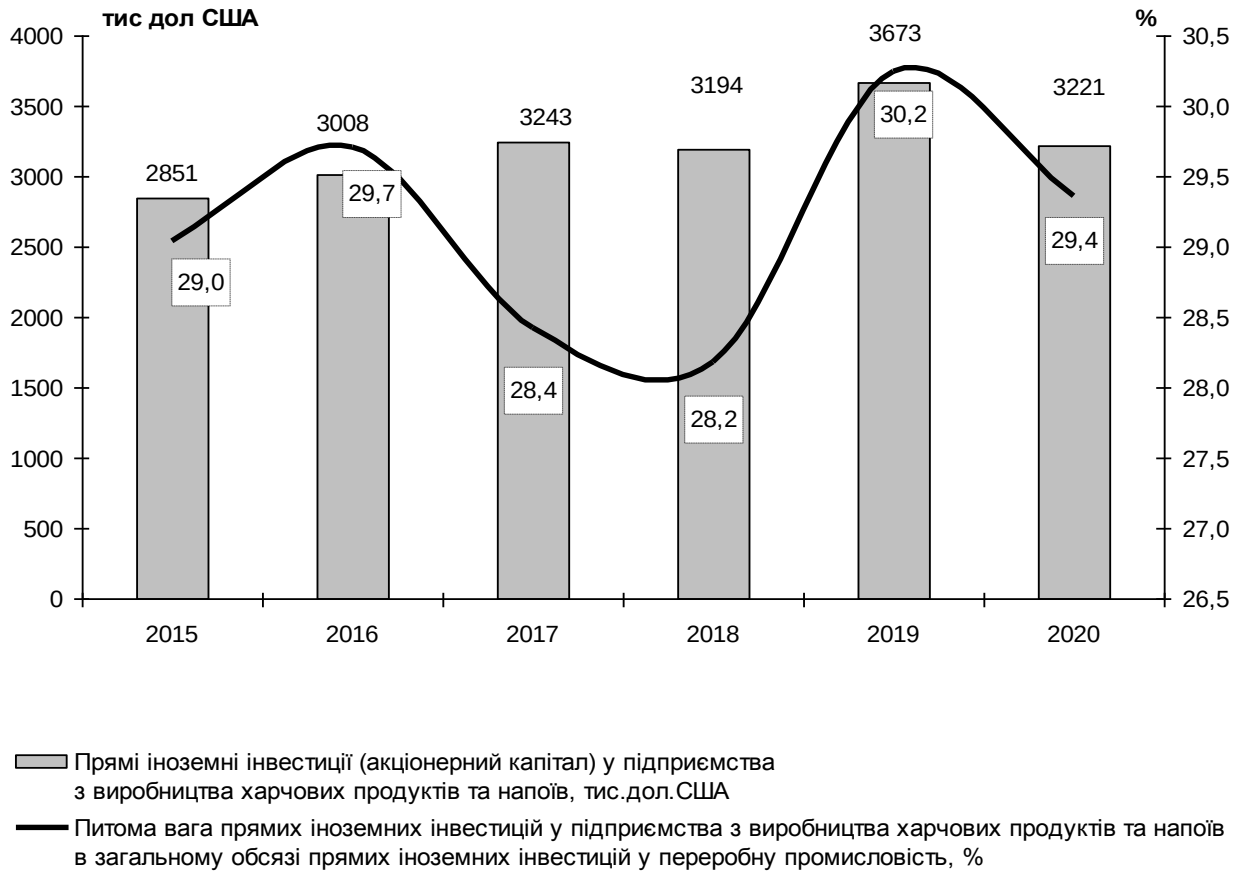

Рис. 3.4. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у підприємства з виробництва харчових продуктів та напоїв у Волинській області на 1 січня відповідного року*

****розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області***

Тобто спостерігається інтенсивне незначний приріст прямих іноземних інвестицій з підприємств з виробництва харчових продуктів та напоїв, що певним позитивним чином відображається на перспективах модернізації і реконструкції переробно-харчових виробництв в цілому. Також динаміка прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) у підприємства з виробництва харчових продуктів та напоїв відобразилася на динаміці питомої ваги прямих іноземних інвестицій у переробно-харчові виробництва в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій у переробну промисловість. Зокрема у 2015 році даний показник становив 29,0%, у 2016 – 29,7%, у 2018 – 28,2%, а у 2020 – 29,4%.

Виходячи з результатів аналізу основних тенденцій залучення капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів та напоїв і динаміки прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) у переробний сегмент АПК Волинської області, є підстави констатувати, що в останні роки спостерігається згортання інвестиційної активності в секторі переробно-харчових виробництв, що пов'язано з наданням пріоритету в інвестуванні проектам, які передбачають вирощування сільськогосподарських культур. Сприятлива для українських експортерів кон'юнктура світового ринку сільськогосподарської сировини робить сільськогосподарське виробництво одним з найбільш інвестиційно привабливих видів діяльності, як в цілому по країні, так і по більшості регіонів.

Переломлення такого тренду стане можливим, коли сформуються сприятливі передумови для інвестування проектів модернізації і реконструкції переробно-харчових виробництв, що дозволить збільшити обсяги виробництва продукції з високою доданою вартістю і підвищити рівень капіталізації агропродовольчого бізнесу. Каталізатором інвестиційної активності у переробному сегменті АПК Волині може стати налагодження переробки відходів сільськогосподарського виробництва на базі великих сільськогосподарських товаровиробників, які внаслідок сприятливої кон'юнктури на їх продукцію мають значні інвестиційні можливості для розширення виробничих потужностей, зокрема в частині переробки вторинної сільськогосподарської сировини.

Вторинна сільськогосподарська сировина виступає матеріальним субстратом для виробництва паливних ресурсів, зокрема паливних брикетів, що можуть використовуватись як для задоволення власних потреб (опалення виробничих корпусів і приміщень, так і для потреб місцевого самоврядування, зокрема обігріву об'єктів комунальної та соціальної інфраструктури). Окремі види сільськогосподарської сировини є ресурсною базою для виробництва біоетанолу, яке може бути налагоджене на базі великих сільськогосподарських виробників, так і на незадіяних площадках

окремих переробно-харчових виробництв. Надати додаткових імпульсів процесам інвестування виробництва біоетанолу може внесення необхідних змін у вітчизняне законодавство, які передбачатимуть обов'язковість добавок біопалива до паливних продуктів.

«Виходячи з викладеного вище та враховуючи сучасні тренди у глобальному агропродовльчому просторі, варто взяти на озброєння твердження вчених Інституту продовольчих ресурсів НААН України про те, що ключовим завданням інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості є впровадження нових технологій виробництва та зберігання, які дають змогу створювати якісну й безпечну продукцію, а також виробництва альтернативних джерел енергії з продуктів і відходів харчової промисловості» [111].

Забезпечення комплексного розвитку переробно-харчових виробництв Волинської області значною мірою пов'язується з відновленням традиційної сільськогосподарської спеціалізації адміністративних районів, особливо Поліської зони. Домінування супіщаних та дерново-підзолистих грунтів, а також значні площі ренатуралізованих осушених сільськогосподарських угідь створюють сприятливі передумови для відновлення традиційних посівних площ льону-довгунця, льону олійного, продовольчого жита, а також поступового відтворення потенціалу м'ясного скотарства, що у свою чергу, зумовить потребу у відновленні переробних потужностей, а це диверсифікація діяльності великих сільськогосподарських товаровиробників, створення сучасних переробно-харчових виробництв і в результаті додаткові надходження до бюджетів різного таксономічного рівня та нові робочі місця. Відповідна популяризація такого роду проектів регіональними органами державного управління однозначно забезпечить залучення великих обсягів як вітчизняних, так і закордонних інвестицій.

«Значні перспективи комплексного розвитку переробно-харчових виробництв Волинської області пов'язані з підвищенням ефективності функціонування цукрових заводів, зокрема за рахунок розроблення і

освоєння виробництвами технології комплексної переробки цукрових буряків з отриманням цукру білого першої категорії, альтернативних видів палива, бетаїну» [111].

Забезпечення комплексного розвитку переважної більшості переробних сегментів АПК Волинської області пов’язується з формуванням виробничо-технічної бази утилізації вторинної сільськогосподарської сировини, оскільки переробно-харчові виробництва продукують значні обсяги тваринних та рослинних відходів, які в теперішніх умовах, як правило, спрямовуються на поля фільтрації та полігони відходів. Матеріально-речовий субстрат відходів переробно-харчових виробництв є відновним джерелом виробництва теплової енергії, що при відповідному виробничо-технічному забезпеченні дасть змогу на порядок збільшити обсяги виробництва твердого, рідкого та газоподібного біологічного палива, а це вагомий фактор зниження енергомісткості у зв’язку із зменшенням обсягів використання як джерела енергії викопних вуглеводнів та чинник диверсифікації виробничо-господарської діяльності в цілому. Тому проекти утилізації відходів переробно-харчових виробництв є одним з основних регіональних пріоритетів інвестиційного забезпечення комплексного розвитку агропродовольчого виробництва.

Враховуючи напрацювання вітчизняних вчених у попередні роки та виходячи з останніх трендів функціонування світового ринку сільськогосподарської сировини, одним із пріоритетних стратегічних напрямів розвитку аграрного сектора Волині є підвищення рівня комплексності використання сільськогосподарської сировини, що упередить процеси марнотратного використання матеріально-технічної субстанції сільськогосподарського ресурсу та дозволить усунути структурні перегини між рослинництвом та тваринництвом (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Вплив комплексного розвитку аграрного сектора Волині на стабілізацію діяльності його основних сегментів (розроблено автором)

економіки у зв’язку із структурною, системною та циклічною кризами. Зокрема у 2000 році порівняно з 1990 роком обсяги продукції рослинництва зменшилися на 1,5 млрд. грн., обсяги продукції тваринництва на 2,2 млрд. грн.

Це негативним чином відобразилося на відтворювальних пропорціях розвитку аграрного сектора та призвело до згортання окремих видів сільськогосподарського виробництва в цілому. Починаючи з 2000 року із завершуючи 2010 роком в цілому спостерігалося збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва усіма категоріями господарств. Якщо у 2005 році було вироблено 2,7 млрд. грн. продукції рослинництва, то у 2016 – 3,8 млрд. грн.

Натомість обсяги виробництва продукції тваринництва у 2005 році становили 2,3 млрд. грн., у 2016 – 2,7 млрд. грн. Висхідна тенденція у виробництві продукції рослинництва та тваринництва пов’язується із поступовою розбудовою інфраструктури аграрного ринку та сприятливою кон’юнктурою на світових ринках для вітчизняних сільгоспвиробників.

Незважаючи на в цілому позитивні зрушення в аграрному секторі Волинської області в останні роки, мають місце певні перегини як в структурі посівних площ традиційних для даного регіону сільськогосподарських культур, так і в динаміці поголів’я великої рогатої худоби, що супроводжується певними економічними втратами та деструктивними екологічними екстерналіями.

Одним з основних пріоритетів розвитку аграрного сектору Волинської області є усунення структурних перегинів, які виникли внаслідок гіпертрофованого розвитку одних галузей та занепаду інших. Значною мірою поступове подолання такого роду перегинів стане можливим за рахунок підвищення рівня комплексності розвитку базових ланок агропромислового виробництва. Мова йде про подолання негативного тренду в динаміці поголів’я ВРХ, що крім звуження ресурсної бази виробництва яловичини та телятини призводить до згортання бази органічних добрив, що в кінцевому підсумку негативним чином відображається на якості продовольчого

забезпечення та якості навколишнього природного середовища. Інституціональним підґрунтям поступового відновлення поголів'я великої рогатої худоби стане подальше нарощення прямої державної підтримки господарств населення, які у Волинській області залишаються основними виробниками сільськогосподарської продукції та де сконцентрована левова частка потенціалу тваринництва.

Вагомого значення набуває відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації адміністративних районів, де в структурі сільськогосподарських угідь значну питому вагу займають осушені землі, які в останні роки піддалися природній ренатуралізації, що сформувало сприятливі передумови для відновлення потенціалу м'ясного скотарства. Виходячи з того, що найбільші площі ренатуралізованих осушених сільськогосподарських угідь концентруються у Поліській зоні, а там відсутні потужні центри інвестиційної активності, забезпечення належного рівня залучення фінансових ресурсів стане можливим за безпосередньої участі держави та територіальних громад через реалізацію угод державно-приватного партнерства.

Аграрний сектор як і раніше залишається базовою ланкою господарського комплексу Волинської області. Глибокі стагнаційні процеси у сільськогосподарському виробництві, які мали місце в 90-их роках минулого століття, призвели до негативних зрушень в структурі аграрного сектору, зокрема катастрофічного скорочення потенціалу окремих видів тваринництва та відмови від традиційної сільськогосподарської спеціалізації окремих адміністративних районів. Наявність структурних перегинів в аграрному секторі не дає повною мірою використати наявний агроресурсний потенціал для суттєвого нарощення продукції з високою доданою вартістю та підвищити дієвість впливу сільськогосподарських та переробно-харчових виробництв на соціально-економічний розвиток населених пунктів. З огляду на сказане саме комплексний розвиток аграрного сектору виступає основним

стратегічним пріоритетом розвитку регіонального АПК у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Основною складовою комплексного розвитку має виступати поступове відновлення паритетності між рослинницькою та тваринницькою галузями з однієї сторони та між сільським господарством та переробно-харчовими виробництвами з іншої. Лише за таких умов вдасться перевести розвиток агропромислового виробництва на модель, яка забезпечуватиме своєчасне відтворення природно-ресурсного потенціалу при дотриманні екологічних індикаторів аграрного природокористування, визначених міжнародними природоохоронними конвенціями, а це необхідна та достатня умова розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу АПК Волинської області у довгостроковій перспективі.

Переробний сегмент аграрного сектора національної економіки є однією з найбільш інвестиційно привабливих ланок господарського комплексу, оскільки сприятливі природно-ресурсні передумови для ведення сільського господарства потенційно можуть забезпечити значну ресурсну базу для нарощення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю, що стане можливим за умови підвищення відсотка переробки сільськогосподарської сировини. Однак інвестиційний дефіцит у діючих суб’єктів переробно-харчових виробництв та висока вартість кредитних ресурсів на вітчизняному ринку позикового капіталу не дають можливості в повному обсязі профінансувати проекти модернізації та реконструкції існуючих потужностей та введення додаткових потужностей і тим самим забезпечити випуск харчової продукції, яка відповідатиме міжнародним стандартам та регламентам якості і безпечності.

За таких умов виникає гостра необхідність формування сучасного механізму фінансово-кредитного забезпечення розвитку переробної ланки аграрного сектору, який враховуватиме глобальні тренди руху інвестиційного капіталу в пріоритетні напрями розвитку переробно-харчових виробництв та буде зорієнтований на стимулювання підвищення рівня

комплексності переробки сільськогосподарської сировини. Саме результативне фінансово-кредитне забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору дасть можливість подолати багаторічну сировинну спрямованість національного АПК і прискорити збільшення обсягів виробництва продукції з високою часткою доданої вартості, що прямо корелює зі зростанням рівня капіталізації агарного бізнесу і соціально-економічним піднесенням в першу чергу сільських поселень.

Фінансово-кредитне забезпечення розвитку аграрного сектора є складовою системи фінансового забезпечення даної ланки національної економіки в цілому. Система фінансового забезпечення процесів розвитку підприємств агрокомплексу є цілісною, складною й динамічною економічною системою, яка складається з множини взаємодіючих і взаємозалежних підсистем різних рівнів з розгалуженою мережею прямих і зворотних зв’язків. Фінансове забезпечення розвитку АПК розглядається як сукупність економічних відносин, що виникають з приводу пошуку різних джерел фінансових ресурсів, їх залучення і ефективного використання та організаційно-управлінських принципів, методів, форм для впливу на соціально-економічну діяльність підприємств комплексу. Система фінансового забезпечення складається з двох відносно самостійних елементів: фінансової та кредитної підсистем [51]. Фінансова система охоплює комплекс відносин, пов’язаних з формуванням фондів фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, наданням дотацій, субсидій, податкових та митних пільг. Важливим компонентом системи фінансового забезпечення аграрного сектора виступають кошти державного та місцевих бюджетів, позабюджетні кошти, а також власні кошти суб’єктів аграрного та агропродовольчого підприємництва. Кредитна підсистема являє собою сукупність відносин з приводу отримання фінансових ресурсів на ринку позикового капіталу на основі платності та поворотності.

При визначенні магістральних напрямів формування механізму фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора необхідно виходити з

того, що особливу роль в забезпеченні доступу суб'єктів господарювання аграрної галузі до кредитних ресурсів відіграють форми прямої і непрямої державної підтримки. Система сільськогосподарського кредитування в Україні, за сучасних умов господарювання характеризується поєднанням ринкового і пільгового механізмів кредитування. Пільговий механізм кредитування аграріїв здійснюється за спеціальними програмами, спрямованими на підвищення ефективності аграрного виробництва, зростання його обсягів за умови безперервності процесу виробництва та забезпечення продовольчої безпеки країни [81]. Пільговий механізм кредитування не спрацьовує з критично необхідним рівнем ефективності через обмежені бюджетні можливості держави фінансувати програми компенсації комерційним банкам тих втрат, які вони несуть у зв'язку з наданням кредитних ресурсів за заниженими процентними ставками.

Ще більш ускладненим є створення дієвого механізму фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, оскільки держава інституціонально не передбачала і не передбачає повноцінну фінансову підтримку сектора переробно-харчових виробництв, які дали б можливості на порядок збільшити обсяг виробництва продукції з високою часткою доданої вартості і тим самим підвищити рівень капіталізації національного АПК в цілому. Якраз відсутність можливостей отримання доступних кредитних ресурсів не закладає необхідних стимулів для того, щоб суб'єкти аграрного бізнесу збільшували відсоток переробки сільськогосподарської сировини.

Механізм фінансово-кредитного забезпечення переробної ланки аграрного сектору має забезпечувати диференційований підхід до участі держави в процесі надання кредитних ресурсів для різних організаційно-правових форм аграрного бізнесу, які здійснюють переробку сільськогосподарської сировини.

Завдання держави для покращення кредитування крупнотоварних переробно-харчових виробництв має полягати у створенні інституціональних

умов для банківського кредитування проектів налагодження переробки сільськогосподарської сировини і держава тут повинна виконувати лише опосередковану роль. У кредитуванні малих та середніх форм агропродовольчого бізнесу має мати місце пряма участь держави через компенсацію втрат комерційним банкам, які вони несуть надаючи малому агропродовольчого бізнесу кредитні ресурси за заниженими процентними ставками.

Ефективною формою кредитування переробно-харчових виробництв виступає створення кластерних формувань за участю безпосередніх виробників харчових продуктів та інших продуктів переробки сільськогосподарської сировини, органів державного управління та місцевого самоврядування, а також фінансово-банківських установ. Кластерна форма створює умови, за яких держава надає необхідні гарантії надійності кредитування фінансово-банківськими установами проектів модернізації та реконструкції переробно-харчових виробництв, що виступає каталізатором збільшення кредитного портфеля для даної категорії виробників промислової продукції.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що незважаючи на зростання вагомості аграрного сектора в розширеному відтворенні ресурсно-виробничого потенціалу української економіки, дана ланка національного господарства не використовує повною мірою усі наявні резерви та можливості стосовно максимізації прибуткових надходжень за рахунок нарощення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю. Досягти значно вищого рівня капіталізації аграрного та агропродовольчого бізнесу можна за рахунок комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, який передбачає

підвищення в цілому глибини переробки сільськогосподарської сировини та утилізації відходів тваринного і рослинного походження.

2. Обґрунтовано, що підвищення рівня комплексності переробки сільськогосподарської сировини залежить від формування сучасної системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора. Суб'єктно-об'єктна база такого регулювання має охоплювати спектр інструментів, спрямованих на забезпечення надання дорадницьких послуг, бюджетно-податкову та фінансово-кредитну підтримку, імплементацію європейських технічних регламентів та стандартів якості і безпечності харчових продуктів. застосування протекціоністських заходів. Особливої ваги набуває формування системи економічного регулювання комплексного розвитку аграрного сектора на регіональному рівні, щоб максимальною мірою територіальні особливості аграрного та агропродовольчого комплексоутворення.

3. Встановлено, що важливою складовою комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора виступає забезпечення високого рівня утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та відходів переробно-харчових виробництв. Для забезпечення прийнятного рівня утилізації відходів доцільно формувати інституціональне забезпечення кластерної, кооперативної та асоціативної інтеграції, щоб створити умови для поєднання зусиль суб'єктів агропродовольчого підприємництва та органів місцевого самоврядування для усунення проявів втрат вживаної сільськогосподарської сировини у різних фазах агропродуктових ланцюгів.

4. У роботі розроблено модель комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора Волинської області, яка спрямована на усунення стагнаційних процесів, а також модернізацію сировинного (сільське господарство) та переробного сегмента (переробно-харчові виробництва). Запропонована модель комплексного розвитку переробно-харчових виробництв включає: поступове відновлення паритетності між рослинницькою та тваринницькою галузями; усунення структурних

перегинів між сільським господарством та переробно-харчовими виробництвами; збільшення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю переробно-харчовими виробництвами; утилізація полів фільтрації, рослинних та тваринних харчових відходів та відходів сільськогосподарського виробництва; нарощення обсягів виробництва твердого, рідкого та газоподібного палива з відходів у сировинному та переробному сегментах аграрного сектора Волині.

5. Обґрунтовано, що незважаючи на наявність ряду негативних тенденцій, сфера сільського господарства та сектор переробно-харових виробництв у Волинській області мають усі передумови для перевищення показників 1990 року, досягнутих ще за часів планової економічної формації, що ознаменує успішність проведення ринкової трансформації аграрного сектору економіки регіону. Для цього потрібно створити сприятливе інституціональне середовище для відновлення, перш за все, втрачених позицій у сфері тваринництва, чому може допомоги відновлення вже на ринкових засадах діяльності крупнотоварних тваринницьких господарств у поліських районах.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі розроблено теоретичні підходи та практичні рекомендації до формування сучасної системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону з урахуванням євроінтеграційних та децентралізаційних викликів.

1. Встановлено, що комплексний розвиток переробної ланки аграрного сектора – це такий розвиток, який передбачає максимально можливе залучення матеріально-речової субстанції сільськогосподарської сировини у відтворювальний процес та утилізацію утворених рослинних і тваринних відходів з метою виробництва харчових напівфабрикатів, готових харчових продуктів, різноманітних видів біологічного палива та продуктів виробничо-технічного спрямування.

2. Сформовано набір принципів побудови регуляторного механізму комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, згідно якого такими принципами виступають: принцип синергізму, принцип цілісності, принцип безвідходності, принцип усунення структурних диспропорцій, принцип подолання сировинної спрямованості національного АПК, принцип збереження продовольчої спрямованості аграрного сектора, принцип диверсифікації та розширеного відтворення потенціалу переробно-харчових виробництв, принцип конвергенції, принцип екологізації агропродовольчих ланцюгів.

3. Встановлено, що основними передумовами комплексного розвитку переробної сфери аграрного сектору виступають структурна, галузево-секторальна та продуктово-відтворювальна перебудова сировинної ланки аграрного сектора, що передбачають: відновлення традиційної докризової сільськогосподарської спеціалізації окремих природнокліматичних зон та адміністративних районів; подолання структурних перегинів в сировинній ланці аграрного сектора; створення комплексних сільськогосподарських

виробництв; переорієнтація окремих категорій сільськогосподарських товаровиробників на імпортозаміщення; відновлення посівних площ сільськогосподарських культур з тривалим періодом ротації (садівництво, виноградарство, ягідництво).

4. У роботі запропоновано авторський концепт структуризації детермінант низького рівня комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, згідно якого такими детермінантами виступають: сировинна спрямованість аграрного сектора; недостатній рівень утилізації відходів; застаріла техніко-технологічна база; відсутність сучасної державної фінансової підтримки; галузеві перегини.

5. Сформовано суб'єктно-об'єктну базу економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора, що охоплює суб'єкти регуляторного впливу (міжнародні та державні інститути, місцеве самоврядування, самоврядні організації, торгово-промислові палати, об'єднання роботодавців, галузеві об'єднання), які забезпечують надання дорадницьких послуг, бюджетно-податкову та фінансово-кредитну підтримку, імплементацію європейських технічних регламентів та стандартів якості і безпечності харчових продуктів, протекціоністські заходи.

6. Обґрунтовано, що основними інституціональними формами забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора регіону виступають: кооперація суб'єктів аграрного бізнесу і переробно-харчових виробництв; обслуговуюча та збутова кооперація малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників та переробно-харчових виробництв; асоціативна та кластерна інтеграція виробників сільськогосподарської сировини та переробних підприємств; формування агропромислових об'єднань з високодиверсифікованою структурою; створення переробно-харчових виробництв за участю іноземного та транснаціонального капіталу.

7. Розроблено перспективну модель комплексного розвитку переробно-харчових виробництв Волинської області (поступове відновлення

паритетності між рослинницькою та тваринницькою галузями; усунення структурних перегинів між сільським господарством та переробно-харчовими виробництвами; збільшення обсягів продукції з високою доданою вартістю переробно-харчовими виробництвами; утилізація полів фільтрації, рослинних та тваринних харчових відходів та відходів сільськогосподарського виробництва; нарощення обсягів виробництва твердого, рідкого та газоподібного палива з відходів у сировинному та переробному сегментах аграрного сектора Волині) та виявлено його вплив на структурні зрушення в аграрному секторі даного регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агрес О., Кирилейза В. Джерела фінансування для забезпечення формування раціонального складу основних засобів сільськогосподарських підприємств. *Вісник Львівського національного аграрного університету.* 2013. №20(1). С. 185–189.

2. Азуркіна Ю. А. Переробка зерна на комбікорми – економічно вигідна. *Агросвіт.* 2014. №8. С. 51–55.

3. Андрейченко А. В. Практика застосування безвідходних технологій в АПК на шляху до виконання глобальної програми сталого розвитку. *Агросвіт.* 2018. №6. С. 40–45.

4. Анисенко О.В., Вакар К.В. Розвиток аграрного сектора економіки України в умовах інституційних змін. *Агросвіт.* 2018. № 9. С. 27–32.

5. Антонюк О. П. Аналіз тенденції виробництва та переробки насіння соняшнику в Україні. *Економіка харчової промисловості.* 2014. №1. С. 50–53.

6. Артамонова Н., Максимов М. Розвиток агропромислового комплексу України в контексті євроінтеграційних перетворень. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2016. №3. С. 23–34.

7. Бабенко В. О. Формалізація задачі адаптивного управління інноваційними процесами переробних підприємств АПК. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва.* 2014. №3. С. 90–97.

8. Бабенко В.О. Формування узагальненої моделі управління інноваційними процесами переробних підприємств АПК. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва.* 2014. №4. С. 74–80.

9. Байбєрова С.С. Використання прогресивних ресурсозберігаючих технологій в харчовій промисловості. *Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК.* Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. ТДАТУ. 2017. С. 5–6.

10. Баланюк І.Ф., Гой Н.В., Шеленко Д.І. Інноваційні підходи до удосконалення механізму управління підприємством з переробки сільськогосподарської продукції. *Економіка та управління АПК.* 2017. №2. С. 64–71.

11. Барановский С.И. Роль перерабатывающей промышленности в системе АПК Беларуси. *Известия Академии аграрных наук Республики Беларусь.* 1999. №3. С. 25–29.

12. Безп'ята І.В. Інституціональне забезпечення залучення інвестицій в аграрний сектор економіки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія : Економіка і менеджмент. 2015. №.11. С. 59–63.

13. Білецька Н. Інституційні аспекти розвитку аграрного сектора України. *Вісник Львів. ун-ту.* Серія екон. 2010. №.43. С. 64–69.

14. Білоченко А. М. Удосконалення організаційно-економічного механізму фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства України. *Економіка АПК.* 2014. №5. С. 43–45.

15. Бондар В. С. Економічне обґрунтування технологій вирощування і переробки рослинної біосировини на тверді види палива. *Економіка АПК.* 2015. №3. С. 22–27.

16. Бутенко Т. В., Солтик Я. В., Кравчук А. О. Удосконалення механізмів фінансового забезпечення кластерів аграрної сфери. *Агросвіт.* 2014. №1. С. 15–20.

17. Вдовенко Л. О., Вдовенко С. А. Стан та перспективи розвитку аграрного сектору в контексті державної політики фінансової підтримки товаровиробників. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики.* 2018. №.3. С.113–122.

18. Войниченко П.П. Особливості банківського кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі. *Ефективна економіка.* 2012. №.1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=902.

19. Гаврилюк В. М. Перспективи розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві. *Економіка АПК.* 2015. №10. С. 38–42.

20. Галицька Л. Б. Джерела фінансування основних виробничих засобів в сільськогосподарських підприємствах. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва.* 2014. №7. С. 222–230.

21. Галицький О. М. Імперативи діагностування інноваційного потенціалу у напрямі захисту економічних інтересів переробних підприємств аграрної сфери. *Агросвіт.* 2017. №4. С. 35–39.

22. Голян В.А. Чи доцільно направляти 50% дотацій великим виробникам курятини. Главком. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://glavcom.ua/columns/vgalyan/chi-docilno-napravlyati-50-dotaciy-velikim-virobnikam-kuryatini-471031.html.

23. Голян В.А. Як аграрний «локомотив» гальмує розвиток українського села. *Левый берег.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/blog/vasiliy_golyan/387919_yak_agrarniy_lokomotiv_galmuie.html.

24. Голян В.А., Гордійчук А.І., Шмаров Д.М. Інституціональне середовище комплексного розвитку аграрного сектора: пріоритети та механізми удосконалення. *Економіка та держава.* 2019. №3. С. 23–29.

25. Голян В.А., Лучечко Ю.М., Гордійчук А.І., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток сфери переробки сільськогосподарської сировини в контексті диверсифікації інвестиційних потоків в аграрний сектор. *Агросвіт.* 2020. №9.

26. Голян В.А., Савчук В.В., Андрощук І.І. Раціоналізація природокористування в зоні осушення. *Агросвіт.* 2016. №12. С. 4–11.

27. Голян В.А., Шмаров Д.М., Миклуш Т.С. Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору: принципи побудови та суб'єктно-об'єктна база. *Економіка та держава*. 2021. №4. С. 47–52.

28. Голян В.А., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв на основі утилізації відходів: інституціональні передумови та інвестиційне забезпечення. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 13. С. 10–15.

29. Голян В.А., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв як альтернатива сировинній спрямованості аграрного сектора. *Агросвіт.* 2018. № 13. С. 8–14.

30. Гончарук Т.В. Розвиток та ефективність виробництва сільськогосподарської продукції – сировини для переробки на біопаливо. *Економіка АПК.* 2013. №8. С. 128–133.

31. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду : монографія / Нац. акад. наук України, Ін-т економіки ; Редкол.: Б.Й. Пасхавер (відп. ред.) та ін. К., 2001. 350 с.

32. Дідух С. М. Використання кластерної моделі для реалізації інвестиційного потенціалу плодоовочевих консервних підприємств. *Економіка харчової промисловості.* 2015. Т. 7, №4. С. 60–66.

33. Добровольська С. Р. Державна фінансова підтримка як чинник формування галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах. *Агросвіт.* 2013. №4. С. 57–61.

34. Домінська О. Я. Стан та проблеми діяльності льонопереробних підприємств (на прикладі ВАТ «Льонокомбінат «Старосамбірський»). *Агросвіт.* 2013. №8. С. 57–61.

35. Доронін А. В. Ефективність виробництва біоетанолу з продукції переробки цукрових буряків в Україні. *Економіка та управління АПК.* 2013. №10. С. 145–148.

36. Задорожна Л.М. Оцінка стану інституційного забезпечення розвитку ринку інновацій в аграрній сфері. *Молодий вчений.* 2015. №7(22). С. 70–75.

37. Заремба В.М., Мазурик С.М. Тенденції розвитку агропромислового комплексу регіону. *Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції.* 2013. Вип. 19. №3. С. 104–115.

38. Зеліско І. М. Гармонізація фінансових відносин аграрно-промислових компаній. *Агросвіт.* 2016. №24. С. 3–7.

39. Іртищева І.О., Смелянець Т.В., Бурдельна Г.О., Крамаренко І.С. Стан та стратегічні орієнтири інвестиційно-фінансового забезпечення агропродовольчої сфери в умовах глобалізації. *Агросвіт.* 2012. №7. С. 26–30.

40. Кирилов Ю. Є. Формування ефективного організаційно-економічного механізму інвестування аграрного сектору економіки України. *Агросвіт.* 2015. №8. С. 18–24.

41. Клименко Д.Б. Особливості та перспективи банківського кредитування аграрного сектора в Україні. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України.* 2018. №.2. С. 95–106.

42. Комаренко І. С. Економічна теорія та практика посилення конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості. *Агросвіт.* 2015. №17. С. 49–54.

43. Котелевець Д. О. Концептуальні положення підвищення конкурентоспроможності переробних підприємств в АПК. *Агросвіт.* 2017. №12. С. 53–57.

44. Котькалова-Литвин І. В. Інституційні особливості формування фінансово-кредитної інфраструктури агропромислового ринку. *Вісник ХНАУ.* 2019. №1. С. 288–296.

45. Кравченко М. В. Розвиток та модернізація державної фінансової підтримки агропромислового комплексу України в умовах євроінтеграції. *Агросвіт.* 2013. №19. С. 49–53.

46. Кривчун О.М., Шеремет О.О. Еколого-економічна ефективність переробки вторинної сировини харчової промисловості. *Наукові праці НУХТ.* 2010. №33. С. 121–130.

47. Крисанов Д.Ф. Оптимізація інтеграційних зв’язків між підприємствами сільського господарства і переробно-харчових галузей в умовах посилення впливу євроінтеграційних процесів. *Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.* Економічні науки. 2016. Вип. 11. С. 137–151.

48. Кропивко М. Ф. Організація та планування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень. *Економіка АПК.* 2014. №7. С. 109–121.

49. Круковська О.В. Інституціональні засади інноваційного розвитку аграрної сфери економіки. *Таврійський науковий вісник.* 2013. №86. С. 166–172.

50. Крючко Л. С. Перспективи піднесення аграрного сектора України в умовах фінансової глобалізації ринку продовольства. *Агросвіт.* 2013. №15. С. 30–35.

51. Кузнєцова Л.В. Банківський кредит як джерело фінансового забезпечення розвитку АПК України. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2014. №9-1. Ч. 1. С. 183–186.

52. Кучер Р.-Д.А. Розвиток інституційного забезпечення сільських територій. *Соц.-ек.проблеми сучас.періоду України.* 2013. № 6(104). С. 299–305.

53. Лупенко Ю. О. Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М.М. Результати і проблеми реформування сільського господарства України. *Економіка АПК.* 2014. №7. С. 26–38.

54. Лупенко Ю.О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України. *Економіка АПК.* 2014. №12. С. 5–11.

55. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України. *Економіка АПК.* 2012. №11. С. 10–14.

56. Майданевич Ю. П. Механізм, інструменти та методи регулювання розвитку переробних підприємств аграрної сфери. *Агросвіт.* 2014. №10. С. 22–25.

57. Мартенюк Г. М. Біоконверсія органічних відходів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/8453/1/Organik_2017_87-91.pdf.

58. Марченко Т. В. Гармонізація державного регулювання щодо фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства. *Агросвіт.* 2013. №20. С. 67–70.

59. Матвієнко Р.В. Інструменти фінансово-кредитного механізму державного регулювання розвитку аграрного виробництва. *Інвестиції: практика та досвід.* 2017. №15. С. 89–94.

60. Маховський Д. В. Стратегія диверсифікації сільськогосподарського виробництва як шлях формування конкурентоспроможності переробних підприємств АПК. *Агросвіт.* 2014. №24. С. 67–71.

61. Мельник І. О., Саакян А. Диверсифікація аграрних підприємств на основі запровадження переробки насіння соняшнику. *Агросвіт.* 2018. №2. С. 23–27.

62. Міщенко Д. А. Державна фінансова підтримка сільськогосподарського комплексу за кордоном. *Агросвіт.* 2014. №21. С. 22–27.

63. Міщенко Д. А. Оцінка ефективності державної фінансової підтримки сільськогосподарського комплексу. *Агросвіт.* 2015. №6. С. 7–11.

64. Міщенко Д. А. Удосконалення системи державної фінансової підтримки сільського господарства України. *Агросвіт.* 2015. №18. С. 36–40.

65. Міщенко Д. А. Шляхи удосконалення державної фінансової підтримки сільськогосподарського комплексу України на сучасному етапі розвитку. *Агросвіт.* 2015. №3-4. С. 10–14.

66. Нагорний Є. О. Інвестиційний контролінг у фінансовому забезпеченні розвитку аграрних підприємств. *Агросвіт.* 2016. №18. С. 21–25.

67. Назаркевич О.Б. Інституційне забезпечення розвитку малого аграрного підприємництва в Україні. *Вісник Львівської комерційної академії.* Серія економічна. 2013. №43. С. 61–65.

68. Нікішина О. В. Ефективність дворівневого механізму стимулювання виробництва зернобобових культур для внутрішньої

переробки і споживання в Україні. *Економіка харчової промисловості.* 2015. №2. С. 31–40.

69. Нікішина О. В. Ефективність механізму стимулювання виробництва твердої пшениці для внутрішньої переробки в Україні. *Економіка харчової промисловості.* 2014. №3. С. 42–50.

70. Нікішина О. В. Моделювання відтворювальної структури інтегрованого ринку зерна та продуктів його переробки. *Економіка харчової промисловості.* 2013. №4. С. 33–42.

71. Олійник О. О. Фактори формування ефективної фінансово-кредитної системи аграрного сектору економіки. *Агросвіт.* 2014. №18. С. 36–41.

72. Олійник О. О., Адаменко В. В., Конюхов Д. А. Зарубіжний фондовий ринок як складова фінансово-кредитної системи аграрного сектору економіки України. *Агросвіт.* 2015. №22. С. 32–37.

73. Пасхавер Б. Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК.* 2012. №9. С. 3–9.

74. Педорченко А. Л. Досвід експорту олійних культур та продуктів їх переробки країн з розвинутою ринковою економікою. *Агросвіт.* 2015. №13. С. 37–42.

75. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону. К., Аграрна наука. 1998. 250 с.

76. Пожарчук Ю. В. Сировинна база як фактор забезпечення конкурентоспроможності м’ясопереробних підприємств України. *Економіка харчової промисловості.* 2013. №1. С. 32–34.

77. Пономаренко С.В. Форми і методи регулювання розвитку сільського господарства: світовий досвід. *Науковий вісник ЧДІЕУ.* 2013. №4(20). С. 48–52.

78. Радько В. І., Бідула П. П. Підвищення якості молокосировини — основа нарощення експортного потенціалу молокопереробних підприємств України. *Агросвіт.* 2017. №23. С. 45–49.

79. Рябоконь В.П. Формування і розвиток виробничого потенціалу м'ясопереробних підприємств. *Економіка АПК.* 2013. №6. С. 21–27.

80. Самофатова В.А., Карпенко В.А. Ринкова стратегія розвитку підприємств рибопереробної галузі України. *Економіка харчової промисловості.* 2015. №2. С. 47–51.

81. Северин К. М. Ефективність фінансово-кредитних важелів розвитку АПК в Україні. *Ефективна економіка.* 2016. №. 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4980.

82. Сендецька О.В. Ефективність виробництва та використання органічних добрив, виготовлених із відходів птахофабрик і тваринницьких комплексів. *Економіка АПК.* 2013. №9. С. 123–127.

83. Смоленюк Р. П. Методологічні основи дослідження моніторингу як інструмента підвищення ефективності фінансування програм розвитку агропромислового комплексу. *Агросвіт.* 2015. №20. С. 81–88.

84. Соколовська І. Я. Мельник М.Б., Підховна С.М. Біогаз як перспективний напрям використання відходів сільськогосподарського виробництва. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України.* Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. Вип. 181(1). С. 113–118.

85. Спринчук Н. А. Визначення обсягів інвестицій у польове кормовиробництво при створенні ферм та комплексів ВРХ. *Агросвіт.* 2014. №5. С. 12-15.

86. Стародуб О. І. Удосконалення системи бюджетного фінансування аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК.* 2015. №6. С. 96–100.

87. Стоянець Н. В. Інституційні пастки та їх вплив на сталий розвиток аграрного сектора економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. №17. С. 92–96.

88. Стретович О. А. Тенденції роботи зернопереробних підприємств України. *Економіка харчової промисловості.* 2016. Т. 8, №4. С. 46–50.

89. Сус Т. Й. Фінансова підтримка екологічного сільгоспвиробництва в країнах Європейського Союзу. *Економіка АПК.* 2013. №10. С. 59–63.

90. Танклевська Н. С., Супрун О. О. Перспективи розвитку фінансування діяльності аграрних підприємств. *Агросвіт.* 2015. №20. С. 72–77.

91. Тимофієва Г. С., Жирок Н. В., Мітенко І. В. Стимулювання інвестиційної діяльності як фактор посилення конкурентних переваг аграрних підприємств на світових ринках. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва.* 2014. №5. С. 182–187.

92. Тимчак В.С. Комплексне використання відходів харчової промисловості в умовах інноваційних викликів. *Економіка та управління національним господарством.* 2016. №10. С. 57–62.

93. Тітаренко Г.Б. Інституціональне забезпечення системи державного регулювання інноваційного розвитку АПК. *Економіка АПК.* 2015. №8. С. 78–82.

94. Ткачук Т. І., Павленко Г. М. Значення переробної промисловості в забезпеченні продовольчої безпеки країни. *Економіка харчової промисловості.* 2016. Т. 8. №4. С. 15–19.

95. Трусова Н. В. Лізингові послуги як інструмент фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства. *Агросвіт.* 2015. №14. С. 7–12.

96. Ульянченко О. В., Прозорова Н. В. Стан та перспективи розвитку овочепереробної галузі України. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва.* 2014. №7. С. 49–57.

97. Федун І. Л. Інституційна платформа підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві України. *Економіка АПК.* 2014. №3. С. 79–86.

98. Федуняк І. О. Інтенсифікація шляхів переробки картоплі в основних харчових напрямах. *Агросвіт.* 2014. № 7. С. 28–31.

99. Фесіна Ю.Г. Корпоративні моделі управління природними ресурсами сільського господарства – як інструменти «синьої економіки» та об'єкти регіонального бенчмаркінгу. *Економічні науки.* Серія : Регіональна економіка. 2014. Вип. 11. С. 243–253.

100. Харіна О. О. Стан виробництва й переробки молока та молочних продуктів у сучасних умовах. Економіка АПК. 2013. №9. С. 119–123.

101. Чому відходи харчопрому стали однією з основних статей українського експорту. Агропортал. URL: http://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/pochemu-otkhody-pishcheproma-stali-odnoi-iz-osnovnykh-statei-ukrainskogo-eksporta/.

102. Швець Ю. О., Гайдар С. І. Удосконалення механізмів фінансового захисту суб'єктів аграрного бізнесу за кризових умов розвитку. *Агросвіт.* 2017. №9. С. 18–23.

103. Шелудько Е.І. Структурно-технологічні засади модернізації харчової промисловості України. *Ефективна економіка.* 2010. №11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=404.

104. Шеремет О. О., Кривчун О. М. Екологічно-економічна ефективність переробки вторинної сировини харчової промисловості. *Наукові праці НУХТ.* 2010. №33. С. 121–122.

105. Ширенко В.Б., Петлюченко В.В. Дослідження сучасного стану розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області. *Бізнес-навігатор.* Науково-виробничий журнал. 2013. №3(32). С. 23–27.

106. Шмаглій О.Б. До питання стратегії розвитку харчової промисловості. *Економіка АПК.* 2015. №10. С. 16–21.

107. Шмаров Д.М. Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору. *Економіка та держава.* 2020. №5.

108. Шмаров Д.М. Комплексний розвиток агропромислового виробництва: проблеми та пріоритети. *Економіст.* 2018. №5. С. 28–34.

109. Шмаров Д.М. Механізм фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора. *Агросвіт.* 2020. №8. С. 123–129.

110. Шмаров Д.М. Регіональні пріоритети інвестиційного забезпечення переробно-харчових виробництв у контексті їх комплексного розвитку. *Агросвіт.* 2018. № 15–16. С. 62–67.

111. Шмаров Д.М. Стратегічний пріоритет розвитку аграрного сектора Волині: комплексне використання сільськогосподарської сировини. *Економіст.* 2018. №7. С. 20–26.

112. Шолудько О., Грицина О. Удосконалення фінансового механізму стимулювання інноваційної діяльності. *Вісник Львівського національного аграрного університету.* 2015. № 22(1). С. 67–72.

113. Шолудько О., Онисько С. Оцінка світового досвіду фінансової підтримки аграрної сфери. *Вісник Львівського національного аграрного університету.* 2013. № 20(1). С. 137–147.

114. Шубравська О. В. Розвиток аграрного господарювання України на засадах економічної сталості. *Економіка і прогнозування.* 2014. №2. С. 62–72.

115. Шубравська О. В. Розвиток агропродовольчого виробництва України: завдання і виклики. *Економіка АПК.* 2016. №4. С. 5–12.

116. Юрчишина С.І. Фінансова складова в системі державного регулювання розвитку підприємств агропромислового комплексу України. *Економічний аналіз:* зб. наук. праць Тернопільського національного економічного університету. 2017. №4. С. 118–123.

117. Якубів В. М. Розвиток органічного землеробства в Україні: екологічний та соціоекономічний ефекти. *Економіка АПК.* 2013. №11. С. 27–32.

118. Ясько А.Г. Критерії оцінки розвитку харчової промисловості України в умовах інтеграції. *Агросвіт.* 2011. №22. С. 18–24.

119. G. Pardey, J. Alston, V. Ruttan The economics of innovation and technical change in agriculture. *Handbook of the Economics of Innovation*. Issue 2. P. 939–984.

120. R. Ramakumar Large scale Investments in Agriculture in India. *IDS Bulletin*. Issue 43, P. 8–11.

121. Report of the Committee on Capital Formation in Agriculture, Directorate of Economics and Statistics. Department of Agriculture and Cooperation. Ministry of Agriculture. Government of India. March 2003.

122. Report on State of Indian Agriculture 2012-13. Government of India. Ministry of Agriculture. Department of Agriculture and Co-operation. New Delhi.

123. V. Materia, S. Pascucci, C. Kolympiris Understanding the selection processes of public research projects in agriculture: The role of scientific merit. *Food Policy*. Issue 56. P. 87–99.

ДОДАТКИ

Додаток А

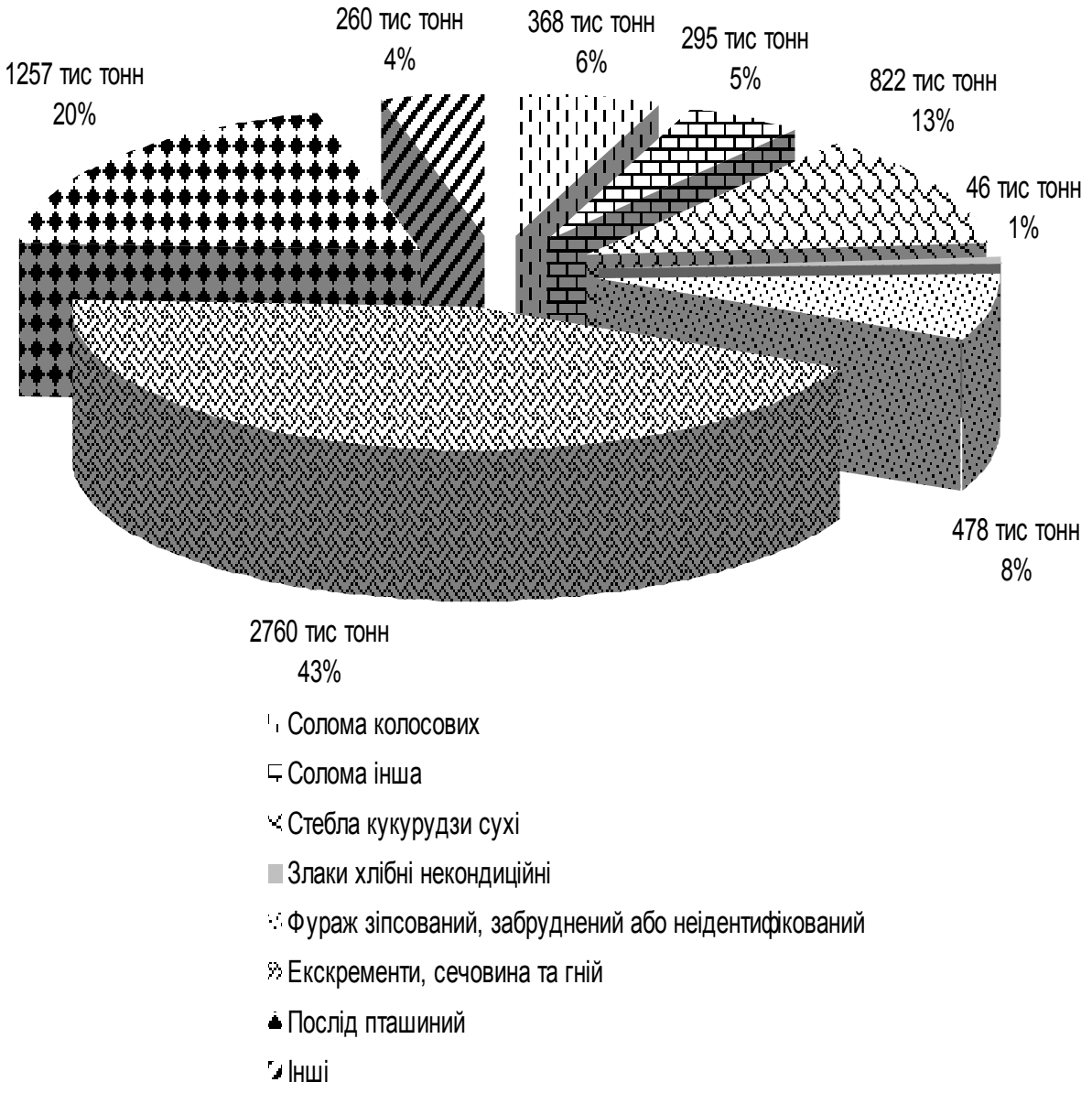

Рис. А1. Відходи сільськогосподарського виробництва в цілому по Україні у 2014 році

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

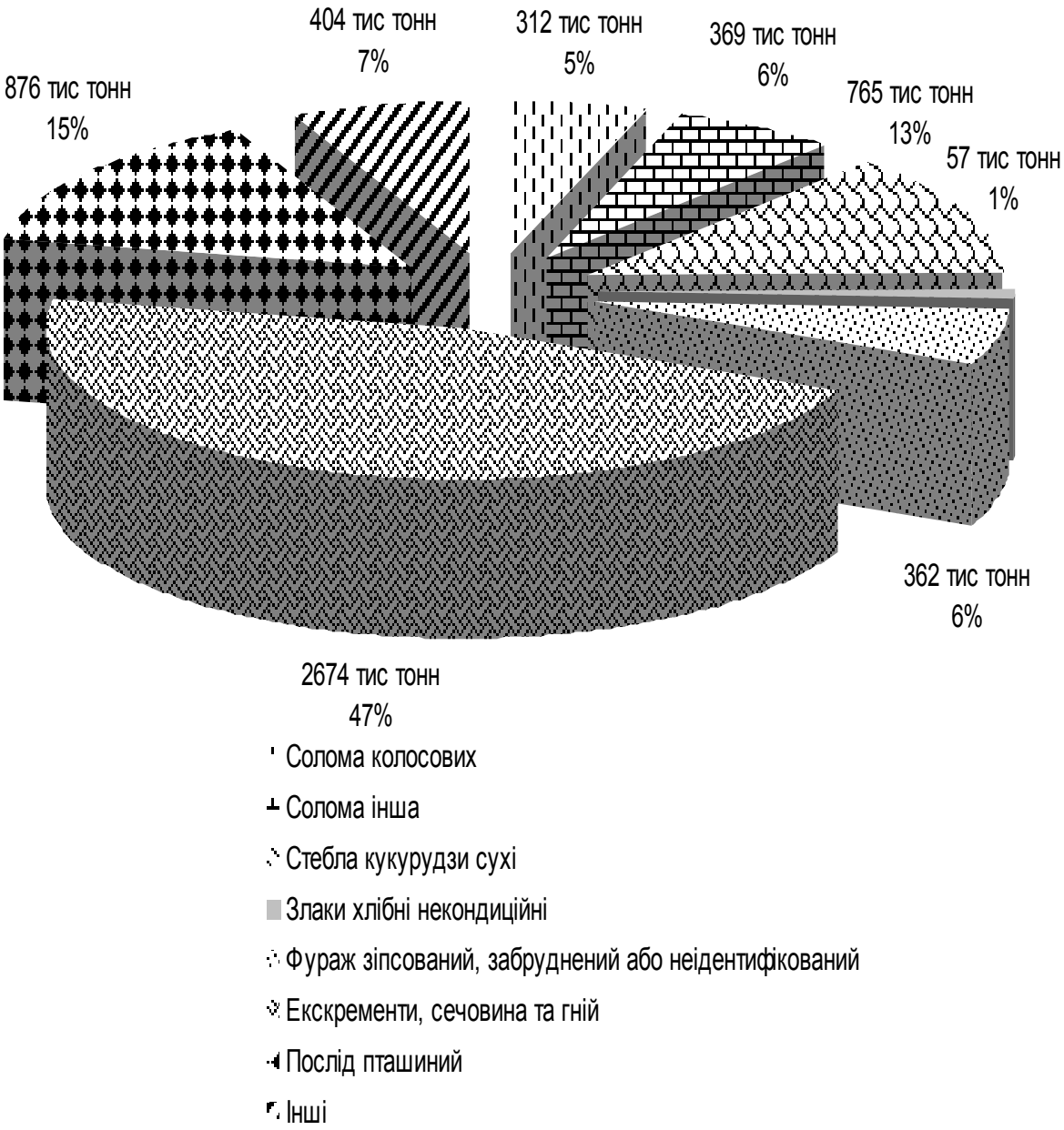

Рис. А2. Відходи сільськогосподарського виробництва в цілому по Україні у 2017 році

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Додаток Б

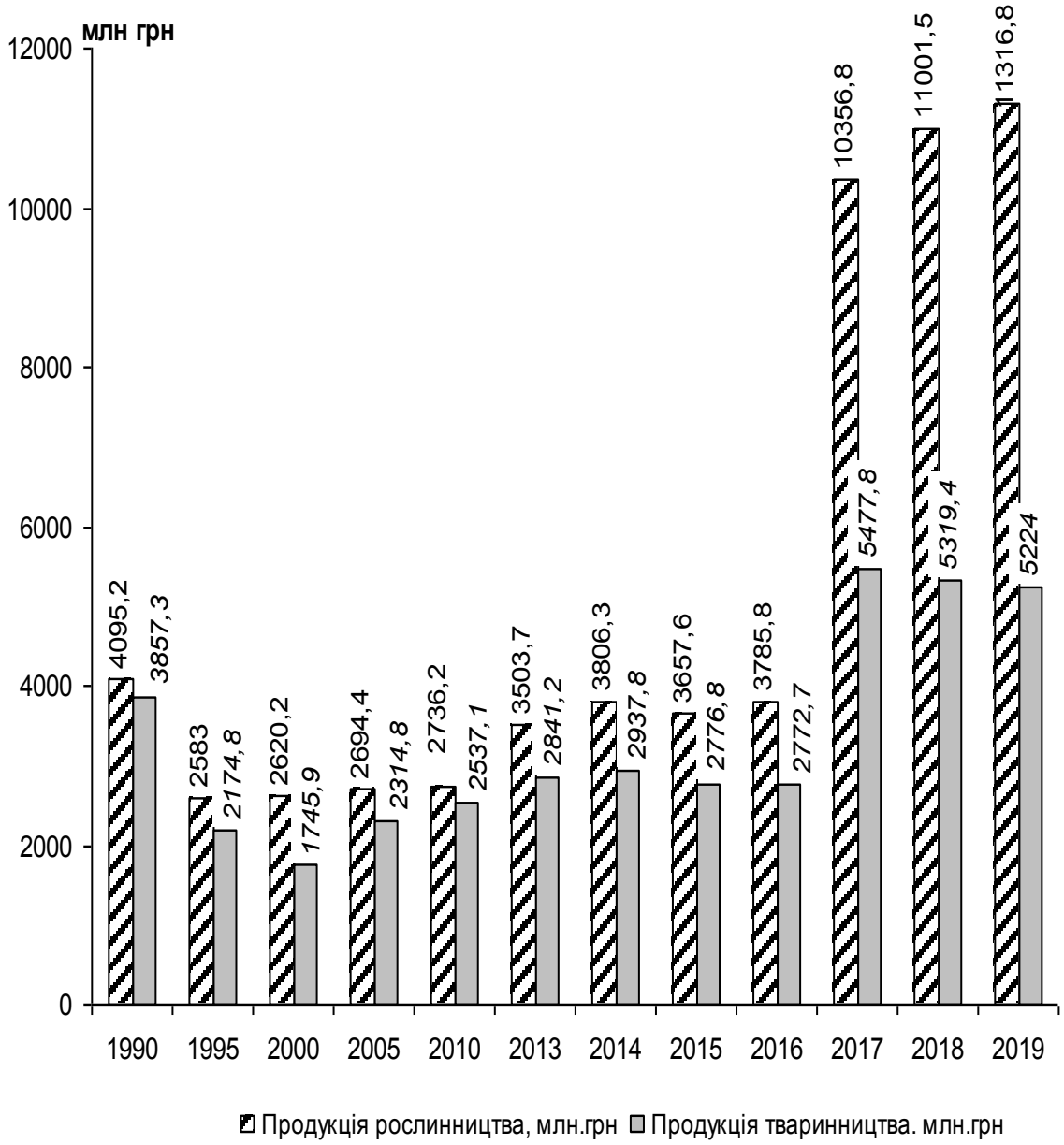

Рис. Б1. Виробництво продукції рослинництва та тваринництва у Волинській області*

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області

Додаток В

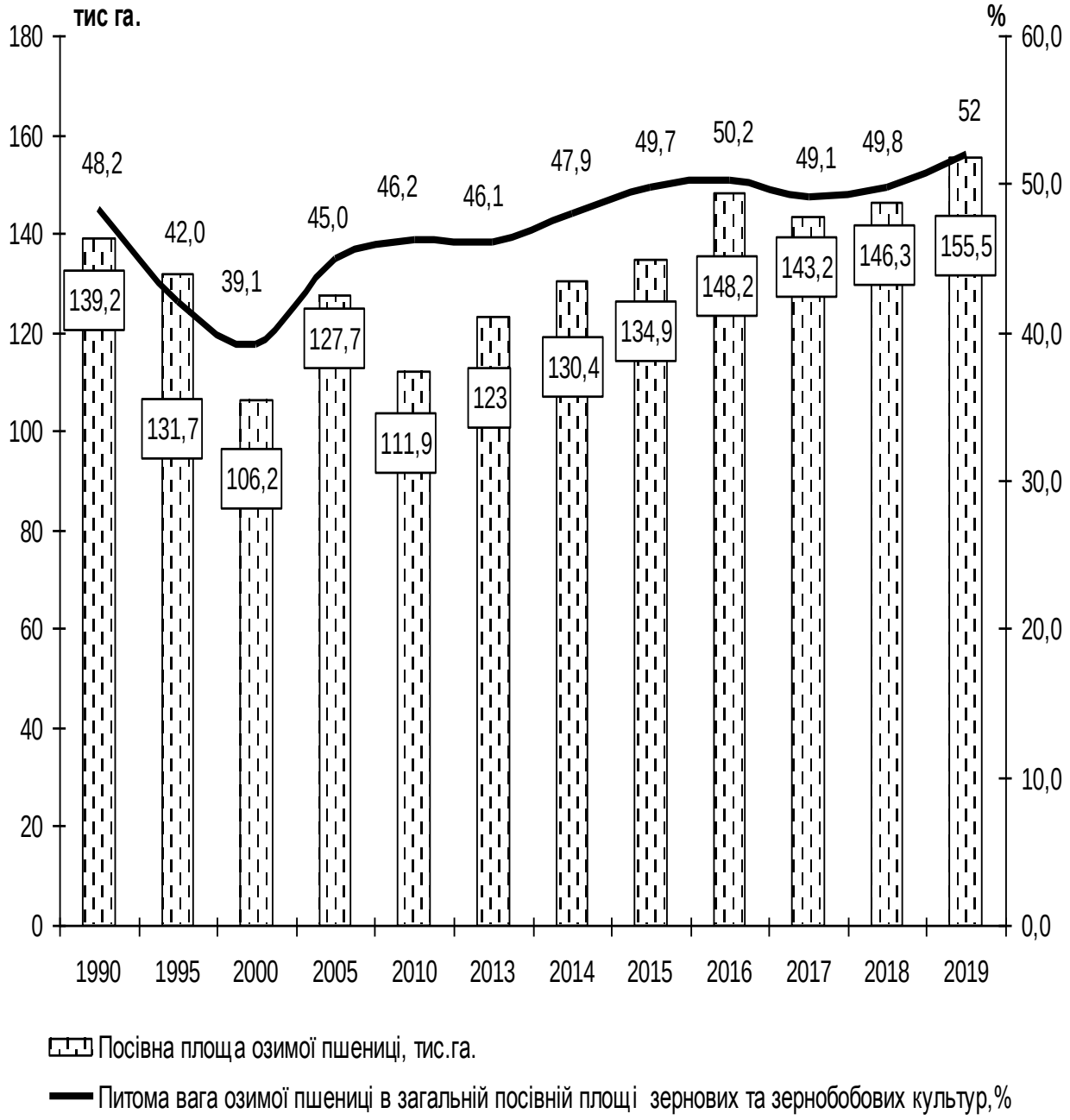

Рис. В1. Динаміка посівних площ озимої пшениці у Волинській області*

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

16. Голян В.А., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв на основі утилізації відходів: інституціональні передумови та інвестиційне забезпечення. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 13. С. 10–15. *(Здобувач розкрив інституціональні передумови комплексного розвитку переробно-харчових виробництв).*

17. Голян В.А., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв як альтернатива сировинній спрямованості аграрного сектора. *Агросвіт.* 2018. № 13. С. 8–14. *(Здобувач проаналізував ознаки сировинної спрямованості аграрного сектора).*

18. Шмаров Д.М. Регіональні пріоритети інвестиційного забезпечення переробно-харчових виробництв у контексті їх комплексного розвитку. *Агросвіт.* 2018. № 15–16. С. 62–67.

19. Голян В.А., Гордійчук А.І., Шмаров Д.М. Інституціональне середовище комплексного розвитку аграрного сектора: пріоритети та механізми удосконалення. *Економіка та держава.* 2019. №3. С. 23–29. *(Здобувач сформував модель інституціонального середовища розвитку аграрного сектора).*

20. Шмаров Д.М. Механізм фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора. *Агросвіт.* 2020. №8. С. 123–129.

21. Голян В.А., Лучечко Ю.М., Гордійчук А.І., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток сфери переробки сільськогосподарської сировини в контексті диверсифікації інвестиційних потоків в аграрний сектор. *Агросвіт.* 2020. №9. С. 27–37. *(Здобувач розкрив зміст комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини).*

22. Шмаров Д.М. Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору. *Економіка та держава.* 2020. №5. С. 192–196.

Статті у інших виданнях України

23. Шмаров Д.М. Комплексний розвиток агропромислового виробництва: проблеми та пріоритети. *Економіст.* 2018. №5. С. 28–34.

24. Шмаров Д.М. Стратегічний пріоритет розвитку аграрного сектора Волині: комплексне використання сільськогосподарської сировини. *Економіст.* 2018. №7. С. 20–26.

Опубліковані статті апробаційного характеру

25. Шмаров Д.М. Механізм забезпечення комплексного використання сільськогосподарської сировини. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами.* Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Луцьк, 7 грудня 2018 року. Частина 1. Луцьк, РВВ Луцького НТУ, 2018. С. 152–154.

26. Шмаров Д.М. Пріоритети формування регуляторної бази функціонування переробної ланки аграрного сектора. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 11 груд. 2019 року. Харків, 2019.

27. Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв: регіональні аспекти. *Економіка, облік, фінанси та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 28 жовтня 2020 року. Полтава, 2020. С. 17–18.

28. Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробної ланки аграрного сектора економіки: інституціональне забезпечення та стимулювання. *Теоретичні та практичні аспекти соціально-економічних наукових досліджень* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 30 жовтня 2020 року. Київ, 2020. С. 56–58.

29. Шмаров Д.М. Результати регулювання соціально-трудових відносин у харчовій промисловості регіону. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Луцьк, 11 груд. 2020 року. Луцьк, 2020. С. 286–288.

Стаття у виданнях країн-членів ОЕСР

30. Голян В.А., Лучечко Ю.М., Шмаров Д.М. Детермінанти формування системи стимулювання інвестиційної діяльності у секторі переробно-харчових виробництв. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*. 2020. Випуск 7. С. 90–97 *(Здобувач ідентифікував складові сектору переробно-харчових виробництв).*

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

01008, м. Київ, вул. М. Грушевського, 5

№ 146-02/02 *від 02.02.2020 року*

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи Шмарова Дениса Миколайовича «Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону»

Отримані в дисертаційній роботі Шмарова Д.М. результати, які стосуються формування системи організаційно-економічного забезпечення комплексного розвитку переробно-харчових виробництв на державному та регіональному рівні, інституціоналізації методів та інструментів економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки АПК України, зокрема диверсифікації методів та інструментів стимулювання процесів утилізації харчових відходів та відходів сільськогосподарського виробництва, використовуються в роботі Підкомітету з питань державної економічної політики Комітету Верховної Ради України з питань економічного розвитку при розробці нормативно-правових документів щодо формування державної економічної політики в частині підтримки проектів ресурсо- та енергозбереження у промисловому секторі національної економіки, застосування угод державно-приватного партнерства в галузі утилізації відходів переробно-харчових виробництв, а також розбудови інфраструктури ринку твердого біопалива в умовах поглиблення децентралізації влади та завершення формування об'єднаних територіальних громад.

Голова підкомітету з питань
державної економічної політики
Комітету Верховної Ради України
з питань економічного розвитку **О. КОЛТУНОВИЧ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ АГРОЕКОЛОГІЇ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

03143, Україна, м. Київ, вул. Метрологічна, 12,
тел/ факс (044) 526-92-21, E-mail: agroecologynaan@gmail.com

15.02.2021 № 56

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Шмарова Дениса Миколайовича
«Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону»

Тренд надмірної сировинної спрямованості розвитку національного АПК може бути переломлений шляхом підвищення рівня комплексності використання сільськогосподарської сировини як у сфері сільськогосподарського виробництва, так і в секторі переробно-харчових виробництв. В першу чергу це стосується використання відходів сільськогосподарського виробництва та відходів переробно-харчових виробництв, що знайшло своє відображення у дисертації Шмарова Д.М.

Результати дисертаційної роботи, що пов'язані з формуванням інституціонального забезпечення методів та інструментів економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору з врахуванням євроінтеграційних викликів та основних трендів на глобальному ринку сільськогосподарської сировини і передбачають застосування комплексу стимулів щодо підвищення рівня утилізації тваринних та рослинних відходів, а також зростання еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсної складової ресурсно-виробничого потенціалу суб'єктів аграрного підприємництва, використано при виконанні наукової теми «Розроблення стратегічної моделі еколого-економічного управління природними ресурсами в агросфері» (ДР 0116U000341, 2016-2020 рр.).

Директор,
академік НААН України **Орест Фурдичко**

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ
пр. Перемоги, 14, м. Луцьк, 43005, тел. (0332) 249 996, факс (0332) 241 597, e-mail: post@agro.voladm.gov.ua,
http://agrovolyn.gov.ua, код ЄДРПОУ 00730282

21.05.2019 № 1409/17/2-19 на № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді Д 32.075.03
Луцького національного технічного університету

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи Д.М.Шмарова «Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону»

Переробка сільськогосподарської сировини є важливою передумовою підвищення рівня комплексності розвитку аграрного сектора та зростання обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю. Подолання сировинної спрямованості аграрного експорту України напряму пов'язано із результативністю застосування системи стимулів стосовно забезпечення комплексного розвитку переробно-харчових виробництв на основі поглибленої переробки сировини та утилізації харчових відходів, що вимагає формування сучасної системи економічного регулювання відтворювальних пропорцій в національному АПК.

Запропоновані Д.М.Шмаровим пропозиції щодо комплексного розвитку переробно-харчових виробництв на основі диверсифікації інструментів прямої та непрямої державної фінансової підтримки переробно-харчових виробництв, зокрема стосовно створення спеціалізованих виробництв по утилізації рослинних та тваринних відходів для виробництва біопалива та цінних кормових добавок використовуються при формуванні Стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 року та Комплексної програми розвитку галузі агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2020 роки в частині розробки механізмів стимулювання переробки сільськогосподарської сировини суб'єктами аграрного бізнесу та утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв.

Волинська обласна державна адміністрація Департамент агропромислового розвитку 00730282 Україна

Директор **Юрій ГОРБЕНКО**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»
(ДУ ІЕПСР НАН України)

бульвар Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна, тел.: (044) 486-91-27, факс: (044) 486-06-79

02.09.2020 № 01-11/172

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про зв'язок теми дисертаційної роботи з напрямами і планами науково-дослідних робіт інституту та впровадження її результатів

Видана аспіранту Луцького НТУ **Шмарову Денису Миколайовичу** про те, що тема дисертаційної роботи «Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 051 Економіка пов'язана з напрямами і планами науково-дослідних робіт Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», а результати дисертаційної роботи використано в процесі виконання теми «Фінансово-економічні засади регулювання природокористування» (№ держреєстрації 0116U007935), в межах якої дисертантом запропоновано механізми фінансово-економічного регулювання утилізації відходів сільськогосподарського виробництва, а також їх використання для виробництва твердого біологічного палива (підстава: витяг з протоколу №26 засідання відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів від 24 липня.2020 року).

Учений секретар
д.е.н., с.н.с. А.О. Коваленко

м. Київ * Україна * «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ» Ідентифікаційний код 37404013 * Державна установа

3.09

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43018, тел.: +38(0332)74-61-03, факс: +38(0332)77-48-40
e-mail: rector@lntu.edu.ua, web: www.lutsk-ntu.com.ua, код ЄДРПОУ 05477296

3.09.2020 № 253-21-35

на № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження в навчальний процес результатів дисертаційної роботи Шмарова Дениса Миколайовича «Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону»

Переробна ланка аграрного сектору має значний потенціал росту за умови підвищення рівня комплексності її розвитку, що передбачає зростання рівня поглибленої переробки сільськогосподарської сировини, підвищення рівня утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та харчових відходів, запровадження сучасних технологій зберігання та транспортування продукції переробно-харчових виробництв.

У дисертаційній роботі Шмарова Д.М. сформовано інструментарій економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору регіону, що підтверджує її відповідність актуальним проблемам теорії та практики управління національним господарством.

Результати дисертаційної роботи Шмарова Д.М., які стосуються ідентифікації складових комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, формування інституціонального підґрунтя інвестиційного забезпечення комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, зокрема диверсифікації інструментів прямої та непрямої державної фінансової підтримки переробно-харчових виробництв, обґрунтування пріоритетних напрямів залучення інвестиційних потоків в сировинному та переробно-харчовому сегментах аграрного сектора національної економіки, застосовуються у навчальному процесі Луцького національного технічного університету при викладанні дисциплін «Регіональна економіка», «Основи підприємництва» та «Економіка та організація агропромислових формувань».

Проректор з науково-педагогічної роботи, кандидат технічних наук, доцент **С.П.Шимчук**

Фесіна Юрій Георгійович (095) 449-71-40